

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2011

Josef Šafra

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Umělecké památky a lidová slovesnost na Uhlířskojanovicku

Josef Šafra

Bakalářská práce
2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a také s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladu, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

Ve Smrku dne 25. 6. 2011

Josef Šafra

Mé poděkování je určeno pro Mgr. Pavla Panocha, Ph.D, a Mgr. Vojtěcha Vaňka za jejich odborné rady a připomínky při psaní mé bakalářské práce a při pomoci hledání materiálů nejen v knihovně, ale i v archívu města Kutná Hora. Dále bych chtěl poděkovat také své rodině a přátelům za projevenou podporu během celého mého studia.

Anotace

Tato práce je věnována architektonickým a sochařským památkám na Uhlířskojanovicku a jeho lidové slovesnosti. První část práce je zaměřena na historické a geografické vymezení regionu. Vybírána jsou především významná města a vesnice, jež jsou pro mne určitým způsobem důležité. Druhá část práce pojednává o katalogu památek: kostelů, hradů, zámků a soch světců. Zvláštní kapitolu pak tvoří lidová slovesnost, v níž se můžeme seznámit s několika osobnostmi z Uhlířskojanovicka.

Klíčová slova

Architektura, sochařství, památky a lidová slovesnost

Title

Artistic monuments and folk literature of Uhlířské Janovice Region.

Annotation

This work is dedicated to the architectural and sculptural monuments in the Uhlířskojanovicka area and its folk literature. The first part of the work concentrates on the historical and geographical definition of the region. Attention was paid to important towns and villages, which are, in a certain way, important for me. The second part of the work talks about monuments, such as churches, castles, chateaus and sculptures of saints, in the region. The special chapter is about folk literature, in which attention will be paid to important historic figures in Uhlirskojanovicky region.

Keywords

Architecture, sculpture, monuments, folk literature

Obsah

Úvod	1
1 Geografický a historický kontext	4
1.1 Přírodní prostředí a počátky osídlení okresu	4
1.2 Přehled dějin Uhlířskojanovicka	15
1.3 Počátky vzniku	15
2 Založení a vývoj jednotlivých měst a vesnic	16
2.1 Uhlířské Janovice	16
2.1.1 Nejstarší dějiny	17
2.2 Sudějov (SV. ANNA):	19
2.3 Vavřinec (VAVŘINEČ):	21
2.4 Rataje nad Sázavou (Rataje Hrazené).....	22
2.4.1 Dějinná část: Původ Rataj	24
2.4.2 Rataje za pánů z Lipé 1312 – 1463.	26
2.4.3 Rataje za pánu Malešických 1531 – 1579.....	29
2.4.4 Doba pánů Talmberských 1636 – 1712.	31
2.4.5 Doba knížat Kinských 1709 – 1760.	35
2.4.6 Ratajské panství v majetku Lichtenštejnů 1772 – 1921.	37
2.5 Talmberk (Thalenbeg)	39
2.6 Úžice (Oužice).....	42
3 Katalog památek měst a vesnic	44
3.1 Uhlířské Janovice	44
3.2 Sudějov (Sv. Anna).....	49
3.3 Vavřinec.....	52
3.4 Rataje nad Sázavou.....	54
3.5 Talmberk.....	57
3.6 Úžice	58
4 Lidová slovesnost	61
4.1 Talmberský kodex.....	61
4.2 Pověsti a vyprávění.....	63
4.3 Osobnosti Uhlířskojanovicka	65
Závěr	70
Resumé	74
Použitá literatura	75

Úvod

Celý svůj dosavadní život jsem strávil v malé vesničce mezi Uhlířskými Janovicemi a Sázavou nedaleko měst Kutná Hora a Kolín, v malebné krajině na severním okraji Českomoravské vrchoviny mezi středními toky řek Sázavy a Labe, kde se máme možnost setkat s rozsáhlým kulturním dědictvím po našich předcích.

Blízký vztah k danému regionu, místní krajina a tradice, které dokážou inspirovat k zamyšlení nad hodnotami, jež tu vládly v době našich předků, i nad těmi, které ovládají dnešní společnost, předznamenaly i výběr tématu této práce, věnované oblasti vymezené obcemi Uhlířské Janovice, Sudějov, Vavřinec, Rataje nad Sázavou, Talmberk a Úžice. Časově se pak více pozastavuji nad panujícími rody v Ratajích nad Sázavou a jejich přínosem do této malebné krajiny, kterou většina lidí, zejména romantici, nazývá perla Posázaví.

Výběr obcí se řídil jednak důležitostmi jejich postavení v době existence janovického a ratajského panství, jednak výskytem kostelních památek. Vzhledem k tomu, že obě panství měla společné majitele, spojovala tuto oblast řada společných faktorů a panovaly zde stejné podmínky, určované šlechtickou vrchností.

První kapitola nás provází na cestě po vrchovině, kotlině a polabské nížině i po povodních oblastech. Geografická část tak nastiňuje přírodní charakter prostředí, na němž se rozkládá bádáný prostor. Práce je částečně založena také na terénním výzkumu, který vycházel především ze znalosti jednotlivých dispozic kostelních památek. Kapitola se navíc dotýká i minulosti, prvopočátků jednotlivých obcí, jejich vzniku a založení.

Následně se zabývám také náboženskou otázkou, poněvadž zde došlo k několika selským povstáním proti robotě, panovníkům i církvi. V 16. století tu navíc byla vláda podobojí. Důsledky katolické reformace a způsoby, jakými probíhala, lze v náznacích vypátrat v záznamech jezuitských misionářů. Jazykem dochovaných písemností církevního charakteru je nejčastěji němčina, lze se však setkat i s češtinou s latinskými poznámkami.

Práce se věnuje také uměleckému slohu, který mě oslovuje svými monumentálními stavbami a uchvacující velkolepostí, exaltovaností a ilusionismem, čímž míním tvář a podoby jednotlivých staveb barokního slohu. Výraz baroko pochází z portugalského slova „barocco“, což lze přeložit jako perlu nepravidelného tvaru. Jako umělecký sloh se zrodilo v Itálii již koncem 16. století, ale rozmach nastal až ve dvou následujících epochách. Postupně zasáhlo celou Evropu a rozšířilo se do všech oblastí umění i života. Barokní architektura, malířství, sochařství i hudba se snaží ohromit monumentálností, zdůrazňují citovou stránku a zobrazují vnitřní napětí. Snad nejvýznamnější církevní stavby, kostely, mají představovat nebe

přenesené na zemi, jejich interiér je zdoben drahými materiály (zlato, vzácné dřevo), nádhernými obrazy a sochami. Panovníci i šlechta staví postupně do popředí svého zájmu paláce, které mají reprezentovat jejich bohatství a moc, a podle toho jsou také patřičně konstruovány a krášleny. V sochařství vítězí rozevláté šaty i vlasy, detailní drapérie a důraz kladený na výraz vyobrazovaného motivu.

Historická část práce je uzavřena katalogem památek, kde se zabírám zásadními lokálními stavbami v městech a vesnicích na Uhlířskojanovicku – kromě kostelů a jejich umělecké výzdoby jde především o drobná sochařská díla.

Kostel bývá většinou situován do středu města nebo do těsné blízkosti centra, často však i na vyvýšená místa, návrší apod. Ještě v 19. století představoval centrální místo – místo socializace. Konávaly se zde nejvýznamnější události města, které zasahovaly do života obyčejných lidí. Kostel symbolizoval pospolitost a úctu vládnoucí v soudobé společnosti.

Sochy představují pokaždé jednoho nebo více svatých patronů. Nalézt je můžeme jednak jako součásti výzdoby kostelního interiéru, jednak na náměstích (socha sv. Jana Nepomuckého, socha sv. Václava) nebo při polních cestách (socha Panny Marie, socha sv. Donáta). Do sochařské výzdoby je třeba zahrnout také kamenné kříže a boží muka. Většina soch dnes však na svých původních místech již nestojí, ale byly přemístěny. Nejčastěji zobrazovaným patronem je sv. Jan Nepomucký, jehož kult se nejvíce rozšířil během katolické reformace. Mnohdy se setkáme s osamocenými sloupy se svatým patronem nebo kříži při polních cestách nebo v blízkosti lomu či hájku. Důvodem jejich vzniku byl obvykle nějaký zážitek kolemjdoucího či statkáře, který byl v ohrožení života zázračně zachráněn a vystavením pomyslného „pomníku“ svatému vyjádřil dík za zachráněný život. Potvrzovala se tak duchovní síla, vroucnost a pokora k Bohu u venkovského obyvatelstva.

Ve své práci se dále snažím vytvořit také literární mapu Uhlířskojanovicka z hlediska zobrazení osobností, které byly úzce spojeny s tímto regionem. Ačkoli se tato oblast neřadí mezi místa, kde by lidová tradice a folklor výrazněji vzkvétaly, i zde lze najít různé literární památky. K tradičním žánrům patří pověst, lidová pohádka, pověrečná povídka a báje. Zvláštní kapitolu v lidové slovesnosti tvoří Talmberský kodex a pověsti o Talmberce. Jiné pověsti nebyly nebo nejsou známy. Z vyprávění si však pamatuji na pověst o kominíkovi, který spadl do zámeckého komína v Ratajích nad Sázavou, nebo je známa i pravdivá historka o kapliče sv. Antonína.¹ Talmberský kodex, který je národní historicko-literární památkou,

¹ Historka se nachází v knize, kterou sepsal místní rodák Ing. Jindřich Lutrýn, a to v knize „Kniha o Ratajích“ na str. 95. Jak už to tak bývá většina historek nebo pověstí mívá dobrý konec. I tato historka má svůj dobrý

má úzký vztah k Ratajím. Jedná se o knihu právního soupisu řádu a zásad od nejstarších dob až do roku 1535. Za tuto historickou památku můžeme poděkovat rodu ratajských Talmberků. Nebýt tohoto rodu možná by neexistovala žádná kulturní památka na Uhlířskojanovicku. Tento kodex se dnes nachází v Praze v Národním muzeu.

Rataje nad Sázavou jsou v poslední době také vyhledávanou lokalitou mezi filmovými scenáristy a režiséry. Například v roce 1971 se zde natáčela pohádka Princ Bajaja – přesněji jen jeho začátek, kdy mladý princ odchází z hradu Pirkštejna. Dále pak Milenci v roce jedna (1973), Archa pro Vojtu (2001), Smutek paní Šnajderové (2006), Škola na výsluní (2006) a nedaleko Malovid se natáčel také Habermannův mlýn (2010).

konec, kdy opět láska a dobro zvítězí nad nekalými úmysly a krásná Anežka si vezme svého Matouše a ne proradného zámeckého (panského) písaře.

1 Geografický a historický kontext

1.1 Přírodní prostředí a počátky osídlení okresu

Okres Kutná Hora se rozkládá na severním okraji Českomoravské vrchoviny mezi středními toky řek Sázavy a Labe. Je okrajovým okresem Středočeského kraje a má rozlohu 937 km². Území okresu nemá jednotný přírodní ráz; na jeho tvárnosti se uplatňovaly mnohé a rozmanité geologické vlivy a pochody. Patří ke třem horopisným celkům – Českomoravské vrchovině, Čáslavské kotlině a Polabské nížině. Vodopisně patří severní část okresu do povodí řeky Labe. Sem odvádí tekoucí vody Vrchlice (prostřednictvím Klejnarky) a Doubrava. Jižní část okresu je odvodňována Sázavou do Vltavy, jejíž řečiště je až 200 m pod úrovní okolní krajiny.²

Největším stojatým vodstvem na okresu Kutná Hora je rybník Vavřinec, který leží severozápadně od Uhlířských Janovic. Další rekreačně využívaný je Velký rybník u Kutné Hory, Vidlák u Černín a mnoho dalších převážně v povodí Vrchlice. Na Kutnohorsku se nachází i několik proslulých přírodních rezervací. Největší je park a obora při zámku v Žehušicích, kde se nachází nejen domácí listnaté stromy, ale také několik druhů cizích jehličnanů. V tomto areálu jsou k vidění rovněž bílí jeleni a daňci, kteří jsou zoologickou zajímavostí.

Severně od Kutné Hory je zákonem chráněný přírodní útvar „Na vrších“. Je to útvar se zbytkem křídového příbojového útesu se zkamenělinami. Najdeme zde žraločí zuby, úlomky korálů, lastur i ulity měkkýšů. Stejně tak jsou proslulé lokality „Kamajka“ u Rohozce, „Zbyslavská mozaika“ a „Staročeský lom“ s doklady života v moři v době křídové. Během geologického vývoje země byly horniny vystaveny vlivu horotvorných pohybů tzv. vrásnění, přičemž došlo k narušení systému puklin. Do těchto puklin pronikaly ke konci prvohor horké roztoky s rozpuštěnými nerostnými látkami. Při tomto procesu vznikly horninové a rudné žíly, které představují ložiska zinkových, olovněných, stříbrných, měděných, popřípadě antimonových rud. Ty jsou známé hlavně v okolí Kutné Hory, ale i v Posázaví a na Čáslavku.

Současný reliéf krajiny okresu je dotvářen pokryvnými útvary – hlínami a sprašemi, které vznikaly v době čtvrtohor v ledových dobách.

Nejstarší památky člověka na území dnešního kutnohorského okresu spadají do starší doby kamenné. Lovci, kteří sídlili při Labi, sem tehdy přicházeli zřejmě pouze kvůli lovu, poněvadž se zde ojediněle našly pazourkové nástroje, avšak žádné stopy trvalého osídlení.

² KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978. str. 9

Z mladší doby kamenné, která byla obdobím více závažných historických změn, je na území okresu proslulé naleziště neolitické kultury lineární keramiky v Bylanech.³ Zde již více než 20 let probíhá archeologický výzkum.

V pozdní době kamenné, neolitu, obsadili Kutnohorsko lidé s kulturou nálevkovitých pohárů, kteří do Čech přišli pravděpodobně z Moravy. Své vesnice umísťovali jak na úrodné půdě, tak i na vyvýšených a přírodou chráněných místech, například čáslavský Hrádek nebo hradiště Cimburk u Kutné Hory.⁴

V době bronzové mělo na našem okrese trvalejší význam jen osídlení lidem lužické kultury. Síť jeho osad byla rozložena v tradičních zemědělských centrech, což poukazuje na základní způsob obživy tohoto lidu. Největší je pak v našem regionu nález bronzových předmětů ze Žehušic.

Na konci doby bronzové zde proběhl proces krystalizace místních center, který oddělil střední Čechy, obývané lidem kultury knovízské, od východních Čech, kde sídlili nositelé starší fáze slezskoplátěnické kultury. V našem kraji byla nejvýchodnější doména knovízské kultury. Hranici tvořili Železné hory. Nejvýznamnější lokalitou této doby je hradiště Cimburk u Kutné Hory – byla to výšinná osada, obehnaná hliněnými valy. Nálezy zde dokládají rozvinutou řemeslnou výrobu.

V době železné žili na Kutnohorsku lidé středočeské bylanské kultury, kteří žili výrazně diferencovaně. To se projevovalo zejména na způsobu pohřbívání, citují: „*přední členové rodu byli pochováni ve velkých, bohatě vybavených hrobkách, krytých mohylami.*“⁵ Současně zde s bylanskou kulturou do našich krajů pronikala i mladší fáze kultury slezskoplátěnické z východu. Osídlení obou kultur se vzájemně prolínala a nechybí ani případy, kdy obě tyto kultury obývaly jednu a tu samou lokalitu (čáslavský Hrádek⁶).

³ Bývalé panství Křesetic, 2km jihozápadně od Kutné Hory.

Ottův slovník naučný, IV.díl. Praha, 1891 str. 1003

⁴ **CIMBURK** – hrad Jižní okraj Kutné Hory. Na skalnatém ostrohu vysoko nad polorozbořeným mlýnem Cimburkem bývalo hradiště. Z jeho opevnění se zachovaly jen zbytky příkopů a valů. Podle některých historiků zde stával hrad Cimburk, který byl majitelem pánů z Cimburka a snad i jejich rodovým sídlem. K jejich předkům měl patřit šlechtic Miroslav, který v letech 1142-1143 založil sedlecký klášter u Kutné Hory. Archeologické nálezy svědčí o tom, že zde bylo prehistorické opevnění.

ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Východní Čechy*, Praha 1989, s. 65

⁵ KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978. str. 10

⁶ **Hrádek** – tvrz 9km jihovýchodně od Čáslavi. Z tvrze Hrádku, která stávala v lese nad potokem Čáslavkou jihozápadně od dnešní obce Podmoky, je na konci úzkého ostrohu dosud dochován polokruhový val bez zbytku zdiva a oddělující příkop obdélné tvrzíště dlouhé asi 20 m a široké 10 m od okolního terénu.

O Hrádku jako panském sídle se však nedochovaly žádné písemné zprávy. Větší množství brakteátů ražených v letech 1193-1278, které byly nalezeny v blízkosti tvrzíště, však svědčí o tom, že tato lokalita byla obydlena ještě ve druhé polovině 13. století.

Kolem roku 400 př. n. l. ovládli naše území Keltové, byl to první známý kmen v dějinách Čech. Na Kutnohorsku je známa poměrně hustá síť keltských pohřebišť vojenského charakteru, již méně je pak známo objektů sídlištních. Keltské osídlení bylo poté vystřídáno osídlením germánských kmenů a od konce 6. století se na Kutnohorsku začínali postupně objevovat Slované, kteří obsazovali nejúrodnější oblasti a živili se zemědělstvím.

V 9. a 10. století patřilo okolí dnešní Kutné Hory k hustě osídleným polabským oblastem a Slované pronikali i do nižších oblastí jako byla posázavská pahorkatina. Osídlení na střední Sázavě a na Čáslavsku bylo ještě velmi sporadické. Období 10. století je již částečně známo i z písemných pramenů, které dokládají, že Čáslavsko a částečně také Kutnohorsko patřilo mocnému rodu Slavníkovců.

Geograficky se území okresu Kutná Hora dělí do několika oblastí. Je to okolí Kutné Hory (Kutnohorsko), okolí Čáslavi (Čáslavsko), hornaté Uhlířskojanovicko a Posázaví, jemuž dominuje řeka Sázava a nové město Zruč.⁷ Na území kutnohorského okresu je v současné době třináct střediskových obcí. Kromě Zruče nad Sázavou, která má charakter města, k nim patří ještě Kácov, Malešov, Potěhy, Rataje nad Sázavou, Sázava, Suchdol, Uhlířské Janovice,⁸ Vrdy, Zbraslavice, Zbýšov a Žleby. Tyto obce okresu byly většinou významnější a rozsahem větší v minulosti – často šlo o malá poddanská městečka a v některých případech i sídla feudálních panství.

Centrem Posázaví je Sázava,⁹ která vznikla jako osada na levém břehu stejnojmenné řeky, na území patřícím sázavskému klášteru. Sázavští mniši benediktinské řehole a po určitý čas i slovanské liturgie sídlili v krajině od 30. let 11. století. Ve 13. a 14. století byl klášter také významným střediskem výtvarného a slovanského umění. V sázavském klášteře se počátkem 14. století rozvinula velkolepá výstavba konventního kostela i kláštera, ve svém

ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Východní Čechy*, Praha 1989, s. 135

⁷ První zpráva o Zručí je z roku 1328, městečkem byla od 16. století, městem pak teprve v roce 1966. Kdy získala Zruč znak, není známo, pochází však nepochybně ze 16. věku, kdy na Zručí vládl rod Kaleniců z Kalenic, který nosil totéž znamení buvolích rohů. **Popis znaku:** Na červeném štítě jsou dva spojené rohy bývolí stříbrné barvy, jejichž špice jsou změněny v rozšířená ústí ven obrácená.

ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*, Praha: Academia 1985, str. 426

⁸ Historický název je Janovicz, Janovice Uhlířské, Kohl-janowitz. Farní obvod byl zřízen v roce 1700. Farní kostel sv. Aloise byl založen v roce 1767 a dostavěn v roce 1795 v pozdně barokním slohu. V místě je ještě kostelík sv. Jiljí, původně pozdě románský z konce 13. století. Filiální kostel sv. Jiří v Malejovicích je původně gotický z 1. poloviny 14. století, v roce 1686 zbarokizovaný. V Žišově je filiální kostel sv. Mikuláše, původně pozdě románský, v 1. polovině 18. století přestavěn do dnešní barokní podoby.

BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora. 1997, čf.33*

⁹ Historický název je Zasow, Zazoa, Zassau, Sazau, Sázava – Budy. Farnost je od roku 1788. Nynější farní kostel sv. Prokopa byl vybudován jako klášterní na přelomu 15. a 16. století a byl původně zasvěcen P. Marii a sv. Janu Křtiteli. Stavba byla provedena v gotickém slohu. Původní farní kostel sv. Martina se nacházel přímo v městečku, pochází z doby po roce 1400 a v 19. století byl zbarokizován. Tamtéž.

celku nikdy nedokončená. Jejím podnětem bylo s největší pravděpodobností těžké poškození, ba zničení románského kláštera patrně v období po smrti Přemysla II. Novostavba (nejspíše na nově zvoleném místě, vně románského kláštera) byla zahájena koncem roku 1315. V první etapě byl vyzdvižen vysoký presbytář, doposud vynikající dominanta sázavského údolí. Z gotické výstavby zbylo po raně barokní přestavbě jen obvodové zdívo kněžiště se štíhlými opěrnými pilíři a lomenými okny. Nejpozoruhodnějším prostorem je kapitulní síň původně čtvercového půdorysu, z níž zbývá dvojice východních křížových polí. Její stěny jsou pokryty nástěnnými malbami evropské úrovně.

Stejná stavební huť vytvořila v Sázavě i kapli P. Marie na jižním boku presbyteria a přikročila k výstavbě bazilikálně koncipovaného trojlodí. Po změně plánu se na Sázavě uplatnila zcela nová výtvarná atmosféra. Původní bazilikální dispozice byla vystřídána síňovou a sázavské trojlodí nebylo nikdy dokončeno. Jeho výstavba se omezila pouze na jižní boční loď a vysokou hranolovou západní věž. Vesnička, která v okolí kláštera vznikla, mu patřila až do doby husitské, kdy byl klášter husitskými vojsky zničen. Ve druhé polovině 17. století přešla ves opět do držení sázavského kláštera.

Od té doby – pokud tomu tak nebylo již dříve – začala Sázava jako městečko užívat městského znaku, který jí bezpochyby udělil některý z klášterních opatů. Byla jím černá benediktinská kapuce na štítě stříbrné barvy. V roce 1785 byl však sázavský klášter císařským rozhodnutím zrušen a sázavské panství začal spravovat stát. Tento stav trval prakticky až do roku 1809, kdy sázavské panství koupil Vilém Tiegel, pozdější rytíř z Lindenkronu. V držení jeho dědiců zůstala Sázava a celé panství, které kromě Sázavy tvořilo 9 vsí, až do zrušení patrimonií a reformy státní a veřejné správy v roce 1848.¹⁰

Dalším významným střediskem Posázaví je Kácov.¹¹ Toto poddanské městečko se vyskytuje v písemných pramenech – prozatím pouze jako ves – již od poloviny 14. století. Na počátku 17. století byl Kácov povýšen na městečko a počal užívat městský znak.¹²

¹⁰ KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978. str. 22

¹¹ Patrně za Čejků z Olbramovic byla během 2. poloviny 16. století vystavěna v Kácově další tvrz, vzpomínaná při konfiskaci roku 1623. Během třicetileté války se často střídali majitelé a sedláci navíc stavbu vypálili v roce 1627. Patrně krátce po roce 1635 nechala na místě této zničené tvrze vybudovat Benigna Kateřina z Lobkovic († 1653) nový zámek, částečně ještě dřevěný.

VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 293 ISBN 80-7277-028-4

¹² **Popis znaku:** Na modrém štítě jsou doleva obrácená složená křídla, navrch červená, vespod stříbrná. Na vrchním křídle je zlatá pružina zakončena trojlístem. Pod křídly je na zlaté míse doprava obrácená stříbrná vousatá hlava sv. Jana Křtitele.

ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*, Praha: Academia 1985, str. 188

Díky vévodkyni toskánské Anně Marii Františce, jež v roce 1726 koupila kácovské panství, zde byl vystavěn nový barokní zámek. Autora radikální toskánské přestavby, která probíhala v letech 1726-33, však neznáme, nelze ovšem vyloučit podíl Václava Špačka, jenž se uplatňoval i na jiných toskánských stavbách, jako dvorní stavitel vévodkyně. Víme, že vévodkyně prosazovala tento typ toskánské stavby. Z vnitřní výzdoby se zachovaly štuky v zámecké kapli provedené B. Mattonim a doplněné později (v 19. století) malbami Karla Josefa Moraviniho. V roce 1847 připadlo kácovské panství panovnické rodině a jako takové bylo po roce 1918 zkonfiskováno.

Prakticky uprostřed myšlené spojnice mezi obcemi Sázavou a Kácovem leží staré malebné městečko Rataje nad Sázavou.¹³ V pramenech se uvádí již ve 2. polovině 13. století. Na počátku 14. století ves přešla v držení pánů z Lipé a Pirkenštejna; posledním z nich byl hejtman východočeského kraje a příbuzný Jiřího z Poděbrad Hynek Ptáček z Pirkenštejna, který v roce 1444 na ratajském hradě Pirkenštejně zemřel. Poté Rataje připadly synu Jiřího z Poděbrad Viktorinu z Münsterberka. Na konci 18. století přešly do rukou Lichtenštejnů a v držení jejich rodu zůstaly až do zrušení panství v roce 1848. V této době celé panství tvořilo téměř třicet vsí a osad. V 16. století městečko získalo právo užívat městský znak.¹⁴

Rataje jsou ve vývoji českého středověkého pevnostního stavitelství velice pozoruhodné svým celkovým půdorysem i hmotným uspořádáním. Na ostrožně nad soutokem potoka a řeky Sázavy vzniklo raně feudální sídlo, jež se proměnilo na přelomu 13. a 14. století v hrazené městečko. Největší pozoruhodností byla dvojice hradů, které městečko z obou stran svíraly. Dosud zde stojí dolní ratajský hrad Pirkenštejn s mimořádně vysokými hradbami a válcovou hláskou na skalce. Po jeho jižní straně je bývalý hradní palác, přestavěný okolo r. 1724 na budovu fary. Pirkenštejn je typickým příkladem hradní dispozice prvních desetiletí 14. století. Horní ratajský hrad, situovaný na nejvyšším místě městečka při jeho východním konci, ustoupil renesančnímu a raně baroknímu zámku.

Nepříliš časově vzdálené je i založení hradu Talmberka, jehož značně porušená zřícenina naznačuje velkou pravidelnost původní osovy. Hrad situovaný na nevysoké

¹³ Historický název místa je Rathay, Rateys, Rarhais, Ratay, Rataje Hrazené. Farnost je doložena k roku 1651. Farní kostel sv. Matouše je raně barokní z let 1676-91. Filiální kostel sv. Havla v Podvekách je pozdně barokní 1783, která vznikla na místě staršího gotického kostela ze 14. století.

BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora. 1997, čf.33*

¹⁴ **Popis znaku:** Na červeném štítě je stříbrná kvádrová hradební zeď se třemi stínkami cimbuří a otevřenou branou s černými vraty se stříbrným kováním a zlatou vytaženou mříží. Po stranách brány stojí stříbrné kvádrové čtyřhranné věže, každá se dvěma bankami nebo výklenky v přízemí, jednou klíčovou střílnou v poschodí, se třemi stínkami cimbuří a černou valbovou střechou se zlatými makovicemi. Nad branou mezi věžemi je modrý štítek se stříbrným hadem pětkrát zatočeným.

ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*, Praha: Academia 1985, str. 331

ostrožně nad potokem má takřka obdélný obrys. Z jeho severovýchodního nároží vystupuje do značné výše válcová hláska, zachovaná ještě v minulém století. Palác, z něhož skoro nic nezbylo, uzavíral jižní stranu vnitřního hradního prostranství.¹⁵

Oblast Uhlířskojanovicka s centrem v Uhlířských Janovicích je typická poměrně vysokou nadmořskou výškou a množstvím lesů. Uhlířské Janovice vznikly na konci 13. století jako poddanské městečko pánů z Divišova. Na jejich místě lze předpokládat již starší osídlení. Janovice se v historických písemných pramenech poprvé připomínají v roce 1352 v registrech papežského desátku.¹⁶ V té době byly příslušenstvím panství Rataje (nad Sázavou) a byly tedy v držení pánů z Lipé a následně jejich příbuzných pánů z Pirkenštejna.¹⁷ Již v roce 1359 se však jako držitelé podacího práva k uhlířskojanovickému farnímu kostelu připomínají Jaroslav ze Šternberka¹⁸ a v roce 1390 bratři Albert a Markvart ze Šternberka.¹⁹ Na místě raně středověkého hradiště byl založen kostelík sv. Jiljí, později přestavený v gotickém slohu. Obyvatelé města využívali výhodné polohy uprostřed lesů a živili se uhlířstvím. Odbytiště nacházeli v Kutné Hoře, neboť intenzivní důlní činnost měla značné nároky na dřevěné uhlí.

V husitském období bylo městečko součástí panství pánů ze Šternberka – bezprostředním vlastníkem byl Petr Konopišťský, fanatický katolík a pronásledovatel husitů. Vdova po Petru Konopišťském později přestoupila ke kališnictví a s ní se nové náboženství rozšířilo na celé panství. Tak se Uhlířské Janovice staly městem podobojí. Husitské myšlenky zde ostatně našly živnou půdu již dříve, zejména mezi uhlíři v okolí města.

Od roku 1439 náležely Uhlířské Janovice Holickým ze Šternberka. Toto období až do roku 1620 náleží k době rozkvětu městečka. Rozvíjela se řemesla, městečko získalo várečné právo a v roce 1540 i městský znak – zlatou osmicípou hvězdu v modrém poli. Odborná literatura konstatuje, že znakové privilegium se nezachovalo a údaj o obdržení městského znaku od pánů ze Šternberka je považován za neprokázaný.²⁰ Uvedené konstatování lze doplnit. Očekávání existence znakového privilegia, zejména jako výsledek udělení znaku pány ze Šternberka, je naprosto neopodstatněné a zcela zbytečné. Šternberkové nedisponovali právem znak udělit. Takové právo měl v uvedené době jedině král. Poněkud eufemistické výrazy „nezachovalo“ a „neprokázaný“ je proto nutné nahradit jednoznačným

¹⁵ KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978. str. 23

¹⁶ PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, II.*, Praha 1949, s. 102

¹⁷ ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Východní Čechy*, Praha 1989, s. 411

¹⁸ *Libri confirmationum*, I., Pragae, 1867, s. 93

¹⁹ *Libri confirmationum*, III - IV, Pragae 1879

²⁰ PŘYBIL, Alois, LIŠKA, Karel: *Znaky a pečete středoečeských měst*. Praha 1975, s. 146

konstatováním o „neexistenci“. Nejenže nelze najít něco, co neexistuje, ale díky tomu zároveň nelze ani jakýkoliv nález předpokládat, či dokonce očekávat.

Jisté však je, že městečko Uhlířské Janovice používalo na své pečeti štítu s osmihrotou šternberskou hvězdou. Zachoval se otisk menší pečeti o průměru 27 mm; v pečetním poli je v renesančním štítě osmihrotá hvězda a v opise ohraničeném vnějším vavřínovým věnečkem čteme: + **PECZET MENSZY · MIEST · IANOWICZ VHLIR** ·. Z této skutečnosti lze odvodit, že logickým pendantem menší pečeti byla pečeť zvaná větší. Ta zřejmě opakovala pečetní obraz shodný s menší pečeti. Její podobu však neznáme. Znění českého opisu pečeti může vyvolat polemiku, zda typář používalo město či městečko. Zde uvedené slovo „MIEST“ je zjevně zkratkou, a to nikoliv slova „MIESTA“, které má jen jedno lehce zobrazitelné písmeno navíc, ale slova „MIESTECZKA“ („MIESTYSE“), jež by se kvůli většímu počtu písmen do opisu nevešlo. Ve vztahu ke štítu s hvězdou v pečetním poli uhliřskojanovické pečeti je vhodné poznamenání o nutnosti velice přesného vyhodnocení. V tomto případě není možné mít štít s hvězdou za znak městečka, ale za erb vrchnosti, který se stal znamením v pečetním poli a i zde se chová jako každé jiné pečetní znamení, jež není znakem – byť by to byl štít s heraldickou figurou.

Ze zprávy z roku 1627, která hovoří o tom, že poručníci Václava Jiříka Holického ze Šternberka zakázali městu (sic – správně městečku) Uhlířské Janovice užívat šternberského rodového erbu v „městském“ znaku jako trest za účast ve stavovském povstání v letech 1618-1620, bylo dovozováno, že snad lze o existenci uhliřskojanovického znaku uvažovat již před rokem 1627.²¹

Období po bitvě na Bílé hoře znamenalo vážný zásah do přirozeného vývoje, a to především násilnou rekatolizací, jež donutila řadu obyvatel z městečka i okolí emigrovat. Roku 1627 zasáhlo Uhlířské Janovice a jejich okolí protifeudální povstání a v okolí Janovic se skrýval i hrdina povstání, které se šířilo na Čáslavsku, – Matouš Ulický.²² Skutečnou pohromou pro město pak bylo tažení švédských vojsk roku 1641. Uhlířské Janovice byly vydrancovány a zničeny tak, že ještě za dvacet let jsou v pramenech uváděny jako „spálené Janovice“.

Ani následující 18. století pak neznamenovalo výrazný hospodářský vzestup. Panství po vymření rodu Holických ze Šternberka velmi často měnilo majitele. Za Františka Antonína

²¹ ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*, Praha: Academia 1985, str. 394

²² Kaplan podobojí Matouš Ulický pocházel z Kostelce na Hané. Přestěhoval se do Čáslavi, kde se roku 1621 oženil, ale v roce 1624 musel odejít do emigrace. Po třech letech se však vrátil, když byl navštívit svou nemocnou ženu. Roku 1627 se zapojil do nevolnického povstání, ve kterém hrál hlavní ideovou úlohu. Poté se ukrýval, avšak byl zatčen, vězněn, mučen a nakonec byl popraven 11. 9. 1627.
VANEČKOVÁ, Jana: *Muzejní biografický slovníček sportovců a ostatní VI. díl*. Praha, 2000

hraběte z Roggendorfu byly v roce 1739 zhotoveny dva nové typáře pečeti městečka Uhlířské Janovice. Byly oválné a velikostí rozdílné – větší (45 x 42 mm) a menší (30 x 27 mm). Shodný byl pečetní obraz – kvádrová hradba s třemi stínkami, v hradbě unciála „R“ nad trojvrším naznačeném hustě rytými kolmými vrypy, na prostřední stínce fazetovaná osmihrotá hvězda a v ní korunovaný štítek s unciálou „G“. Shodný je i opis ohraničený vnitřním perlovcem a vnějším tečkovaným lemem: :::: SIGILLUM ::::: OPPIDY ::::: IANOWICENSIS ::::: 1739 ::²³

Obraz výše popsané pečeti z roku 1739 je nekriticky považován za znak městečka. Je nutné znovu připomenout funkce pečeti a znaků. Navíc v pečetním poli zcela absentuje štít, do něhož by musely být figury z pečeti položeny, aby bylo možné o znaku hovořit. Existuje základní heraldická teze: „není-li štítu, není znaku“. Přesto je nezbytné konstatovat, že uvedený pečetní obraz je nutné považovat za základ budoucí podoby městského znaku. Nelze však považovat za skutečnost, že František Antonín hrabě z Roggendorfu snad udělil městečku Uhlířské Janovice znak. Udělil-li něco, pak to byla pečeť. Znak udělit nemohl, protože k tomu neměl právo. Stejně tak jako u „šternberského udělování a zakazování“ je i v tomto případě nezpochybnitelné, že výlučné právo udělovat znaky městům (podobně jako erby osobám) měl pouze panovník (český král), nebo jím pověřené osoby či instituce. Ony osoby byly obvykle držiteli takzvaných palatinátních práv velké komitivy, obdržených jako privilegium od císaře (v Českém království např. Martinicové, Slavatové z Chlumu a Košumberka, Lobkovicové, Albrecht z Valdštejna, Dietrichsteinové, Eggenbergové, Harrachové, Fürstenbergové, Desfoursové, Schwarzenbergové, Kinští, Colloredové atd.). Oněmi institucemi byly např. Svatováclavský seminář Karlovy univerzity v Praze.

V současnosti užívaný znak města Uhlířské Janovice se, tak jako mnoho dalších městských znaků v českých zemích, vyvinul z městské pečeti, a to tím způsobem, že pečetní obraz byl vložen do štítu a byly stanoveny tinktury. Stalo se tak ještě před rokem 1864, kdy bylo ve Vídni vydáno kompendium městských znaků v Českém království, sestavené V. J. Widimským.²⁴

Ve vztahu ke znaku uvedl Widimský celou řadu informací. Některé z nich je potřebné, jako smyšlené a nevěrohodné, komentovat. Odstavec s popisem znaku zní, cituji: „*Die Zeit der Erhebung Janowitz's zur Stadt ist unbekannt, sie war aber schon im XVII. Jahrhundert eine solche, und erhielt auf Verwendung ihres Grundherren, Rudolf Grafen*

²³ PŘIBYL, Alois, LIŠKA, Karel: *Znaky a pečeti středočeských měst*. 1975, s. 146, tab. XIX/12; v opise pečeti „oppidy“ - městečko

²⁴ WIDIMSKÝ, Vincenz Robert: *Städtewappen des oesterreichischen Kaiserstaates, Theil I., Königreich Böhmen*, Wien 1864, s. 51, č. 192 Janowitz, Kohl-

*von Sternberg, ein eigenes Stadtwappen: eine silberne Mauer mit drei Zinnen in blauem Schilde; über der Mauer, oberhalb der mittleren Zinne, schwebt ein sechseckiger goldener Stern, worin ein blaues Schildchen mit der Grafenkrone und einem goldenem G enthalten ist; mitten in der Mauer selbst ist ein goldenes R angebracht, und am Fusse derselben erhebt sich ein dreihügeliger grüner Berg...*²⁵ Doslovný překlad zní: „Doba povýšení Janovic na město je neznámá, ona byla ale již v 17. století taková, a obdržela na přímluvu její vrchnosti, Rudolfa hraběte ze Šternberka, vlastní městský znak: stříbrnou zeď s třemi stínkami v modrém štítě; nad zdí, nad prostřední stínkou, se vznáší šestiúhelníková zlatá hvězda, v čemž modrý štítek s hraběcí korunou a zlaté písmeno G obsahuje; střed ve zdi samotné je zlaté R připadá, a v patě téže vyniká sobě trojvršný zelený vrch...“.

Velice problematickým a hodným komentáře je Widimského výklad významu užitých figur. Má uvedený znak za „...*ein redendes Wappen*“, čili „mluvící znak“ a vysvětluje proč – „*das G mit der Krone bedeutet Graf, das R Rudolf, der Stern, Stern, und untern der Berg, Berg, zusammen: Graf Rudolf Sternberg*“. Doslovný překlad zní: „G s korunou znamená hrabě, R Rudolf, hvězda, hvězda a dole vrch, vrch, dohromady: Graf Rudolf Sternberg“ – nesmyslné opakování slov „Stern“ a „Berg“ je zřejmě výsledkem sazečské chyby a nedostatečnosti korektur, není-li myšleno, že hvězda znamená hvězdu a vrch znamená vrch.

Exkursem do genealogie hrabat ze Šternberka v 16. až 18. století bude podán důkaz o nesmyslnosti výše uvedeného výkladu o významu znamení v pečeti městečka Uhlířské Janovice. Městečko bylo součástí panství, které patřilo ke hradu Český Šternberk. Hrad byl od 16. století v držení rodové větve Šternberků zvané také holická. Mezi nimi však nelze nalézt žádného Rudolfa, po kterém by v městském znaku mohlo být písmeno R. Jediný Rudolf, resp. Jan Rudolf ze Šternberka († 1638) byl z jiné linie (konopištsko – zelenohorské) a držel Postoloprty a Zásmyky, ale nikoliv Český Šternberk a Uhlířské Janovice. Holická linie hrabat ze Šternberku vymřela v mužské posloupnosti Janem Václavem v roce 1712. Jeho dcera Anna Amalie, od roku 1708 vdaná za Jana Maxmiliána hraběte Götze, se stala dědičkou hradu Český Šternberk a příslušného panství. Jejich dcera Marie Barbora se provdala za Františka Antonína hraběte z Roggendorfu.²⁶

O písmenech v uhlířskojanovickém městském znaku – tedy o „R“ uprostřed hrabdy a o „G“ ve štítu uprostřed hvězdy byly v literatuře činěny různé výklady. Například Jiří

²⁵ Tamtéž

²⁶ ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI., Východní Čechy*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1989. str. 82-83

Louda měl písmeno „R“ za iniciálu jména Rudolfa ze Šternberka a „G“ za německé pojmenování pro titul hrabě – Graf²⁷ Tím byl nekriticky zopakován stejně nekritický výklad Widimského. Vzápětí po vydání knížky byl Louda nepochybně upozorněn na nesmyslnost svého tvrzení, a tak učinil ve 2. vydání téže publikace opravu (Praha 1975, s. 44), kde píše revidující text, cituji: „**Zajímavou kombinaci rodového erbu a iniciál pánových má ve znaku město Uhlířské Janovice z doby, kdy ji vlastnil František Antonín z Roggendorfu a jeho manželka Barbora Götzová. Hradba s hvězdou jsou roggendorfský erb, což má zdůraznit přidané písmeno R, kdežto manželčinu příjmení napovídá písmeno G ve štítku na hvězdě. Hvězdu samu ovšem měli ve znaku i Šternberkové, držitelé Uhlířských Janovic v 17. století**“.

Toto vysvětlení bylo zřejmě reakcí na publikaci autorské dvojice Příbyl-Liška z roku 1975.

Je také zajímavé, že o vysvětlování písmen ve znaku města se, s výjimkou nekritického Widimského v r. 1864, pokouší teprve novodobá literatura. O písmenu „R“, vysvětlovaném jako počáteční písmeno rodového jména Roggendorf není třeba pochybovat. Ale jiné je to s písmenem „G“ ve štítku uprostřed hvězdy. To nemá žádný vztah k pojmu „Graf“ a ani k rodovému jménu Götz. Písmeno „G“ lze celkem logicky vysvětlit jako jméno městečka ve staročeské transkripci „Ganowice“ – tak se nepochybně psalo jméno „Janovice“ na počátku 18. století. Tímto způsobem vysvětlené písmeno dobře koresponduje s hvězdou, která byla symbolem městečka, užívaným na pečeti již v 16. století. Ke tvaru koruny na štítku s písmenem „G“ lze poznamenat jen to, že Widimským učiněné pojmenování „Grafenkron“ (hraběcí koruna) nemá opodstatnění – na zcela běžné obecné koruně není nic, co by mohlo opravňovat k jejímu vnímání jako koruny hraběcí.

Bylo tedy doloženo, že písmeno „R“ nemá nic společného s Rudolfem ze Šternberka a že „G“ není od „Graf“ ani od „Götz“, i to, že hvězda a trojvrší nemá nic společného s „mluvícím“ znamením, vyložitelným jako „Stern – berg“. Tím je zcela eliminován výklad Widimského z roku 1864. Ostatně neudržitelnost výkladu si uvědomili i autoři kompendií české komunální heraldiky ve druhé polovině 20. století. Proto bylo konstatováno, že znak Uhlířských Janovic je vlastně „**starý znak hrabat z Roggendorfu, doplněný jenom písmeny a milíři** (SK: sic!) **v patě štítu**“²⁸

Jak je patrné z citace v předchozím odstavci, tak v novodobých popisech znaku města Uhlířské Janovice se při zmínce o zeleném trojvrší objevuje vysvětlení, že jde o milíře, které mají domněle vztah k úplnému názvu města, a to k jeho první části „Uhlířské“, a jsou tak

²⁷ LOUDA, Jiří: *Znaky československých měst*, Praha 1972, s. 27

²⁸ ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 394

údajně mluvícím znamením. Tento zcela osamocený názor je odrazem obtížně uvěřitelné dedukce, pravděpodobně vzniklé v prostředí kutnohorského okresního archivu jako názor nekritický. Všechny popisy uhliřskojanovického znaku do té doby hovořily pouze o třech vrších. Při rigorózním posouzení způsobu spojení vrchů-milířů s názvem města by bylo v názvu sídla možné očekávat spíše přívlastek „Milířské“ a nikoliv „Uhlířské“, a to na základě logické úvahy, že uhlíř není totéž co milíř a jedno není pojmovým ekvivalentem druhého. Je jisté, že zelené trojvrší v pečeti městečka z r. 1739 je inspirováno nikoliv jménem městečka, ale druhým a třetím polem roggendorfského rodového erbu, kde je ve stříbrném poli červený lev na zeleném trojvrší. Stejně tak stříbrná hradba v modrém poli se zlatou hvězdou nad ní je součástí roggendorfského erbu v jeho prvním a čtvrtém poli.

K podobě znaku a jeho barevnosti lze poznamenat následující. Modrý štít, stříbrná hradba a zlatá hvězda nad ní jsou součástí základního rodového erbu původem rakouských pánů a později hrabat z Roggendorfu. K podobě hvězdy v městském znaku Uhlířských Janovic učinil August Sedláček poznámku, že má být nikoliv osmihrotá, ale šestihrotá, přičemž vycházel právě z podoby roggendorfského erbu, kde je skutečně hvězda se šesti hroty.²⁹

Sedláčkův pokus o revizi však odporuje podobě hvězdy na městské pečeti z roku 1739, kde je jednoznačně osmihrotá a fazetovaná. Lze mít za to, že navrhovatel pečetního obrazu buď zcela nevnímal heraldický rozdíl mezi hvězdou šestihrotou a osmihrotou, nebo užil osmihrotou hvězdu záměrně jako symbol v minulosti městem užívaný. Ideální popis znaku města Uhlířské Janovice zní: *V modrém štítě zlatá osmihrotá fasetovaná hvězda přeložená modrým zlatě korunovaným štítkem se zlatou unciálou G, nad stříbrnou kvádrovou hradbou s třemi stínkami a zlatou unciálou R v ní. V patě štítu zelené trojvrší.*

Roku 1775 se v okolí Janovic odehrála jedna z kapitol velkého nevolnického povstání, kdy se bouřili především robotníci z nedalekých Jindic, odmítající žňové roboty na panském. Konec 18. století přinesl určitý rozvoj především drobného řemesla a zvýšil se i počet obyvatelstva. Do tohoto rozvoje neblaze zasáhl velký požár roku 1836, kdy lehlo popelem téměř celé náměstí. Mnoho domů pak bylo znovu postaveno v empírovém slohu, který janovické náměstí charakterizuje dodnes.³⁰

²⁹ SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha b. d. a m. v. [1909], s. 355

³⁰ KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978. str. 24

1.2 Přehled dějin Uhlířskojanovicka

K nejstarším dějinám Uhlířskojanovicka se nám nedochovaly téměř žádné písemné ani hmotné památky. Logicky z toho tedy vyplývá, že starší historie mnou vybrané oblasti není dostatečně osvětlena a probádána. Následující práce se bude snažit obsáhnout alespoň informace, které jsou již známé a přidat k nim další poznatky, ke kterým jsem dospěl během studia příslušných materiálů.

1.3 Počátky vzniku

Hlavním sídlem oblasti je město Uhlířské Janovice, které leží na mírně zvlněné planině, jež se postupně zvedá z polabské nížiny, až dosahuje nejvyššího bodu 556 m n. m. vrcholem kopce „Březiny“ u Žandova. Janovické náměstí – 427 m n. m. – můžeme považovat za průměr výšky planiny. Město bylo vystavěno na soutoku dvou potůčků – jeden vzniká na bažinatých lesních lukách u Kochánova, asi 6 km jižně od města, a druhý za Janovickou Lhotou.

Jméno Uhlířských Janovic ukazuje, že zakladatelem osady byl Jan a jeho potomci zvali kolektivně osadu „Janovici“. Pozdější obyvatelé se živili hlavně vyráběním dřevěného uhlí, pálením uhlí čili uhlířstvím, k čemuž jim byly rozsáhlé lesy, které ještě v předminulém století pokrývaly skoro polovinu veškeré okolní půdy, skvělým zdrojem potřebného materiálu. Tito uhlíři pak dali Janovicům přívlastek „Uhlířské“ – jmenovány jsou tak teprve od roku 1431. Zrovna jako mnohé české osady dostávaly takového přívlastku od různého zaměstnání. Například Vápenný Podol, Kamenný Újezd, Rybářská Lhota atd. Uhlířské Janovice tehdy byly malou osadou, kterou Jan hrabě Šternberk ve svých listinách nazýval městysem nebo městečkem. Od zřízení c. k. okresního soudu roku 1850 se nazývají Uhlířské Janovice „městem“.

Roku 1540 udělil obci Jan Holický ze Šternberka do znaku zlatou osmipaprskovou hvězdu na modrém štítě. Tohoto znaku užívala obec do roku 1627, kdy jí bylo zakázáno poručníky nedospělého hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka kvůli vzbouření proti vrchnosti znaku užívat. Roku 1739 propůjčil hrabě František Antonín z Roggendorfu a jeho manželka Marie Barbora z Götzů (rozená ze Šternberka) městu nový znak, jenž se popisuje, citují: „*Na třech milířích uhlířských spočívá stříbrná hradba, městská, nad níž je zlatá hvězda Šternberská v modrém poli. Uprostřed hvězdy je pod korunou zlaté písmeno latinské G = (Götz), na hradbě pak písmeno R = (Roggendorf).*“³¹

³¹ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 9

Obyvatelé zdejší krajiny náleželi kmeni Zličanů, jehož hlavním sídlem byla Zlič, někdejší stará Kouřim. Kolem roku 1167 zde byl županem Zdislav z rodu pánů z Divišova, který obdržel toto území ve způsobu „výsluhy“, tj. k dočasnému užívání. Jeho potomci se tu později stali dědičnými pány a jeden z nich, rovněž Zdislav, pak v romantickém údolí řeky Sázavy vystavěl roku 1242 hrad, jenž nazval Šternberkem a od té doby se psal ze Šternberka. Jeho syn Jan poté založil ve druhé polovině 13. století po něm nazvané Janovice, čímž je vyvrácena shora uvedená matná pověst o jich vzniku.

Od roku 1421 přidrželo se obyvatelstvo se svou paní Perchtou z Kravař, vdovou po Petrovi Konopišťském ze Šternberka, husitů a vyznávání kalicha se tu udrželo 200 let. Poslední katolický farář Adam odešel pryč s farářem pyšelským na Moravu. Roku 1439 odkázal Petr ze Šternberka Uhlířské Janovice svému příbuznému Alešovi Holickému ze Šternberka, jehož rodu patřily do roku 1712. Aleš Holický ze Šternberka (1439-1455) vynikal nad své vrstevníky neobyčejným věhlasem a po smrti Zikmunda se stal správcem Českého království, později pak stál věrně při Jiřím z Poděbrad. Hrad Český Šternberk i s Uhlířskými Janovicemi po něm zdědil jeho vnuk Petr, jehož poručník Zdeněk Konopišťský ze Šternberka však svým odporem proti Jiřímu z Poděbrad poškodil značně i svého svěřence. Voje Jiřího z Poděbrad dobyly roku 1467 hrad Šternberk, který pak Jiří i s panstvím připojil ke koruně a zastavil rytíři Janu Kostkovi z Postupim, pod jehož panstvím byly Uhlířské Janovice do roku 1485. Toho roku patřily již zase Petrovi Holickému ze Šternberka. Jeho syn Jan, od roku 1516 hejtman kouřimského kraje, udělil občanům Janovic výsadu, aby mohli zapisovat své statky do knih a řídit se právy královských měst. Po shoření desk zemských vložil Jan Holický ze Šternberka se svolením císaře Ferdinanda I. roku 1544 Kochanovské dvory do zemských desk. Zemřel pak roku 1548.

2 Založení a vývoj jednotlivých měst a vesnic

2.1 Uhlířské Janovice

Oblast Uhlířskojanovicka se rozprostírá v krajině mezi řekami Labem a Sázavou. Jedná se o široké návrší, jež se směrem na sever mění v planinu, vybíhající daleko do Polabí, a jež směrem na jih prudce klesá v údolí Sázavy. Celá oblast je dnes součástí kutnohorského okresu, přičemž na severu hraničí s Kouřimskem, na východě s Dolnokralovickem, na západě s Černokosteckem a na jihu s Vlašimskem a částečně také s Benešovskem.

Celkově Uhlířskojanovicko zahrnovalo 5 měst a městeček a 89 vesnic. Všechna místa byla přidělena k 9 farním a 7 filiálním osadám, které byly rozvržené již od 13. století a které se tedy rozdělovaly na následujících 16 skupin: z bývalého panství Ratajského – Uhlířské Janovice, Rataje nad Sázavou, Podveky, Úžice, Vavřinec; z bývalého statku Žišovského – Žišov, Malejovice; ze statku Jindického – Jindice; ze statku Pečeckého – Sudějov; z panství Kácovského – Kácov, Polipsy, Čestín, Petrovice; z panství Šternberského – Soběšín a Otryby; Sázava.

2.1.1 Nejstarší dějiny

Zcela první zmínka o Uhlířských Janovicích pochází z roku 1142, ze známé zakládací listiny sedleckého kláštera. Zdejší lesy původně náležely ke korunnímu jmění Kouřimské župy a pravděpodobným županem se stal kolem roku 1167 ve způsobu výsluhy Zdislav. Poté je dočasně užívali páni z Divišova. Taková zásluha se udělovala prvotně na čas služby daného knížete. Zpočátku se nestávalo příliš často, aby kníže svému věrnému služebníkovvi daroval takový statek, nebo mu jej dokonce ponechal až do jeho smrti, popřípadě jej ponechával i jeho synům. Postupem času se z toho však vyvinul jakýsi právní zvyk. Ve starém rodu pánů z Divišova převládala na prvopočátku osobní jména Zdislav (Zdeněk) a Diviš. Nejstarším předkem je právě Diviš (1125-1140), jenž byl znamenitým županem a věrným rádcem českých vévodů. Jeho syn Zdislav je jako kouřimský župan připomínán roku 1167.

Jméno Janovice (původně Janovici) vzniklo příponou -ice k základu Janov a ukazuje na zakladatele tohoto města Jana, syna Zdislava z Divišova, který Janovice založil na místech vykloučeného lesa brzy po vystavění hradu Šternberka a dosadil sem poddané uhlíře, jakož i ostatní řemeslníky, kteří pracovali na šternberských panstvích. Nejstarší část města – staré Janovice – se rozprostírala kolem hradiště s kostelem sv. Jiljí. V podhradí stály první domky, které byly ze dřeva s podezdívkou z kamene. Zpočátku zde bylo jen okolo 60 čísel, což poukazovalo na 400-500 obyvatel. Jedním z prvních domů byl i starodávný staročeský mlýn (nyní olejna čp. 32), který nepochybně sloužil uhlířům už před založením města a jenž byl hnán vodou z Janovického potoka, který vznikl dvěma zřídly u Kochánova a Janovické Lhoty.

O nejstarších dějinách Uhlířských Janovic se toho moc neví, poněvadž se zprávy dochovaly v poměrně dosti malé míře. Nejvíce zpráv se pak dochovalo o majitelích panství. Zakladatelem Janovic byl Jan ze Šternberka, který zemřel bez dětí, a tak ve druhé polovině 13. století získal hrad Český Šternberk i Uhlířské Janovice Janův synovec, syn Jaroslavův, Zdislav II. Roku 1311 obdržel Zdislav od svého příbuzného Tobiáše z Benešova, kanovníka pražského i Konopištské panství. Hlavní dominantou byl hrad Konopiště, který byl založený

v 1. polovině 13. století.³² Od pánů z Benešova mu pak náleželo město Benešov, vesnice Jarkovice, Ondřejovice, Lhota, Velké a Malé Podhájí, Radikovice, Kovářovice a Semovice, což mu král Jan Lucemburský dvěma majestáty z roku 1315 a 1327 nechal potvrdit, takže potom Šternberkové mohli oběma hrady vládnout do roku 1590 a od toho času užívali jména Konopištských ze Šternberka.

Na jaře roku 1627 vzniklo ve zdejší krajině povstání nekatolických poddaných proti vypovězení nebo zajímání jejich kazatelů. Z podnětu vladyky³³ Jiřího z Těchenic se srotilo okolo Janovic několik tisíc lidí, kteří pak táhli do Kouřimi, kde vydrancovali obydlí děkana i několika katolických měšťanů a usmrtili každého, kdo se jim postavil na odpor, až je konečně rozehnal vojsko vyslané z Prahy. V měsíci srpnu téhož roku vypuklo ještě nebezpečnější povstání proti pověstnému trýzniteli poddaných, hraběti Pavlu Michnovi z Lacinova. K povstalcům se přidali i poddaní panství šternberského, ratajského a jiní. Bylo všech přes 8000. Jejich vůdci byli Adam z Hodějova a rytíř Smil z Michalovic, syn popraveného člena tehdejšího stavovského direktora Bohuslava z Michalovic. Vydrancovali a sežehli zámky v Českém Šternberku, v Ratajích a ve Vlašimi a zabili hejtmana panství. Pro svou účast na tomto povstání byli Janovičtí potrestáni odnětím všech privilegií – bylo jim zakázáno užívání šternberského znaku, zrušeno samostatné volení městské rady, sirotčí právo atd. Po usazení kutnohorských jezuitů v blízkém Žišově roku 1628 navíc nastalo násilné obrácení lidu na katolickou víru.

Václav Jiří Holický ze Šternberka, který nabyt zletilosti, byl dne 3. ledna 1637 povýšen do stavu říšských hrabat a spravoval zděděné panství do roku 1682. Po ukončení třicetileté války bylo zabaveno všechno obecní jmění a pozemky těch, kteří odešli do ciziny. Vše si ponechala vrchnost a přidělila to ke svému dvoru. Lid byl nucen chodit na robotu ke vzdáleným dvorům v Radovesicích, ve Veltrubech a ve Šternberku. Roku 1655 pak došlo ke zcela libovolnému roztržení pozemků, jak o tom svědčí gruntovní kniha v zemském archivu. Když roku 1680 vypuklo další povstání proti vrchnosti, které pro povstalce skončilo nešťastně, rozkázal syn Václava Jiřího ze Šternberka hrabě Jan Václav přestěhovat původce

³² Přestavěný hrad na zámek na ostrožně nad velkým rybníkem nedaleko Benešova. Do psané historie vstupuje v roce 1318 jako majetek Benešoviců Beneše a Dobeše. V roce 1327 vstupuje do držení Šternberků. V roce 1468 ho po téměř dvouletém obložení dobyla vojska Jiřího z Poděbrad. Na počátku 16. století byl pozdně goticky upraven, renesanční přestavba následovala ve 40. letech 16. století a na počátku století sedmáctého. V roce 1648 dobyli Konopiště Švédové. Po roce 1725 byl zámek přestavěn barokně a v letech 1889-94 ho Josef Mocker velmi razantně přestavěl pro následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.

VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 307 ISBN 80-7277-028-4

³³ **Vladyka**, v české správě název nižšího (prostého) šlechtice čili rytíře naproti pánovi, šlechtici vyššímu. Název pochází od držby šlechtických statků, kdežto slovo rytíř ukazuje na vojenský původ šlechty.

Ottův slovník naučný, XXVI.díl. Praha, 1907 str. 801

vzpourey do Divišova a každý z nich byl nucen vyhotovit revers, „*že do čtvrtého kolena nikdo z nich do Uhlířských Janovic na život způsobný přijít nemá*“.

Po vydání robotního patentu císařem Leopoldem I. roku 1680 vydal hrabě Jan Václav Holický ze Šternberka listinu o 16 člancích, do nichž částečně vložil některá práva z privilegií platných před ohavnou rebelií a povinnosti Janovickým prve uložené částečně zmínil. Tato privilegia, psaná na pergameně, jsou uchována v městském archivu.

Dne 11. dubna 1712 zemřel Jan Václav Holický ze Šternberka a jím vymřel celý rod po meči. Panství nabyla dcera Anna Amalie, provdaná za hraběte Jana z Götzů, jenž obávajíc se nového povstání Janovických, ulevil jim v robotě. Janovičtí dali si privileje potvrdit císařem Karlem VI. roku 1733. Hrabě Götz zemřel roku 1738 a zanechal panství dceři Marii Barboře, jež se provdala za generála hraničáře Františka Antonína z Roggendorfu, který s poddanými nakládal dosti krutě. Zemřel roku 1755 a po něm nabyli panství hrabata Kinští (1755-1764), vévodkyně Savojská (1764-1769) a konečně knížata z Lichtenštejna (1769-1848).

2.2 Sudějov (SV. ANNA):

Jihovýchodně 4 km od Uhlířských Janovic a jihozápadně 19,5 km od Kutné Hory leží na svahu kopce Březiny, poutnická osada Sudějov,³⁴ která je spíše známa pod jménem Svatá Anna. Za dávných časů zde byla jen lesní pustina. Poblíž žandovské osady byla v lesním úvalu ukryta studánka, která prý měla kouzelnou moc. Tomuto čistému pramenu říkali Sudějovka. Voda, kterou pili místní lidé, měla podle pověstí léčivou sílu a uzdravovala mnohé nemoci, zvláště pak oční neduh. Když se tato pověst o léčivém pramenu rozšířila, přicházelo sem množství lidí, nejen na léčení, ale také kvůli tomu, aby zde byli oddáni a pokřtěni.

Blízký statek Žandov byl majetkem jezuitů, kteří bezesporu nechali postavit nad studánkou dřevěnou kapli a nechali ji zasvětit sv. Anně. Studánku nechal posvětit jeden z členů jezuitského řádu pan prokurátor Scribonius ze Žandova. Dřevěná kaplička však kvůli neopatrnosti a množství svíček vyhořela a byla nahrazena opět novou dřevěnou kaplí. Hrabě Trautmansdorf, majitel pečeckého panství, kterému náležela také lesnatá krajina kolem studánky Sudějovky i se žandovským statkem, přišel s myšlenkou postavit nad studánkou poutnický kostel. Než však mohl svůj úmysl uskutečnit, roku 1696 zemřel.

³⁴ Historický název místa je sv. Anna, U sv. Anny, Annadorf, Sutjegow, Sudejow. Farnost od roku 1859. Farní kostel sv. Anny byl postaven v letech 1724 – 1725 v barokním stylu. V Krsovicích je pozdně barokní filiální kostel sv. Jana Křtitele z roku 1768, postavený na místě raně gotického kostela, v Rašovicích je filiální kostel P. Marie, původně gotický, přestavěný v roce 1748.
BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora. 1997, čf.33*

V té době se kolem studánky začal rozmnožovat počet dřevěných domků, ve kterých se usazovali obchodníci, řemeslníci a krčmáři, poskytující poutníkům střechu nad hlavou, jídlo a jiné životní potřeby. Domy stály částečně v řadách a tvořily náves, která je dodnes osázena lipami. Uprostřed návsi se vypíná skvostný poutnický chrám, který je zasvěcený sv. Anně, a vedle chrámu stojí kaplička, v níž je upravena studánka. Části osady se nazývají: Na Návsi, Na Zálábí a Na Semerinku. Domy byly stavěny z kamene a cihel, kryty byly šindelem i slámou, novější tvrdou krytinou. Několik domů bylo také zcela dřevěných. Hlavní živností obyvatelstva bylo rolnictví.

Stavbu kostela, jak jsem již zmiňoval výše, hodlal provést hrabě z Trautmansdorfu, avšak výstavbu kostel provedl až hrabě Karel Jáchym z Bredy³⁵, nový pán na Hrabaňových Pečkách. O Karlu Jáchymu Bredovi se vyprávělo, že velmi šetřil a okrádal své poddané a že dokonce nechával ženám ustříhávat copy, aby je mohl prodávat parukářům. Právě za jeho panování vznikla také říkanka, cituji:

*„Ach běda, běda,
koupil nás Breda!
Z Pečeckých sedláků
Nadělal žebráků!“³⁶*

V roce 1725 byl dostavěn poutnický kostel zasvěcený sv. Anně, navíc zde byl vybudován také hostinec s lázněmi, který dosud nese čp. 1, avšak lázně se již nedochovaly. Tyto lázně sloužily hlavně přicházejícím poutníkům, kteří v nich hledali svůj odpočinek a uzdravení. Dřevěné domky se postupně začaly nahrazovat domy z kamene. Počet domů rychle rostl, a tak v roce 1760 měla osada, jež přijala jméno po studánce Sudějov, asi kolem 66 obyvatel, kteří bydleli ve 12 domcích. Sudějov rostl a zvětšoval se, takže v roce 1787 měl 28 popisných čísel³⁷ a roku 1848 měl již 35 popisných čísel a byl zařazen do seznamu obcí Českého království.³⁸

³⁵ Bredové, kteří se někdy psali i von Bredau, byli nizozemského původu, ale od 15. století žili v Braniborsku a roku 1551 se zakoupili v Čechách. Dva příslušníci rodu byli povýšeni do panského stavu v letech 1634 a 1637, roku 1636 získali český inkolát a roku 1674 byli povýšeni do stavu českých hrabat. Rod, jehož členové vynikli krutostí ke svým poddaným, se v 2. pol. 19. století vystěhoval z Čech. Od té doby byl jejich štít čtvercý; v 1. a 4. stříbrném poli byl červený útočný žebřík se zlatými příčkami (původní erb), ve 2. a 3. modrém poli byl stříbrný kozorožec se zlatými rohy a korunkou, stojící na červeném cimbuří věže. Uprostřed jako polepšení byl černý štítek, v němž byla mezi zlatými iniciálami CM zlatá císařská koruna na červené podušce. Klenoty byly tři: korunovaný lev, držící žebřík, korunovaná orlice a kozorožec.
ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI., Východní Čechy*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1989.

³⁶ VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 13 ISBN 80-7277-028-4

³⁷ SCHALLER, Jaroslav: *Čáslavsko*. Praha, 1787

³⁸ PALACKÝ, František: *Popis království Českého*. Praha, 1848.

Celé lesní okolí náleželo k žandovskému zboží a od roku 1318 bylo majetkem Jana ze Zbraslavi, roku 1395 přešlo na Zbyňka z Čestína Kostela³⁹ a poté bylo postupně v držení vladkyň z Dobřeně, Adama Slavaty z Chlumu a Košumberka, Trčky z Lípy, paní Veroniky Maternové z Nestajova, Martina svobodného pána z Golče a jeho manželky a kutnohorských jesuitů.

Z rukou jesuitů přešel Žandov na hraběte Trautmannsdorfa,⁴⁰ pána na Hrabaňových Pečkách, a od roku 1734 náležela tato oblast pečeckému panství. Pánem tohoto zboží se stal svobodný pán Josef Hrubý z Jelení a Löwenherzu⁴¹. Od této doby začínají dějiny Sudějova splývat s dějinami červenopečeckými.

2.3 Vavřinec (VAVŘINEČ):

Na vyvýšenině asi 400 m nad mořem se rozkládá 4 km severozápadně od Uhlířských Janovic a 23 km jihozápadně od Kutné Hory obec Vavřinec.⁴² Pod obcí je rozsáhlý rybník, nazvaný Velký Vavřinač. Na stránkách až k žižkovskému potoku, který protéká rybníkem, jsou rozestavěny domy vavřinecké obce a rozdělují se na Velkou a Malou Stranu.

Osada je velmi stará a pravděpodobně byla založena společně s kostelem sázavských mnichů. Konvent svatého Prokopa provozoval na Sázavě až do zničení kláštera roku 1420 právo podací při postavení vavřineckého chrámu. Obec tedy byla založena sázavskými mnichy a přijala jméno podle svého patrona sv. Vavřince, jemuž byl zasvěcen místní kostel.

³⁹ Uvádí se, že Čestín byl založen ve 12. století, avšak nejstarší doložené záznamy jsou až z roku 1352, kde je uveden jako farní tvrz. Tvrz vznikla současně s kostelem, který nechala údajně vystavět paní Česta z nedalekých Petrovic, proto název Čestín Kostel. V roce 1519 udělil císař Rudolf II. Čestínu statut města a právo jednoho týdenního a tří výročních trhů. Město také obdrželo znak stříbrné lilie na červeném poli.

Ottův slovník naučný, VI.díl. Praha, 1893 str. 664

⁴⁰ Erbem Trautmannsdorffů byl červeno-stříbrně štípený štít s šestilistou růží střídavých barev, klenotem byla táž růže na dvou pérech. Už od poloviny 16. století však byl tento erb kladen na čtvrcený štít, jehož 1. pruhované pole představovalo rod Castelaltů, 2. a 3. pole se třemi klíny (původně klobouky) Holtzlerů a 4. pole Kirchbergů. Při povýšení do stavu říšských knížat roku 1805 nedošlo ke změně.

⁴¹ Stará česká rodina, 1787 šlechtický stav, „von Hrubý und Schwanenheim“, 1793 český rytířský stav a inkolát, 1814 rakouský stav svobodných pánů „von Löwenherz Hrubý und Gelenj“ (prvou část predikátu rodina neuzívá).

Popis erbu: Štít čtvrcený černým křížem se třemi zlatými krovkami na každém z ramen. Uprostřed zlatý střední štítek, v něm černá hlava jelena s krkem. Ve 1. a 4. modrém poli zlatý, dovnitř obrácený lev. Ve 2. a 3. stříbrném poli červené srdce. Klenoty zprava: 1. rostoucí zlatý lev; pokrývádlá modro-zlatá. 2. černá hlava jelena s krkem; pokrývádlá černo-zlatá. 3. paví kyta; pokrývádlá červeno-stříbrná. Štítonoši: dva diví muži, opírající se o kyje.

Almanach českých šlechtických rodů. 1999, str. 173

⁴² Historický název je Wawrzynec, Wawrzinicz, Wawrzinec. Farnost vznikla v roce 1854. Farní kostel zasvěcený sv. Vavřinci byl vystavěn v letech 1876 – 1877 v pseudogotickém slohu na místě původního gotického kostela. Filiální kostel sv. Havla ve Skvrňově je původně románský ze 2. poloviny 12. století, naposled byl renovován na počátku 20. století.

BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora*. 1997, čf.33

Ve Vavřinci stávala již ve 14. století tvrz, při níž byl poplužní dvůr s poplužím. Dosud z ní zůstala zachována pouze přízemní klenutá světnice. Nadále se zde však říká „Ve Tvrzi“, i když po valech a příkopech již není ani památky.

K roku 1318 se objevují zmínky o vladykovi Střezimírovi z Vavřince a jeho choti Vratislavě. Svědčí o tom také listina z roku 1394, v níž se uvádí, že tato větev vavřineckých vladyků vlastnila rovněž sousední Zásmyky. Poté, co byl sázavský klášter rozbořen husity, museli mniši opustit klášter a bydleli někde v Sázavě v nájmu, kde dále vedli duchovní správu. Právě v této době pak bylo podací právo i s ostatním kostelním zbožím, které náleželo klášteru, předáno vavřineckým vladykům. Příliš spolehlivých pramenů se nám však z té doby nedochovalo, a tak nemůžeme najisto říci, kdo přesně měl vlastně Vavřinec v držení. Teprve počátkem 16. století se o Vavřinci hovoří v souvislosti se statkem Chmeliště, spolu, s nímž měl náležet k ratajskému statku, neboť se prý praví: „Václav Rabmhap, rytíř ze Suché, že prodal panství ratajské i s dědinami Chmelišti a Vavřincem, s podacím kostelíkem, který on, rytíř Václav Rabmhap přikoupil od Kryštofa Žišovského z Udimě, majitele Žišova a přivtělil k panství svému ratajskému.“⁴³ Poté koupil celé zboží rytíř Ladislav Malešický z Černožic. Vavřinec zůstal i nadále při ratajském statku, neboť při prodeji Rataj Benigně Kateřině z Lobkovic⁴⁴ a dále pak Fridrichu z Talmberka dne 20. září 1636 byl Vavřinec uveden v soupise statků. Od té doby pak sdílel osudy ratajského panství až do jeho zániku.

2.4 Rataje nad Sázavou (Rataje Hrazené)

Rataje nad Sázavou byly až do roku 1900 nazývány Rataje Hrazené. Tento historický název jim náleží právem, poněvadž skutečně byly od počátku hrazeným místem s hradbami a branami, jejichž zbytky jsou dodnes dochovány. Dnes jsou Rataje především známým letoviskem na středním Posázaví. Řeka zde tvoří dva velkolepé záhyby, lemované střídavě po jedné straně vysokými skalami s bujným porostem, z druhé strany pak plochými písčitými

⁴³ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorská slova a obrazy*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 420

⁴⁴ Stará česká rodina vladyků z Újezda (14. století), 1408 se začíná psát podle nově získané tvrze v Lobkovicích. Popis erbu: Štít jednou polcený a dvakrát dělený se středním štítkem. Střední štítek čtvrcený: 1. a 4. pole stříbrné s červenou hlavou, 2. a 3. pole stříbrné s černou kosmo postavenou orlicí se zlatou zbrojí a zlatým perisoniem. Hlavní štít: 1. pole zlaté s černou zubří hlavou se zlatým kruhem v nozdrách (Pernštejn). 2. pole červené s rostoucím andělem ve zlatém oděvu a zelenými křídly (Zaháň). 3. pole modré se stříbrným trojverším a třemi (2 + 1) zlatými hvězdami (Sternstein). 4. pole modré se zlatým korunovaným dvouocasým lvem s červenou zbrojí. 5. pole zlaté s třemi černými kůly. 6. pole zlaté s černou slezskou orlicí. Klenoty zprava: 1. šest stříbrných korouhviček červeně lemovaných; pokryvadla červeno-stříbrná. 2. červený obrácený oblouk se stříbrným perem; pokryvadla červeno-stříbrná. 3. hlava zebra; pokryvadla červeno-zlatá. 4. červeno-stříbrně šachovaná deska dole zakulacená se třemi pavími pery; pokryvadla modro-zlatá. Heslo: POPEL JSEM POPEL BUDU. Vše položeno na knížecí plášť s korunou. Vyobrazena varianta bez klenotů a hesla. *Almanach českých šlechtických rodů*. 1999, str. 239

břehy. Ze tří stran pak vše obepínají hluboké černé lesy. Tento přírodní ráz a kouzlo krajiny dotvářejí romantiku města a jeho okolí.

Město se rozkládá na úzkém skalním ostrohu, kde hornina tvoří nápadně zprohýbané vrstvy a na jehož nejvyšším místě byl v 10. století postaven původní hrad, který se nazývá Pirkenštejn (Pirkenstein), a pod ním se rozprostíralo podhradí. Tento celek byl důmyslně i přírodně dobře opevněn, čímž vzniklo malebné betlemovité seskupení v různých polohách a výškách. Vše prostupuje hojná stromová zeleň, omšelé skály, parková úprava nezastavených míst a tři dominující objekty – majestátní fronta zámku se starou částí původního hradu, mohutná stavba hradu Pirkenštejna se zachovalou hláskou a sousední branou a konečně také vysoká stavba kostela s věžičkou na dolním konci náměstí. I díky tomuto pohledu bývají Rataje právem nazývané „Perla Posázaví“ – můžeme zde najít romantiku, historický ráz i moderní pohodlí.

Okolí Rataj patří po stránce geologické k prahornímu jihočeskému žulovému masivu, jenž zde hraničí s diluviálně – aluviálním územím kraje kouřimsko-kolínského. V této hornině se vyskytují i granátové pecky. Na hranicích bývalého ratajského a šternberského panství se kdysi dolovalo stříbro, proto se zde také říká „Na Stříbrných“. Navíc jsou tu zachovány dvě štoly. Celkové pohledy na město z různých stran, na údolí řeky a potoka s pozadím tmavých lesů a šachovnicemi polí různých barev, tvoří půvabné orámování celku, a je vděčným námětem nejen pro malíře, filmaře a fotografy, ale i pro lidi, kteří mají rádi romantiku.

Na některých místech v okolí se vytvořila neobvyklá a velmi romantická zákoutí. Například „Kamenný mlýn“, což je skála v hlubokém lese na soutoku dvou potoků s několika jeskyněmi, která se skutečně podobá mlýnu. Dále pak tzv. „Kočíčí zámek“, což je ve skále vytvořený přírodní tunýlek. Pěkné zákoutí je také „Kamenný stůl“, jenž stojí na nejvyšším bodě v lese poblíž Ježovic. Jedná se stůl z velkých plochých kamenů, který byl uměle vytvořen při příležitosti lesnického sjezdu v roce 1907. Dalším romantickým zákoutím je pak i vyhlídka na vysoké a příkré Krkavčí skále u Ledečka.

Typické pro Rataje bylo to, že byly nazývány „koncem světa“, poněvadž sem nevedla téměř žádná cesta, pouze špatná vozová cesta údolím potoka a nynější Podvecká ulice, což byla jen vozová cesta vedoucí k bývalému dolejšímu mlýnu. Po této cestě lze projít starou branou, k níž se připojují zbytky hradeb, a na pravé straně spatříme hrad Pirkenštejn s hláskou, která byla přeměněna na zvonici. V hradě se od poloviny 18. století nacházel farní úřad. Spojení s levým břehem řeky Sázavy dříve vůbec neexistovalo, dnes jsou ovšem již vybudovány řádné komunikace na všechny strany.

V Ratajích se vyskytovali také kolonisté cizího původu, kteří se sem dostali v průběhu 12. a 13. století na pozvání držitelů Rataj, brzy však splynuli s domácími a jejich rody se úplně počestily. Z původní doby kolonizace se zachovaly některé místní názvy, dnes jsou ale již počestilé, takže jejich etymologický původ je poněkud skryt. Například hořejší část města u bývalé panské zahrady se dodnes nazývá „Na Camrově“, což je odvozeno z pojmenování „Sommerhof“. Svah pod zámek se ještě dnes jmenuje „Pod Rajčulem“, poněvadž nad ním kdysi bývala jízdná. Posměšné přízvisko „Kecani“, jímž někdy bývají domácí posměšně označováni, vzniklo takto: Tázal-li se domácí kolonista „jak se máte?“, odpověděl tento zpravidla německy „Es gets' an“, tj. ujde to, z toho pak se utvořilo zdánlivě ryze české „Kecan“. Netřeba se nyní pro to horšiti.⁴⁵

2.4.1 Dějinná část: Původ Rataj.

Rataje vznikly v polovině 10. století. Hrad byl z části zděný, z části srubový a stával na místě, kde stojí nynější zámek. Jeho okolí tvořilo podhradí, k němuž patřil také původní rotundový kostel s plebánstvím, školou a hřbitovem naproti zámku. Přesná doba vzniku hradu, jakož i jméno zakladatele nám nejsou dobře známy, podobné je to však i u mnoha jiných míst z 10. století. Přesto můžeme téměř s jistotou říci, že ratajský hrad vznikl již v dobách knížecích jako pomezí tvrz zlíčského kraje, který se rozprostíral mezi Sázavou a Labem.

Je třeba si uvědomit, že v době před sv. Václavem ještě nebyla Česká země sjednocena v jednotný politický útvar a jednotlivé kraje byly osídleny národními kmeny. Existovaly například pražský kraj, kouřimský čili zlíčský kraj, území Lučanů, Doudlebů, Slavníkovců a mnoho dalších.

O vzniku Rataj v polovině 10. století svědčí zejména nálezy v místních vykopávkách v okolí původního hradu, především v jeho hradebních příkopech. Při vykopávání původního hřbitova pak bylo nalezeno mnoho bronzových ozdob a keramických zbytků, které byly v 90. letech 19. století určeny do 10. století. Dalším důkazem je také doba vzniku etymologie jména RATAJ, které se vyskytuje u všech slovanských národů. „Ratajové“ značilo poddaný lid, který se zabýval řemesly a zemědělstvím a v dobách válek a rozběrů musel konat službu se zbraní. V srbském jazyce značí slovo ratiti tolik co bojovat, z čehož vychází srbské rat neboli válka. Ve staré češtině pak bylo ze slova Rataj odvozeno i slovo orat, ratejna.

⁴⁵ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 9

O tom, jak vlastně vyhlížely Rataje po stránce polohopisné, příliš informací nemáme, poněvadž po jejich vyhoření začátkem 13. století bylo zcela nezbytné přistoupit k jejich novému vybudování, což vedlo nejspíš i k zlepšení hradeb, bran, hlásek a parkánů. Nejstarší stavbou byl hrad románského typu, který byl z části zděný a z části srubový, o čemž svědčí zbytky ohořelých dřev, jež se nacházejí v místním muzeu. Půdorys hradu dokládá, že byl asi větší než zámek, ale nebyl tak široký. V bezprostředním okolí hradu stával rotundový kostelík, jehož zbytky byly nalezeny v základech domu čp. 37. Tento kostelík byl spojen nejen s plebánstvím a školou, ale i s hřbitovem. Komu byl zasvěcen se neví, lze se jen domnívat, že to byl rovněž sv. Matouš. V písemnostech se jméno v „Ratagich“ vyskytuje až od roku 1156, a to jako místo hrazené a trhové (Talmberský kodex).

Další dějiny Rataj. V době, kdy Česká země již byla sjednocena v pevný politický útvar, a pražský kníže byl hlavou celé země, byly Rataje v držení knížete, který Rataje buď propůjčoval, nebo je daroval jako léno (Hroznata, páni z Chroustíka). Dále je nám známo, že začátkem 12. století byly Rataje ve vlastnictví pražského biskupství. Biskupu Tobiášovi tehdy kromě ratajského hradu patřila také osada Ledečko s mlýnem a rybářem.

Jak už bylo psáno, hrad a jeho okolí padly asi v polovině 13. století za oběť velkému požáru. Delší dobu bylo vše v troskách a teprve poté, co Rataje přešly do vlastnictví rodu pánů Oujezdských z Kounic, byla obnovena výstavba. Kostel, plebánství ani hřbitov však již nebyly znovu postaveny na původním místě, ale na spodní části západního náměstí. Nová přestavba proběhla ve slohu gotickém, o čemž svědčí dochované zbytky předmětů.

Za vlády Přemysla Otakara II.⁴⁶ je jako purkrabí pražského hradu uváděn Příbek (Přibyslav) z Rataj a po něm jeho syn Hroznata. Za krále Václava II. Rataje opět připadly králi. O této věci máme již v zemských deskách zápis, který praví, že hranice ratajského panství obešel za příčinou jejich obnovení a stanovení ceny Hynek z Dubé, pan na hradě Hlásce u Senohrab, při čemž jako místní znalci a pamětníci o hraničních meznících byli spoluúčastní někteří sousední zemané. Byli to Martin a Heřman z Podvek (v Podvekách byly totiž dvě zemanské tvrze). Jiní rozhodčí byli Jan Slávek ze Zbyzub a Tomáš a Jan z Ledec, což je nynější Ledečko.⁴⁷

⁴⁶ Za jeho vlády bylo velkolepým způsobem v podstatě dokončeno budování nové základní sítě panovnických mocenských opor: měst a především královských hradů. Za vlády Přemysla Otakara II. se česká hradní architektura poprvé dostala do popředí minimálně středoevropského vývoje a ovlivnila i podobu hradů v sousedství (Rakousko, Uhry, Slezsko). Patrně se podílela i na vzniku charakteristického typu hradu řádu německých rytířů v Pobaltí.

DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

⁴⁷ LUTRÝN, Jindřich: *Knih o Ratajích*, 1948, str. 17

2.4.2 Rataje za pánů z Lipé 1312 – 1463.⁴⁸

Za krále Jana Lucemburského, který si spíše hleděl válečného řemesla a v Čechách se moc nezdržoval, vedl správu celé české země nejvyšší hofmistr pan **Jindřich z Lipé**. Ten spravoval české království za nepřítomnosti krále, přičemž byl důvěrníkem a rádcem nejen krále Jana Lucemburského, ale i královny vdovy Elišky Rejčky, na niž měl velmi silný vliv. Díky tomu také mnohdy upadl do nepřízně krále Jana, který ho dokonce vsadil i do vězení. Poněvadž měl ale Jindřich z Lipé za sebou valnou část mocné české šlechty, král se s ním smířil a učinil ho zemským maršálem. Navíc mu daroval také Rataje a posléze ho učinil i správcem královských měst. Jindřich z Lipé se díky tomu stal nejmocnějším pánem v zemi. Na Ratajích však sídlil jen málo, protože pobýval spíše na svém původním hrádku Pirkenstein na Litoměřicku. Právě od tohoto původního hrádku pak převzal jméno i nový, podstatně větší ratajský hrad.

Rod pánů z Lipé držel Rataje od roku 1312 až do roku 1463, tedy bezmála 150 let. Toto období je pak nejzajímavější částí dějin Ratají – od loupežného rytíře až k vrcholu moci a slávy za Hynka Ptáčka z Pirkenštejna, významného a váženého státníka 15. století. Poté, co se páni z Lipé usadili v Ratajích, usídlili se na starém hradě, stojícím v místě dnešního zámku. Tento hrad byl však již dosti sešlý (příčinou bylo jak jeho stáří, tak poničení požárem), takže neodpovídal jejich nárokům, a tak se rozhodli vystavět nový hrad i s novým opevněním. Jedná se o nynější gotický hrad Pirkenštejn, jenž byl ale postupem let značně pozměněn. Nový hrad byl vystavěn na strmé skále v jihozápadním cípu Ratají, patrně za vlády Jindřichova syna Bertolda z Lipé, kanovníka a probošta Vyšehradské kapituly. Spolu s hradem byly vybudovány také hradby, dva zvedací mosty, čtyři hlásky a dvě brány. Po tehdejším zvyku dostal nově postavený hrad opět jméno Pirkenštejn, pravděpodobně podle německého jména Burgstein a podle dřívějšího sídla pánů z Lipé. Rataje se tak staly dobře opevněným místem, díky čemuž byly nazvány „Rataje Hrazené“. Jak jsem už zmiňoval výše, historické jméno bylo používáno až do roku 1900, kdy přehnané snahy o zmodernizování způsobily, že se název pozměnil na Rataje nad Sázavou.

Jindřich z Lipé zemřel roku 1329 v Brně, kde byl také pochován. Po Jindřichově smrti připadly Rataje nejstaršímu z jeho čtyř synů **Bertoldovi z Lipé**, který po něm zastával i úřad podkomořího a zemského maršálka. Pan Bertold z Lipé držel Rataje od roku 1329 do roku

⁴⁸ Jméno starého českého panského rodu, který se nazýval podle Lipé, dnešní České Lípy. Erb měli shodný s erbem pánů z Lichtemburka, tj. ve zlatém poli černé ostrve a kapra v klenotu. Společný předek Berků z Dubé, pánů z Lichtemburka a všech Ronovců Smil Světlínských se zasloužil i o pány z Lipé. Jeho vnuk Chval pravděpodobně založil hrad i město Lipá, rod se ihned rozdělil na lipskou a pirkštejnskou větev. Příbuzenskými svazky byli páni z Lipé spojeni s Rožmberky, Pernštejnky, Trčky, pány z Kravař, z Boskovic, z Kunštátu. HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha: Akropolis, 1992. ISBN 80-1438-004-92

1349, tedy na počátku jednoho z nejslavnějších období země české, kdy na královský trůn nastoupil Karel IV., označovaný jako Otec vlasti. Po Bertoldovi pak zdědil Rataje další z jeho bratrů **Čeněk z Lipé**.

Z této doby je známo, že v kostele byly zřízeny dvě hrobky – nejprve jedna uprostřed nynějšího kostela pro rod pánů z Lipé a poté druhá na pravé straně od chrámových dveří pro rod pánů Malešických. Obě hrobky zůstaly zachovány i v nynějším kostele. Kromě nich se pak z původního gotického kostela dochoval rovněž podstavec křtitelnice z roku 1421, který je dnes umístěn v místním muzeu.

Po Čenkově z Lipé se ujal držení Ratají jeho nejstarší syn Hanuš, který již vlastnil také Polnou. Hanuš vzápětí přijal nebo dostal po tehdejšímu zvyku lidové jméno „Ptáček“, jež pak v rodě zůstalo až o jeho vymření. Období vlády Karla IV. se vyznačovalo stavbami hradů na strmých skalách a kopcích, jimž byla dávana německá jména (např. Pirkštejn, Potštejn, Lichtenburg a jiné). Z té doby navíc pocházejí také jména pánů ze Schwarzenberka, Švamberka, Talmberka, Kunštátu, Münsterberka aj., stejně jako jméno hradu Karlštejna.⁴⁹

Hanuš Ptáček z Lipé a Pirkenštejna, pán na Ratajích a Polné, se značně zasloužil o rozvoj Ratají. Byl to on, kdo dokončil stavbu Pirkenštejna, místního kostela i opevnění, které bylo provedeno velmi důkladně – tvořilo pevnostní čtverhran se čtyřmi hláskami. Navíc byl také nejen fundátorem, ale i donátorem kostela, jemuž věnoval polnosti, zrušil povinnost placení desátků obyvatel městečka, založil a nadal kaplanské místo a zřídil zvláštní nadaci pro věčnou lampu s určením, aby hořela za spásu duše jeho, manželky i rodičů. Pana Hanuše Ptáčka z Lipé a Pirkenštejna můžeme pokládat za druhého zakladatele Ratají nebo alespoň za dalšího významného budovatele. Po jeho smrti připadly Rataje jeho synovi téhož jména.

Syn **Hanuš Ptáček** byl zcela jiné povahy než jeho otec – byl rozháraný a nepokojný podobně jako Václav IV. Za vlády Karla IV. panoval v celé zemi pokoj a pořádek, za vlády Václava IV. se však rozmohl nepořádek a mnozí zemani a rytíři se dali na lapkovství – stali se loupeživými rytíři. Toto nepoctivé řemeslo se rozrůstalo i v Posázaví. Z této doby známe například Ondřeje Důla na Ostředku, Racka Kobylu na Stříbrné Skalici, Medka na Talmberce a právě pana Hanuše na Pirkenštejně v Ratajích. Jelikož činnost těchto lapků neochabovala, vyslal Václav IV. do Posázaví vojsko pana Zajíce z Hasenburka, jemuž se podařilo zahnat Racka ze Skalice. Ten se poté uchýlil na Talmberk, odkud vytlačil pana Medka, když však zjistil, že ho tam pan Zajíc se svým vojskem následuje, rozhodl se hledat útočiště u pana Hanuše v Ratajích, který ale o nic takového nestál. Hanuš z Lipé totiž vzápětí přislíbil pokoj a

⁴⁹ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 20

král mu pro zásluhy jeho předků odpustil – nechal odvolat výpravu pana Zajíce, poněvadž jeho vojsko potřeboval v Uhrách proti bratru Zikmundovi.

Pan Hanuš z Lipé, pán na Ratajích, byl jediný ze svého rodu, který byl loupeživým rytířem, byť jen na krátkou dobu. Ke konci svého života však již opět zaujímal význačnější postavení v zemských úřadech. Cituji list:

List Hanuše z Lipé a Rataj o smíření s králem Václavem IV. z 18. octobri 1407.

Já Hanuš z Lipé, na Ratajích, vyznávám tímto listem všem, kdož jej uzří, nebo čtecí slyšeti budou, tak jako jsem přišel na urozeného pana Laška z Kravař, nejvyššího knížete pána, pána Václava, římského a českého krále hofmistra a újce svého, o ty všechny nechuti a věci a závady, jakž jsou byly mezi králevů Mti s jedné a mnú s druhé strany, nic neostavujíc, a nezatajujíc, aby opapolně minuly. Pročež já Hanuš z Lipé slibuji podle cti a pod věrů, beze vší lsti králi Václavovi, že o ty věci proti jeho Mti více nemám býti, ani z toho hradu Rataj Mti škoditi, aniž jeho služebníkům, ani jeho městům, ani klášterům, i těm všem, kdož sú proto jeho Mti zašli, nikdy a večně ničím zlým o ty věci nikdy toho všeho nevzpomínati.

A toho všeho na svědomí a potvrzenie svú pečeť k tomuto listu jsem přivěsil.

V Praze v den sv. Kalixta 1407.⁵⁰

Po Hanušovi z Lipé se ujal ratajského zboží jeho syn **Hynek, řečený Ptáček**, který byl nejvýznamnějším členem rodu pánů z Lipé, pán na Ratajích a Pirkenštejnu. Bylo to roku 1420, tedy v době husitských válek, náboženských bojů a bezvládní v českém království. Českým králem i římským císařem byl tehdy sice Zikmund Lucemburský, syn Karla IV. a bratr Václava IV., v Čechách ale nepobýval, a jeho vláda se tak projevovala spíše jen nepřímou. Uplatňovala se především moc českých pánů, kteří však byli nábožensky nejednotní (Táboři, mírní pod obojí, katolíci pod jednou, Pražané).

Pan Hynek Ptáček z Lipé se držel strany pod obojí a snažil se o vrácení míru a pokoje v zemi. Poté, co došlo k ujednání kompaktát, se stal jejich horlivým zastáncem, a snad i proto tolik důvěřoval Zikmundovi. Hynek Ptáček byl nejvyšším hofmistrem, mincmistrem českého království, správcem královských měst (mezi nimi i Kutné Hory), později pak také krajským hejtmanem pro kouřimský kraj a vrchním hejtmanem pro všechny čtyři východočeské kraje.

Po Zikmundově smrti se stal Hynek Ptáček jedním z nejvýznamnějších činitelů v zemi. Po jeho boku stál věrně mj. i mladý pan Jiří z Kunštátu, pán na Poděbradech. Společně jednali například s papežským legátem Aeneem Silviem Piccolominim (pozdější papež Pius II.), účastnili se stavovského sněmu v Praze, sněmů jednajících o královské volbě v Plzni apod.

⁵⁰ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 24

Cestou na sněm do Dobříše, kde mělo být vše rozhodnuto, však 21. srpna 1444 postihla Hynka Ptáčka mrtvice. Byl proto odvezen zpět do Ratají, kde pak 27. srpna zemřel. Pohřben byl v hrobce svých předků v ratajském kostele. Místo jeho pohřbu je označováno malou prostou tabulkou na postranní zdi.

Hynek Ptáček byl roku 1434 spolu s Jiřím z Poděbrad také přímým účastníkem bitvy u Lipan proti Táboritům. Velmi usiloval o to, aby k této bratrovražedné bitvě nedošlo, avšak marně. Nakonec byl nucen dokonce vojensky zasáhnout proti svému strýci – poslednímu Táboritovi – Janu Roháčovi z Dubé tím, že roku 1437 oblehl a dobyl jeho hrad Sion u Malešova. Hynek Ptáček zemřel na vrcholu své moci a nebýt jeho náhlé smrti nejspíš by se stal nejvhodnějším kandidátem pro volbu českého krále z domácího rodu. Tím se tak nakonec stal alespoň jeho žák a stoupenec Jiří z Poděbrad.

Hynek Ptáček neměl žádného syna, který by mohl nastoupit na jeho místo. Měl pouze dceru Žofii, jež se provdala za syna Jiřího z Poděbrad, pana Viktorina z Münsterberka, který se stal držitelem Ratají, kde ale příliš nepobýval. Jeho obraz můžeme vidět na hradě Šternberku. Rataje a jejich zboží pak spravoval Hynkův přítel a stoupenec, pan Čabelický ze Soutic.

Erbem pánů z Lipé byly dvě ostrve, což jsou suché sukovaté větve vidlicovitě složené. Proto také byli nazýváni z Ostrve. Tento znak tesaný v bílém pískovci byl nalezen při stavbě silnice v části odkopaného hřbitova u kostela, nyní je umístěn vedle Talberského znaku na ohradní zdi kostela na náměstí.

2.4.3 Rataje za pánu Malešických 1531 – 1579.⁵¹

Než přešly Rataje do držení pánů Malešických, došlo zde díky častému střídání majitelů panství k výraznému úpadku. Pan Viktor z Münsterberka a jeho manželka Žofie drželi Rataje pouhých 20 let, ani jeden z nich tu však nepobýval. V této době pak byly Rataje i s hradem Pirkenštejnem navíc krátce zabaveny uherským králem Matyášem, což byl sok Jiřího z Poděbrad. Poté, co ho Jiří z Poděbrad porazil u Vilémova, se ale Rataje znovu vrátily do rukou pána z Münsterberka, který je vzápětí prodal panu Bernardovi z Victum, jenž je ovšem brzy vrátil zpět. Poté byly Rataje roku 1476 prodány panu Bohuslavu ze Švamberka. K ratajskému zboží kromě Ratají a hradu Pirkenštejn patřily také vesnice Leděčko s mlýnem a

⁵¹ jsou starým českým vladyckým rodem, téměř pražského původu, neboť vlastnili v okolí Prahy několik vesnic. Objevují se již v první třetině patnáctého století a v červeném štítu erbu měli modrého hada, svinutého po celém poli štítu. Předek rodu Matěj s manželkou Barborou ze Solopisk obdržel královským zápisem Libeň (dnes pražskou čtvrť) a v roce 1437 ještě dvě vesnice.

HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty III*. Praha: Akropolis, 1994. str. 111 ISBN 80-85770-12-1

rybářem, Malovidy, Mirošovice, Ježovice, Staňkovice, Smilovice, Opatovice, Makolusky, Úžice, Útěhovzdý a poplužní dvory Kozojedy a Zalíbená.⁵²

Po smrti Bohuslava ze Švamberku roku 1490 zdědil Rataje i ostatní zboží jeho syn Jindřich, jenž je prodal Kryštofu ze Švamberku. Ten dokonce v Ratajích nějaký čas sídlil, avšak roku 1524 směnili panství s panem Václavem Rabenhauptem ze Suché za Sudoměřice.⁵³ V roce 1531 pak pan Rabenhaupt prodal ratajské panství rytíři **Ladislavu z Malešic** za 6500 kop pražských grošů.

V držení pánů Malešických z Černožic byly Rataje 50 let. Jednalo se sice o pouhé tři generace – zmíněný **Ladislav**, syn **Václav** a pak jeho syn **Jan**, za jejich vlády se však Rataje opět povznesly. Všichni tři si zde vytvořili své sídlo, navíc se Ratajím v této době dostalo také práva a městského zřízení, vyjádřeného zejména konšelskou správou, právem trhovým i právem hrdelním a městským znakem. Do městského znaku Ratají, vyjadřujícího městské právo, přešel znak rodu Malešických.⁵⁴ Jeden z těchto znaků je umístěn na portále zámeckého nádvoří, druhý na bývalé městské bráně, kam byly dány roku 1948 po jubilejních oslavách tisíciletého trvání města.

Právo tržové měly Rataje již od 12. století, za pánů Malešických však bylo císařem Ferdinandem II. díky zásluze pánů Malešických obnoveno spolu s ostatními náležitostmi městského zřízení. Mezi nimi bylo rovněž právo hrdelní, tzn. právo soudit a odsuzovat k smrti v těžkých zločinech. Dokladem tohoto práva je také pojmenování místa na návrší za Novým Dvorem „Na Spravedlnosti“. Není nám však známo, zda zde bylo toto právo skutečně někdy použito.

Příslušníci rodu Malešických odpočívají ve své hrobce v místním kostele – ve zdi napravo v zadní části pod kůrem je náhrobní kámen se znakem rodu s letopočtem 1576 a nápisem v gotickém písmu, citují: „*Tento pohřeb jsem dal já Jan Malešický z Czernosic sobě a rodu svému vystaviti k odpočívání večnému*“.⁵⁵ Rataje díky dobrému hospodaření rodu Malešických dosáhly v této době velkého rozkvětu. Jan Malešický však neměl žádného syna, a tak ratajské zboží zdědila jeho dcera, jež byla provdána za pana Čejku z Olbramovic.

⁵² LUTRÝN, Jindřich: *Knihy o Ratajích*, 1948, str. 30

⁵³ V českém archivu z roku 1527 je zápis, že pan Rabenhaupt pohání k zemskému soudu, zemana Petra z Vestce pro zbití šavlicí čeledína a děvečky z Makolusk, které přistihl při domnělém polním pychu.

⁵⁴ Znakem rodu Malešických byl čtyřikrát kroucený had, jak můžeme vidět na náhrobním kameni u hrobky Malešických na pravé straně při vchodu do kostela. Had ten také objímá tři z vnitřních pštrosích per na rytířské helmě.

⁵⁵ LUTRÝN, Jindřich: *Knihy o Ratajích*, 1948, str. 32

2.4.4 Doba pánů Talmberských 1636 – 1712.56

Do doby, než Rataje zakoupil hrabě **Bedřich z Talmberka**, se zde opět vystřídala celá řada majitelů. Po manželech Čejkových z Olbramovic se Rataje dostaly do rukou jejich dcery Veroniky, která je přinesla jako věno svému manželu panu Hřánu z Harasova. Od pana Hřána pak koupil Rataje jeho soused pán ze Šternberka. Během 55 let se tímto způsobem na Ratajích vystřídalo nejméně 10 majitelů.

Hořejší hrad byl po dvou požárech v troskách a hrad Pirkenštejn, který ztratil význam pevnosti a panského sídla, začal chátrat. Vlastníci zde většinou vůbec nepobývali, navíc tehdy probíhala třicetiletá válka a šířily se nákazy moru. Nakonec zanikla i fara a v Ratajích nastaly zlé časy – městečko chudlo a vyliďňovalo se. Tento pokles byl zastaven teprve po příchodu bohatého a významného rodu – pánů z Talmberka.

Roku 1636 zakoupil ratajské panství hrabě Bedřich z Talmberka, člen starého českého panského rodu, který se poté trvale usadil v Ratajích. Nejprve Talmberkové pobývali na hradě Pirkenštejně, velmi brzy si však začali stavět nové sídlo. Příslušníci rodu zaujímali vysoká úřední místa a byli štědrými podporovateli kulturních a uměleckých věcí. V jejich rodě vznikl i známý Talmberský kodex – sbírka českých právních norem, o níž se zmiňuji v samostatné kapitole.

Rod Talmberků byl dosti rozvětvený – větev, která se usadila na Ratajích, proto byla nazývána Ratajští Talmberkové. Z této větve pak pocházel například královehradecký biskup Kryštof. Znakem tohoto rodu jsou dva leknínové listy, v kořenech spojené – díky tomu byli Talmberci někdy nazýváni také páni z lekna. Jejich rodový znak vyřezávaný ve dřevě můžeme vidět na vrcholu oblouku presbytáře v nynějším kostele, na řezbách čelních lavic, v bývalé domácí zámecké kapli, nad portálem zámku a v městském muzeu. Jejich znak je vytesaný také v pískovci ve zdi starého hřbitova vedle znaku pánů z Lipé.

Pan Bedřich z Talmberka přivedl do Ratají italského stavitele Ondřeje de Quardiho,⁵⁷ který připravoval stavbu nového zámku ze zřícenin starého hradu a úpravu okolí zámku, zejména zámeckých zahrad, aleje a nového kostela.

⁵⁶ Jméno starého českého panského rodu, který měl společné erbovní znamení zároveň s pány z Kounic, Martinic a Újezdce. V červeném štítu pánů z Talmberka jsou dvě stříbrná lekna, leknínové listy. Palacký se domníval, že se všechny tyto rodiny odštěpily od jednoho velkého rodu Kouniců a jeho názor nebyl doposud spolehlivě potvrzen nebo vyvrácen. Příbuzenskými svazky byli pánové z Talmberka spojeni s Lobkovici, Trčky, Hrzány, Valdštejn, Španovskými z Lisova, Voračickými z Paběnic atd. V majetku Talmberků byl *Talmberský kodex*, který je dnes uložen v Národním muzeu v Praze.

HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha: Akropolis, 1994. str. 161 ISBN 80-901020-3-4

⁵⁷ **de QUADRI Andrea (1634? – 1692) český stavitel a architekt vlášského původu.** Znám je rovněž pod českým jménem Ondřej Červenka a do povědomí se zapsal především jako stavitel malostranských fortifikací. Kolem roku 1675 přestavoval zámek v Ratajích nad Sázavou. Výrazně se uplatnil u církevních řádů: lze předpokládat, že navrhl a vedl *jezuitskou rezidenci* v Chlumku u Luže. Dále pracoval pro jezuitu v Jičíně, kde je

Po smrti Bedřicha z Talmberka připadly Rataje jeho synovi **Vilému Františkovi**, jenž roku 1676 započal se stavbou zámku na místě zřícenin starého hradu. Jedná se o hlavní frontu na straně náměstí s hlavním portálem, severní křídlo a část jižního křídla. V severním křídle byly ponechány podzemní sklepy, které byly tesané ve skále a patrně bývaly těžkým vězením, kam nikdy nepronikalo denní světlo. Z jednoho z těchto sklepů vychází směrem do údolí řeky příkře zapadající podzemní chodba, jež nikdy nebyla prozkoumána, takže se zatím nenašlo ani její vyústění. V tomto přízemí můžeme najít zbytky zřícenin starého hradu – dokladem toho jsou dvě úzká gotická okénka z červeného pískovce. Vilém z Talmberka a jeho architekt měli nejspíše v úmyslu dobudovat celý čtyřhran zámku, o čemž svědčí ozubení zdiva v místě, kde měla stavba pokračovat. K tomu však nikdo nedošlo, a tak kromě novější části zámku, nám dodnes zůstala zachována i přilehlá část starého hradu.

Pan Vilém František již nedokončil stavbu zámku ani nového kostela, ve stavbě však pokračoval jeho syn **František Maxmilián Leopold**. Vilém František byl pohřben v hrobce ve starém kostele pod kaplí svého patrona sv. Františka (pod nynější sakristií). Z původní kaple se dochovaly jen stropní malby na omítce, představující výjevy z misionářské činnosti sv. Františka. Tyto malby byly objeveny přibližně před 100 lety při opravách interiéru. Ačkoli byly značně poškozeny při škrábání, jsou uměleckým i památkovým dílem. O existenci hrobky Viléma Františka se dříve vůbec nevědělo, byla objevena až při otevření hrobky Talmberského rodu. Rakev v ní již nebyla, poněvadž byla patrně přenesena do vedlejší velké hrobky. Byla tu však nalezena kovová držadla z rakve a růženec s medailonem sv. Františka a sv. Prokopa, který patřil panu Vilému Františkovi (tento medailónek je nyní v ratajském muzeu). Na zdi hrobky byla olovněná deska s latinským nápisem, cituji: „*Hoc requiescat in pace Franciscus Guilimus baro de Talmborg expectans extremi iudicii die. Tu dui hoc legis non tacet, sec die pie requiescat in pacem Obit status sue 54*“. Česky to znamená: „*Zde odpočívá František Vilém, hrabě z Talmberka, očekává dne posledního soudu. Ty kdož čteš, nemlč, ale rci zbožně: Odpočívej v pokoji. Věku svého 54 let.*“⁵⁸ I tato deska se dnes nachází v muzeu.

Zámek byl dostavěn až roku 1672 Františkem Maxmiliánem, avšak za vydatné pomoci jeho manželky Evy Kustešovny. Nad portálem zámku jsou proto dodnes zachovány dva znaky plasticky tesané v pískovci – znak rodu Talmberků a znak rodu manželky Kustošovny. Pod nimi se nachází mramorová deska s latinským nápisem, cituji: „*Anno 1672 illustris. D. D.*

doložen při stavbě *semináře*, kterou však před smrtí nestačil dokončit a dílo nakonec vedl Francesco Caresolla. Obdobně zůstal nedokončen *františkánský areál* v Zásmukách.

VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 536 ISBN 80-7277-028-4

⁵⁸ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 37

Frant. Maxm. Dux de Talmberg cum sua illustrissima conjuga Eva nata Gustossiana, volantes familiae suisque posteris memoriam relinquere, hanc arcem Rattaganssem collapsam temporibus deficillimi extruxere. Tu quisque posesor fueris, ora pro eis Deum et vale“. Česky to znamená: „Roku 1672 nejjasnější pán pan Frant. Maxm. z Talmberka, se svou nejjasnější manželkou Evou, rozenou Kustošovnou, chtěje rodu a svým potomkům památku zastaviti, tento hrad ratajský, sešlý přetěžkými časy, z trosk vyzvedli. Ty, kdokoliv budeš držitelem budoucím, pros za ně Boha a žij blaze.“⁵⁹

Ke stavbě zámku přispěl také bratr majitele královehradecký biskup Jan Krištof, který pak posvětil i nově postavený kostel. Zajímavé na tomto pánovi je, že si do zemských desek dal napsat nárok na polovinu pokladu, který by se v Ratajích našel. Dodnes se zde udržuje pověst o 12 kdesi zakopaných stříbrných apoštolech. Jedna verze praví, že poklad je prý ukrytí tam, kam padne v noci velkého pátku stín špičky zvonice.

Manželé Talmberští chystali po dostavbě zámku také stavbu nového kostela, a proto zřídili v novostavbě zámku prozatímní veřejnou kapli. Nacházela se v přízemní místnosti, v níž byla později zřízena hasičská zbrojnice. Tento prostor má křížovou klenbu a ještě před 100 lety zde byly patrné i zbytky oltáře.

Při výstavbě zámku byl zbořen asi 350 let starý, zchátralý kostel a bylo započato se stavbou nového. Ze starého kostela byly ponechány pouze základy a obě staré hrobky pánů z Lipé a rytířů Malešických. Nový kostel stavěl opět Vlach Ondřej de Quardi, a to ve slohu vlašské renesance přecházejícím do raného baroka. V podzemí kostela byly zřízeny dvě nové hrobky – pod bývalou kaplí sv. Františka vznikla provizorní hrobka Františka Viléma a teprve později byla vytvořena také velká hrobka pro všechny příslušníky rodu Talmberků, která se nacházela pod presbytářem. Vchod do ní je krytý velkou pískovcovou deskou se znakem rodu a latinským nápisem, citují: „*Ex valle Talmberg Rattagenses petvnt in Petra, quae Christus est, fortunatos Cicere dies in astris.*“ Česky to znamená: „Z údolí Talmberkové ratajští prosí na skále, jež Kristus jest, aby žili šťastné dny nad hvězdami.“⁶⁰

Kostel byl dostavěn roku 1691 a již zmiňovaným královehradeckým biskupem Janem Kryštofem byl posléze i vysvěcen. Stalo se tak 21. září, v den sv. Matouše, který se poté stal patronem kostela. O tomto činu jsou v presbytáři dva latinské nápisy s chronogramy (1691), citují. Nápis na straně evangelijní zní: „*Joannes Fridericus a Valdstein, archiepiscopus Pragensia, ut ista conseraretur a Joannes gratiose consentit. Joannes Franciscus*

⁵⁹ Tamtéž

⁶⁰ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 38

Christophorus Baro de Taslmborg Rattagensibus, episcopus consecravit. Frater consecrantis Franciscus, fundator et dotator extitit. Vos orate, prospere, floreat et ut osa postera requiscant in pace. Dic Amen viator universus et superos pro ipsis exora. Bene prosperare et vale.“ Český to znamená: „*Jan Bedřich z Valdštýna, arcibiskup pražský, aby tento (kostel) posvěcen byl Janem radostně svolil. Jan František Kryštof, hrabě z Talmberků ratajských, biskup posvětil. Bratr světitele, František zakladatel a obdarovatel vystavěl. Vy prostě aby (kostel) prospíval a vzkvétal a jeho (zakladatele) kosti později aby odpočívali v pokoji. Rci Amen poutníče každý a vzývej za ně nebesa. Nechť se Ti dobře daří a žij blaze.*“⁶¹ Druhý nápis má podrobnější údaje a nachází se nad vchodem do sakristie.

Již zmiňovaní manželé František Maxmilián a Eva Kustešovna mají v kostele také své busty v životní velikosti – nachází se nad mřížkou presbytáře a představují sv. Václava a sv. Ludmilu. Oba manželé jsou navíc pochováni pospolu v hlavní hrobce a vedle nich odpočívá i jejich dcera Polyxena ze Zubřího a Lipky, která se provdala za šlechtice de Tiči v Sedmihradsku. Poté, co tam nastal mor, odjela ke svým rodičům do Rataj, avšak morové nákaze se stejně nevyhnula a brzy zemřela.

Po Františku Maxmiliánovi se stal držitelem panství jeho syn **Jan František Ludvík**. Ratajské panství bylo zvětšeno o několik sousedních vesnic, mezi nimiž byla i vesnice se zpuslým hradem Stoličná. Hrad i vesnice byly poté přejmenovány na Talmberk, hrad však již nikdy nebyl znovu obnoven a dále chátral. Z jeho zřícenin byl brán kámen na stavbu domků, a tak z něj postupem času zůstala zachována jen okrouhlá hláska, jejíž horní část se později zřítla, a vedle ní gotická branka.

Talmberský rod byl sice velmi významný, bohatý a pro své ratajské sídlo i dosti obětavý, začátkem 18. století ale značně zchudl, a tak byl poslední ratajský Talmberk Jan František Ludvík nucen prodat toto panství knížeti Václavu Oktavianu Kinskému. Je však třeba zdůraznit, že období, kdy Talmberkové sídlili na Ratajích, bylo dobou nového rozkvětu této oblasti a díky tomu tu po nich dodnes zůstalo mnoho významných památek.

⁶¹ Tamtéž

2.4.5 Doba knížat Kinských 1709 – 1760.⁶²

Rodu knížat Kinských z Vchynic a Tetova patřily Rataje jen 50 let, přesto byli členové tohoto rodu k Ratajům velmi přízniví a zpočátku zde dokonce i krátce sídlili. Kromě Rataj vlastnili i mnohá jiná panství – v Ratajích nikdo z nich nezemřel, a tudíž tu ani není nikdo pochován. Správu panství ponechali úřednictvu, v jehož čele stál direktor neboli purkrabí. Znakem rodu byly tři ohnuté plameny, což můžeme vidět na hlavním oltáři pod sochou Panny Marie.

První držitel panství **Václav Norbert Oktavian** dal znovu opravit hrad Pirkenštejn, který byl od roku 1676 neosídlený, a určil ho za sídlo farního úřadu. Provedené úpravy však zcela pozměnily původní vnější vzhled – zachovány zůstaly jen obvodové zdi, vnitřní zdivo silné až 3 m, zbytky hradeb a příkopu i původní sklepení (zejména hluboký temný sklep, který dříve sloužil jako vězení).

Roku 1719 přešlo panství do vlastnictví jeho syna, hraběte **Štěpána Viléma**, který zde ale již nesídlil, poněvadž zastával vysoké státní úřady – byl císařským komořím, tajným radou a posléze i českým místodržícím. V této době byl pak celý hraběcí rod Kinských povýšen na rod knížecí. Ačkoli v Ratajích Štěpán Vilém nesídlil a ani příliš nepobýval, věnoval jim značnou péči. V kostele nechal nahradit původní oltáře nynějšími barokními, dal zřídit kazatelnu a umělecky řezané ozdoby nechal vyzlatit pravým pozlátkem. Na hlavní oltář dal sochu Panny Marie. Po stranách oltáře jsou sochy sv. Václava a sv. Zikmunda v životní velikosti, nahoře pak sochy sv. apoštolů Petra a Pavla. Na postranních oltářích byly umístěny obrazy českých patronů – na epištolní straně to jsou obrazy sv. Václava se sv. Ludmilou a sv. Vojtěchem a sochy sv. Floriana a sv. Lucie, na straně evangelijní sv. Cyrila a Metoděje a sv. Anežky a sochy sv. Kateřiny a sv. Barbory. Hlavní oltář, který dosahuje až ke stropu, je zakončen pozlacenými granátovými jablky. Tyto motivy nejsou náboženské, ale znázorňují rodový motiv Kinských. Kromě již uvedeného nechal Štěpán Vilém u zámku zřídit i panský pivovar, na jehož sgrafitech se opět vyskytují kresby granátového jablka. Dále pak nechal

⁶² Stará česká rodina (13. století); 1596 povýšení do českého panského stavu „z Vchynic a Tetova“; 1628 říšský hraběcí stav pro Viléma Kinského (†1634); 1676 povýšen jeho synovec Jan Oktavian (*1612 †1679) do hraběcího stavu; jeho vnuk Štěpán Vilém (*1679 †1749) povýšen 1746 do českého knížecího stavu a 1747 do říšského dědičně pro prvorozeného syna, ale jeho synem 2. knížetem Františkem Josefem (*1726 †1752) vymřela tato linie po meči; knížecí titul dědil jeho synovec František Oldřich (*1726 †1792) od kterého pokračuje knížecí linie rodu. Starší Štěpánův bratr František Ferdinand (†1741) založil hraběcí linii rodu Kinských. Knížecí linie: 1861 dědičný člen panské sněmovny; 1905 titul „Jasnost“.

Popis erbu – Kinský z Vchynic a Tetova: V červeném štítě z levého okraje tři stříbrné vlčí zuby. Klenot: otevřená orlí křídla, pravé červené, levé stříbrné. Pokryvadla červeno-stříbrná. U knížat erb vložen na knížecí plášť.

Almanach českých šlechtických rodů. 1999, str. 189

obnovit také fundaci pro kaplana při ratajském kostele – prvním kaplanem se stal Václav Nykodem.

Po Štěpánu Vilémovi Kinském přešlo vlastnictví celého panství na **Jana Maxmiliána**, za něhož bylo navíc dále rozšířeno přikoupením městečka Uhlířské Janovice a vesnic Podveky, Zbyzuby, Blato a Chmeliště. K ratajskému farnímu kostelu pak tedy náležely filiální kostely v Úžicích, Podvekách, Vavřinči a Malejovicích, k nimž náležely i přiléhající školy. K Ratajům mimo jiné patřila také ves Chlum⁶³ nedaleko Uhlířských Janovic.

V této době byl ratajskou obcí postaven také kamenný most přes hradební příkop na jižní straně zámku, patrně náhradou za starší dřevěný. Po stranách mostu byly postaveny pískovcové sochy sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého. Jelikož byl ale tento most dosti úzký (na šířku měl jen 3,2 m), často se stávalo, že povozy naložené senem nebo obilím některou z těchto soch svrhly, a tak byly nakonec obě sochy přeneseny do výklenku na portále kostela, kde stojí dosud.

Kamenný most byl v roce 1940 zbořen a při výdlažbě silnice nahrazen opěrnou zdí. Podobně byly při stavbě silnice roku 1890 odbourány i mohutné pilíře bývalé brány, zvané hořejší. Informace o památkách okolí mostu jsou napsány na tabulce ve zdi před mostem.

Po Janu Maxmiliánovi Kinském se ujal panství jeho mladší bratr **František Josef**. Ani on na Ratajích nesídlil, ale přesto jim dosti přál. Právě na jeho žádost byla Ratajům potvrzena patentem císaře Františka I. výsada 4 výročních trhů, která tu byla již od 12. století a později byla potvrzena i císařem Rudolfem. Pergamen s visutou velkou císařskou pečeti v originále je umístěn v místním muzeu.

Roku 1764 přešly Rataje na vévodkyni **Marii Terezii Savojskou**, která se provdala za knížete z Lichtenštejna. Díky tomu byly poté Rataje spojeny s lichtenštejnskými panstvími Černý Kostelec, Ouřiňoves, Plaňany, Kounice a jiné na sever odtud. Marie Terezie Savojská doplnila výzdobu oltářů ratajského kostela a založila také menší nadaci. Kromě toho stavěla na svém panství cesty a byla dobroditelkou chudých. Je známo, že kostelu věnovala trojí dalmatiku, z nichž bílé jsou podle pověsti ušity z jejího svatebního roucha.

V letech 1770-1772 zuřil v Ratajích mor, během něhož zemřelo něco přes 500 lidí a bylo pryč až 25 pohřbů denně. Z tohoto důvodu byl zřízen i zvláštní morový hřbitov na konci městečka pod vrchem Stařechov. Po smrti Marie Terezie Savojské pak přešlo ratajské panství

⁶³ **Chlum** – tato ves je poprvé jmenována roku 1376. Ale k Ratajskému panství patřila již od nejstarších dob (roku 1487), vévodkyně Savojská, zde patrně roku 1765 nechala postavit na okraji vsi sochu sv. Donáta, která je označena znaky a letopočtem.

NAČERADSKÁ, Petra: Nápisy okresu Kutná Hora. Praha, 2002. ISBN 80-902279-8-8

na knížata z Lichtenštejna – vévodkyně ho ve své poslední vůli odkázala svému příbuznému Františku Josefu, knížeti z Lichtenštejna.

2.4.6 Ratajské panství v majetku Lichtenštejnů 1772 – 1921.⁶⁴

Rod knížat z Lichtenštejna pochází ze samostatného státečku, ležícího mezi Tyrolskem a Švýcarskem, v němž je panující kníže suverénem. Knížecí titul jim tak zůstal i po zrušení šlechtictví v Československu.

V Ratajích nikdo z příslušníků Lichtenštejnského rodu nesídlil, zdejší panství proto bylo spravováno úřednictvem a vrchní správou v Černém Kostelci. Knížata z Lichtenštejnu sídlila spíše ve Vaduzu v Lichtenštejnsku nebo na zámku Lednice na Moravě a později také ve Vídni. Jelikož měl tento rod poměrně četné statky nejen v Čechách, ale i na Moravě, řídila je ústřední správa v Olomouci.

Prvním držitelem ratajského panství byl **František Josef**. Právě v jeho době propuklo v roce 1775 ve východních Čechách selské povstání, které se pak projevilo také v Ratajích, o čemž se ve svých „Pamětech“ krátce zmiňuje i milčický rychtář Jan František Vavák, cituji: *„V posledních dnech červencových 1775 direktorové zámečtí z celého kraje kouřimského do Prahy povoláni byli. Toho měsíce slyšeti bylo, kterak v krajích bechyňském a čáslavském místy sedláci zvyhše se, na zámky vrchnostenské se uvalili, žádajíce polehčení roboty. A to dne 17. téhož v Červených Pečkách a dne 18. v Zásmukách se stalo. Dle čehož Ratajští, sesedše se na svůj zámek Rataje, tam odkaz na Černý Kostelec dostavše, společně na panství černokostelecké udeřili a zbourivše hořejší vesnice sem dále až k Českému Brodu, ze všech těch kosteleckých vesnic, sami toliko ale sousedi a kontribuenti, se sebravše, na Lipský u Lipan a Vitic dne 21. července se sešli. Odtud dne 22. července do Kostelce se berouce, před městem za branou kouřimskou skrze vojáky zastaveni byli a žádost svou skrze některé rychtáře složivše, která jim odepřena byla. Odtud hnouti se nechtěli, až i od tamního vojenského obsazení zbraní. Šťouchání byvše, na zem lehali, hole zahodivše a tak odpoledne až do večera s panem direktorem Petrem Blažkem o to handlovali, až polovic obyčejně pěši*

⁶⁴ Patří mezi velmi staré rody, svůj původ kladou do Štýrska až do 12. století. Kromě štýrské linie, která později vymřela, tu byla od 13. století rakousko-moravská větev, která u nás od počátku vlastnila některé statky, i když jádro rodového majetku zůstávalo v rakouských zemích. Erbem měli nejprve zlatočerveně dělený štít, v šestnáctém století se už objevuje čtvrcený štít s polepšením, od roku 1709, kdy je erb Lichtenštejnů totožný se znakem jejich knížectva, má v prvním poli slezskou orlici, dále pak routovou korunu, ve třetím znak Opavska a krnovský lovcí roh, a nakonec osla s dívčí hlavou, tj. erb Východního Fríska.
HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha: Akropolis, 1994. str. 88 ISBN 80-901020-3-4

a ve žních krom obyčejnou robotu, t. j. ještě jednoho pěšího, kteréhož posílali museli, jim sloveno bylo. Na to se jeden každý do svého příbytku rozešli.“⁶⁵

Po knížeti Františku Josefovi byl v letech 1781-1805, tzn. v době francouzské revoluce a napoleonských válek, majitelem panství jeho syn **Alois Josef**. Po jeho smrti přešla všechna lichtenštejnská panství na jeho bratra **Josefa** (1805-1806), jenž byl významným rakouským generálem a vojevůdcem v napoleonských válkách.

V letech 1836-1858 byla všechna lichtenštejnská panství, včetně toho ratajského, v majetku syna Aloise Josefa. Právě v této době byla na náklady knížete postavena také silnice z Černého Kostelce do Rataj.

Od roku 1858 až do roku 1928, tedy plných 70 let, byl pánem Rataj kníže **Jan**, jenž se sice dožil vysokého věku, ale zůstal starým mládencem. Během svého života Rataje několikrát navštívil a vždy pro ně nechal něco užitečného vykonat. Díky jeho vydatné pomoci byla například v roce 1890 postavena silnice z Rataj do Českého Šternberka, čímž došlo ke spojení kraje na pravém břehu řeky s krajem na levém břehu řeky Sázavy, směrem k Divišovu a Benešovu (Rataje tak přestaly být „koncem světa“). Dále se podílel na vybudování druhého vodovodu pitné vody pro Rataje, daroval jim sochu sv. Jana Nepomuckého, nechal zřídit nové veřejné cesty v lesích, v kostele dal u příležitosti biřmování zřídit nová okna zasklená šestihrannými destičkami do olova a dřevěnou střešní krytinu kostela nechal nahradit břidlicovou. V jednotlivých lesních revírech, i když jsou nyní rozděleny pozemkovou a lesní reformou, dodnes nalezneme velké pískovcové desky s latinskočeským nápisem na paměť 40letého jubilea vladaření knížete Jana.

Po smrti tohoto posledního knížete zaniklo i ratajské panství a vrchnostenská správa – zůstaly jen tisícileté dějiny, zámek a ostatní historické památky. Velmi dobře uspořádaný panský archiv byl poté, co zámek přešel pod státní správu, převezen do zemědělského archivu v Praze, kde utrpěl značné škody. Celá řada archiválií byla navíc roztroušena po Ratajích, v jubilejním roce 1946 však byly přeneseny do nově založeného místního muzea, kde byly uchráněny před zkázou.

Ke konci nástinu tisíciletých dějin Rataj je možno právem říci, že všechny panující rody, které se zde během staletí vystřídaly, byly Ratajům příznivé a zanechaly zde po sobě nespočet vynikajících památek. Nechť proto tradice dějin, vyjádřená nápisem s pěknými slovy: „Bene prosperare et vale“, potrvá i v budoucnosti.⁶⁶

⁶⁵ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 47

⁶⁶ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 50

2.5 Talmberk (Thalenbeg)

Západně 7,5 km od Uhlířských Janovic a severně 3,5 km od Rataj nad Sázavou se v hlubokém tajemném údolí po obou březích potoka v nadmořské výšce asi 350 m rozkládá ves Talmberk. Do roku 1882 náležela k obci Úžice, poté se společně se vsí Čekanov oddělily, aby vytvořily samostatnou obec, ale v současnosti je situace taková, že ves Talmberk spadá pod o něco vzdálenější obec Samopše. Potok, který osadou protéká, přijímá v místě malý potůček směrem od Úžic a pod jménem Talmberský potok se o něco dále vlévá do Sázavy. U mrchojedské cesty stojí tzv. „Kamenný muž“, o němž se říká, že stojí na místě, kde byl roku 1813 zastřelen ruský voják, jiní však zase říkají, že je to jen „zkamenělý pasák“.

Talmberské domy byly dříve stavěny z měkkého materiálu a až na několik málo výjimek bývaly pokrývány slámou. Poblíž potoka dodnes stojí u silnice kamenný kříž se zvoničkou postavenou roku 1882. Setkat se zde můžeme s místními názvy jako V Dubinách, V Kopaninách, V Liščí a Na Hradě, louky jsou označovány Hořejší, Na Ratajské a U Mlýna, lesy pak Krlišťe, Homole, Lháň a U Prokopa.

Pokud přijedeme do Talmberka po silnici z Úžic nebo od Rataj, spatříme na vrchu nad vsí zříceninu hradu Talmberk, který byl kdysi nazýván Stolec. Po stráni i v samotných zříceninách hradu je roztroušeno několik domů, jako kdyby zde stály na stráži. Hrad byl postaven tak, aby byl na všech stranách chráněn vysokými stráněmi hustých lesů. Pouze na severozápadní straně se vše otvírá v přístupnější údolí.

Tento pevný hrad byl vystavěn na skalnatém ostrohu, který byl tak příkrý, že byl velmi dlouho považován za nepřístupný a tedy nedobytný. K tomu přispíval v pozadí hradu velký rybník a nemalý počet okolních vrchů, které dosahují výšky až 400 m nad mořem. Na již zmiňované severozápadní straně, jež byla k dobytí přístupnější, bylo vytvořeno předhradí, opatřené hlubokým a širokým příkopem. Dnes je v tomto místě jen pastviště s nepatrnými zbytky hradeb a různými prohlubeninami, která ještě odkazují na dřívější lidská obydlí. Zadní hrad býval od předhradí oddělen dvěma příkopy a náspy po celé šířce ostrohu, dnes je ovšem vše přeměněno k nepoznání. Lidé si zde nastavěli chaty a z příkopů zřídili zahrádky.

Do hradu vedla okrouhle sklenutá, dosud zachovalá brána, po levé straně chráněná jeho hlavní částí, výraznou okrouhlou věží, která dosud z větší části pevně stojí a je tak nejzachovalejším hrubým stativem talmberských zřícenin. Domnívám se, že do hradu vedly dvě brány za sebou, poněvadž nynější brána je dosti daleko od příkopu a navíc jsou zde vedle samého příkopu ještě zbytky hradeb, jež na druhou bránu poukazují.

Na konci hradby, která vedla od věže směrem k jihu, bylo veliké a dosti vysoké hradní stavení, jehož místo nyní zaujala chalupa, přistavěná ke hradebním zbytkům. Zbytky hradeb

pak můžeme dodnes spatřit také na strmých stráních v okolí hradu mezi novějšími tarasy a domky. Jako u jiných hradů, tak i zde lidé bájí, že pod hradem jsou veliké sklepy, v nichž prý je uschováno mnoho sudů vína. Mnozí se již pokoušeli někudy se do sklepů prokopat a tento poklad objevit, avšak nikdo zatím neuspěl.

V letech 1284-86 byl pražským purkrabím Hroznata z Choustníka a z Husic, jenž měl za manželku sestru slaveného Závaše z Falkenštejna, syna pána Budivoje na Hluboké a vnuka pána Jindřicha Vítkovce z Krumlova. Hroznata byl pánem na ratajském zboží, k němuž tehdy náležela i ves Úžice, od které se odvozuje Hroznatův přídomek z Husic (Úžic). Podle toho se můžeme domnívat, že tehdy hrad Talmberk ještě nestál, poněvadž kdyby ano, Hroznata by si zvolil spíše přídomek podle hradu než podle malé vsi.

Hroznata zemřel roku 1286 a ratajské zboží rozdělil mezi své syny. Arnoštovi dal část vsi Úžice, Čekanov, Talmberk, Chrastnou, Karlovice a mlýn Chuchelník. V tomto zboží byl již nově vystavěný hrad Talmberk, je tudíž pravděpodobné, že Talmberk vystavěl Hroznata ještě před svou smrtí. Arnošt si přidal přídomek z Talmberka, a stal se tak zakladatelem rodu pánů „z Talmberka“. Rod z Talmberka užíval ve znaku téhož erbu, o němž se mluví v části o Ratajích.

Arnošt se brzy poté stal také pánem Černčic a již roku 1318 se psal „Arnoštem z Černčic“. Jeho potomci pak obdrželi Kácov a nazývali se „Černčický z Kácova“. Ještě roku 1355 se však bratři Jan a Vilém psali z Talmberka, tato linie ale již nemá s talmberskými dějinami nic společného. Rod Talmberků se záhy rozvětvil natolik, že dnes lze jeho rozrození jen těžko vylíčit.

Zdá se nám, že Vilém z Talmberka, roku 1297 přisedící soudu zemského (assessor), byl synem Hroznaty. Jeho synové Diviš a Nezamysl z Talmberka žili v polovině 14. století – Diviš se poprvé připomíná roku 1316, oba bratři pak roku 1336. Nezamysla lze s největší pravděpodobností považovat za majitele Talmberka, poněvadž ještě v dubnu téhož roku směnil s Přibyslavem, opatem sázavského kláštera, pole pod hradem a v Mrchojedech, které patřily klášteru. Svědčili jim při tom Nezamyslův bratr Diviš, jejich strýc Dětrich (Teodor) z Rychnova a Remunt z Kostomlat. Divišův syn Petr byl kanovníkem u Sv. Jiří a kaplanem královny Anny.

Jiný Diviš z Talmberka byl od roku 1389 pánem na Milčíně a na Jankově. Byl to významný soudce, který se podílel na vynesení rozsudku mezi hoštickým farářem Pechem a rytířem Přibíkem z Nasavrk. Rovněž na konci 14. století se v pramenech objevuje i další Diviš z Talmberka, jenž měl být pánem na Talmberce, ale nepohodl se s Havlem Medkem z Valdeka a Tejnice nad Sázavou. Ten oblehl jeho hrad, dobyl ho, Diviše násilně zajal a poté

uvěznil. Následně se asi na sedm let usadil na nově získaném hradě a dokonce se nechal psát z Talmberka. Divišovi přátelé vyzvali Medka, aby Diviše propustil ze zajetí a vydal mu hrad, ten to však odmítl, a tak ho pohnali před zemský soud. Medek se k němu nedostavil, přesto bylo ale rozhodnuto, že má Diviše propustit, vše mu navrátit a ještě odčinit napáchané škody. Hrdý Medek ani tentokrát neuposlechl, a i když ho zemský soud prohlásil za „rušitele míru a zemského škůdce“, Divišovi nakonec nezbylo nic jiného, než se draze vyplatit.

V té době navíc v okolí řádili i další loupeživí rytíři – byl to především nebezpečný Racek Kobyla, jenž poté, co byl vyhnán ze skalického hradu, vyhnal Medka z Talmberka a hrad obsadil, ani to mu však nebylo příliš platné, a tak nakonec hledal útočiště u Hanuše Ptáčka na Pirkenštejně v Ratajích. Hrad Stolec, tedy Talmberk, byl vzápětí královským vojskem dobyt a napolo rozbořen.

Zanedlouho poté, co byl Diviš z Talmberka propuštěn na svobodu, se stal purkrabím pražského hradu a nechal zapsat své manželce Štěpánce věno na Talmberku. Rozbořený hrad opravil a již roku 1414 sem přesídlil. Ve stejné době byl také patronem kostela v Úžicích. Roku 1417 se stal držitelem hradu Talmberka Divišův syn Oldřich a poté Hynek z Talmberka, který na svůj hrad s panstvím převezl svou macechu s věnem. Zda byl majitelem Talmberka také Vítek z Talmberka, jenž se roku 1440 účastnil čáslavského sněmu a roku 1448 společně s Jiřím z Poděbrad dobýval Prahu, nelze s jistotou říci, protože přímo doložena je jen jeho držba Slatiňan, Kochánovic a Trpíšova na Chrudimsku.

O ostatních členech rodiny, kteří se usadili zde nebo na jiných statcích či byli uvedeni do různých úřadů, již není nutné hovořit. Jedinou výjimkou je Vilém Václav z Talmberka, jenž byl roku 1640 jmenován hejtmanem čáslavského kraje, což se v zápise zachovalo takto, cituji:

„My Ferdinand třetí z Boží milosti volený římský císař po všecky časy rozmnožitel říše a uherský, český, dalmátský, charvátský a slavonský etc. král, arcikněže rakouské, markrabě moravské, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě atd. Všem obyvatelům a poddaným našim ze všech čtyř stavův kraje čáslavského milost naší císařskou a královskou – též všechno dobré vinšujeme věrní milí.

Jakož jest hejtmanům téhož kraje čas úřadův jich již vyšel, a jiní hejtmani přítomného roku, podle znění, obnoveného zřízení zemského dosazeni býti mají.

Kdež znajíce my hodnost urozeného Viléma Václava mladšího z Talmberka, na Humpolci, Heralci a Prčici věrného milého, jeho jsme za hejtmana téhož kraj znovu nařídili a k němu slovného Viléma Boryně ze Lhoty, na Vilimově, Jitkové též věrného milého připojiti ráčili. Vám při tom všem i jednomu každému obzvláště poroučejíce, abyste se nimi ve všem

řídili, a k nim dle znění dotčeného obnoveného zřízení zemského všelijakou náležitou uctivost, respekt a poslušnost (jakž pak o vás všech i jednom každém zvláště nepochybujem) zachovati hleděli atd.

Dáno v městě našem a svaté říše římské Řezně dvacátého dne měsíce července leta páně šestnáctistého čtyřicátého a království našeho římského čtvrtého, uherského patnáctého a českého třináctého)⁶⁷

Ferdinandus.

L. S. Slavata, říše české kancléř.

Ad Mandatum:

Pecelius.

V následujících letech se toho o hradě Talmberku příliš neví, poněvadž se dochovaly jen chudé zprávy. Roku 1473 jej držel Fridrich (Bedřich) Ojří z Očedělic, který držel se svým bratrem rovněž hrad Chlumeck a téhož roku prodal svůj hrad Borek.⁶⁸ Roku 1487 se zde připomíná také Bedřich ze Šumburku a z Talmberka. Na počátku 16. století byl již hrad Talmberk zcela pustý a náležel Michalovi Slavatovi z Chlumu, jenž jej pak roku 1533 svým kšaftem ze dne 23. září rozdělil – Čestín „bez Talmberka“ přídělil Markétě z Chlumu a jejímu manželu Haškovi z Vartenberka, „pustý Talmberk“ i s jiným zbožím pak odkázal Slavatovi z Chlumu. Veškeré talmberské zboží se poté tedy připojilo k chlumskému panství. Diviš Slavata z Chlumu roku 1547 přijal z pokuty manství nad touto oblastí a propuštěn z něj byl teprve roku 1574, kdy bylo vše zaneseno do zemských desek. Již roku 1552 však Diviš prodal „pustý Talmberk“ i se všemi okolními osadami (Talmberk, Čekanov, Chrastná, Karlovice, Ledečko, Úžice), loukami, lesy, potoky, řekami, rybníky i mlýnem Chuchelníkem Václavu Malešickému z Černožic, který tehdy vlastnil Rataje nad Sázavou. Od této doby tedy patřila zřícenina hradu Talmberk k ratajskému panství.

2.6 Úžice (Ouzice⁶⁹)

Jihozápadně 8 km od Uhlířských Janovic a 27 km od Kutné Hory se rozprostírá po obou stranách Úžického potoka ve výši 415 m n. m. ves Úžice⁷⁰. Její jméno odvozují

⁶⁷ Kutnohorský archiv při roku 1640 č. 9009

⁶⁸ Původní hrad Borek byl založen krátce před rokem 1415 rodem Kraa. Protože byl další z pánů Václav z Moravěvsí a Kopist katolík a odpůrce revolty, byl hrad Borek roku 1421 dobyt husity a vypálen. Hrad byl dokonce na čas opěrným bodem samotných husitů, ti jej pak znovu obléhali i v letech 1432 a 1433 (opět byl dobyt). Ve 20. letech 15. stol. byl opravován, nově pokryt a jeho fasáda byla červeně natřena. Tehdy získal i nové jméno – Červený Hrádek.

⁶⁹ Správnější je název Úžice. Dokazují to užíváním Palacký, Orth a Sládek, Sedláček, částečně Kotyška a staré archivální listiny. Že lid říká Ouzice není směrodatným.

mnozí lidé podle krajiny, jež se tu skutečně v jihozápadním směru z planiny k Talmberskému údolí nápadně úží – tedy Úžice. Tato osada má rozsáhlou náves, kolem níž jsou rozestavěny domy. Z návsi pak vybíhá několik ulic, podél nichž stály domy v řadách a jen několik málo domů bylo volně roztroušeno. Na severozápadní straně osady stojí kostel a bývalá škola. Kromě toho k obci dříve náležela také myslivna a hájovna knížete z Lichtenštejna.

Všechny domy až na školní budovu byly přízemní stavby, stavěné z měkkého nebo tvrdého materiálu, s doškovou střechou. V dnešní době jsou však střechy již spíše taškové či eternitové. Několik domů je dosud zcela dřevěných, avšak bez lomenic a bez kabřinců.

V letech 1284-86 byl nejvyšším purkrabím pražského hradu Hroznata z Husic (Úžic). Hroznata byl z rodiny pánů z Talmberků, takže jako většina jeho předků vlastnil štít s lekníny, a patřilo mu ratajské zboží, v němž byly zapsány také Úžice. Hroznata později rozdělil zboží svým synům a Úžice tak z poloviny připadly Heřmanovi z Úžic a z poloviny synu Arnoštovi, jemuž připadl i hrad TalMBERK. Arnošt se pak začal psát „z TalMBERKA“ a stal se tak praotcem pozdější linie pánů z TalMBERKA.

Hroznata se svými syny se postavil proti králi, jejich statky proto byly roku 1293 zabrány králem Václavem II. a připojeny ke královským statkům. Mezi zabranými statky byla z poloviny i ves Úžice. Hynek z Dubé, domažlický purkrabí, posléze dostal nařízení, aby za přítomnosti mnohých zemanů statek objel a odevzdal ho ke statkům pražského arcibiskupství. Stalo se tak 11. srpna 1295, kdy musely být statky odevzdány a předány do rukou pražského biskupa Tobiáše z Bechyně i s právoplatnou listinou.

Koncem 14. století se jako patron úžického kostela několikrát připomíná Diviš z TalMBERKA, z čehož lze usuzovat, že byl nejspíše i majitelem části (poloviny) Úžic.

Roku 1487 se uvádí, že Bohuslav ze Švamberka a na Zvíkově koupil od Viktorina knížete Minsterberského ratajské zboží s Pirkenštejnem, se dvorem a městečkem Rataje, přičemž Úžice byly v tomto zboží obsaženy a tudíž mu náležely. Podobně byly Úžice na seznamu i v prosinci 1528, kdy rytíř Václav Robmhap ze Suché postoupil ratajské panství pánům Slavatům. Diviš Slavata pak 3. února 1552(4) prodal své zboží v Ratajích a TalMBERKU rytíři Malešickému z Černožic, jemuž tak připadla i druhá polovina Úžic.

Roku 1636 se stala paní kácovského a ratajského zboží Benigna Kateřina z Lobkowicze, která si však ponechala pouze Kácov a ratajské zboží 20. září 1636 prodala Fridrichovi z TalMBERKA. K tomuto zboží náležela i odevzdávající listina na celé Úžice, které

⁷⁰ Historický název je Husicz, Wzicz, Oužice. Farní obvod byl zřízen v roce 1854. Farní kostel je zasvěcen Nanebevzetí Panny Marie, jeho románské základy pocházejí ze 12. století. Větší část je raně gotická. Naposled byl restaurován v prvním desetiletí tohoto století.
BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora. 1997, čf.33*

pak zůstaly již definitivně přiděleny k ratajskému zboží, a sdílely tak dějiny Rataj (viz Rataje Hrazené).

3 Katalog památek měst a vesnic

3.1 Uhlířské Janovice

Chrám uhlířů: Jedná se o nejstarší stavbu ve městě – nynější sakristie kostela sv. Jiljí. Původně stál v lese. Tento kostel byl postaven v 11. století na staroslovanském podkovovitém hradišti, jež bylo obeháno kamením. O původnosti stavby svědčí i to, že stojí uprostřed hradiště. Dosud zde stojí původní oltářní stůl (2 m). Byla to prý svatyně jen velmi těsná a prostá, jak bylo v tehdejších dobách typické. Postavena byla z lomového kamene a v šířce zdi měla 95 cm, vystavěna byla dosti hrubě, bez velké zručnosti. Pozoruhodné je ovšem to, jak byla sklenutá – tzv. valené klenutí ze srovnaných placatých kamenů, mezi nimiž bylo nalito množství kvalitní malty, díky čemuž se klenba udržela dodnes. Kostel byl osvětlen malým, ale velmi masivním okénkem. Tato prvotní chrámová stavba byla provedena bratry benediktinského řádu, jež kolem sebe shromáždil sv. Prokop. Chrámová budova byla velice primitivní a nepřilíš velká – kostelík byl 5,45 m dlouhý, 3,41 m široký a 4,05 m vysoký. Zasvěcen byl sv. Jiljí, který byl poustevníkem a v 7. či na počátku 8. století i představeným benediktinského kláštera ve Francii, pocházel pravděpodobně z vážené řecké rodiny a bývá zařazován mezi 14 svatých pomocníků.

Nepatrný chrám uhlířů bylo nutné po založení města roku 1242 rozšířit. Stalo se tak přístavbou nové budovy, čímž byl původní románský sloh doplněn slohem gotickým. Kostel sv. Jiljí je po stránce architektonické velice zajímavý. Malé, ale úhledné presbyterium⁷¹ je zakončeno osmistěnnou zdí a jeho klenba je složena ze dvou částí, z nichž každá je uzavřena svorníkem. Na svorníku, který spojuje žebra vybíhající ze 6 vrcholů otevřené osmistěny, je vytesán obraz holubice. Druhý svorník, držící žebra klenby až k triumfálnímu oblouku, je ozdoben vypuklou hvězdou, jež je znakem pánů ze Šternberka, kteří byli zakladateli tohoto chrámu.

Žebra vyrůstají z nosičů, jež mají podobu neúplných osmibokých jehlanů, vrcholy jsou též osmiboké. Po straně je ve zdi mělký výklenek, jehož hořejší kamenná obruba se uprostřed snáší dolů asi do poloviny celé výšky, čímž se rozděluje na dva užší výklenky. Veškerá kamenná konstrukce je z nučického červeného pískovce. Obruba oken je zakončena lomeným

⁷¹ **PRESBYTERIUM, PRESBYTÁŘ** – závěr kostela nebo kaple s oltářem, v gotice nejčastěji polygonální či pravouhlý.

DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

a značně stlačeným obloukem. Na naznačených okolnostech tedy můžeme založit tvrzení, že presbyterium podrželo dodnes svůj původní stav, a je potěšením konstatovat, že i přes veškeré živelní pohromy se zachovala neporušená stavba z doby rané gotiky. Tvar nosičů, který se vyskytl také v nádherných zbytcích sázavského chrámů, svědčí o tom, že blízký sázavský klášter v letech 1200-1250 do stavby kostela sv. Jiljí zasahoval.

Ve 14. století při výzdobě chrámů spolupůsobilo také malířství, a to nejen při výzdobě stěn budov, ale i polychromováním plastických ozdob. Zprávy jsou sice hojné, zachované památky jsou však vzácné, protože byly později zabíleny nebo zničeny. Kostel sv. Jiljí byl ve druhé polovině 14. století ozdoben nástěnnými malbami, jež byly omítkou zakryty nejspíše ke konci 17. století, kdy byl po třicetileté válce a shoření Janovic kostel obnoven v barokním slohu. Fresky byly objeveny 12. srpna 1895 katechetou Öhmem z Příbramě. Malby se nalézají v presbytáři na všech plochách. Na straně evangelijní zobrazují cyklus utrpení Ježíše Krista. První obraz cyklu: 1. Vjezd Kristův na oslici do Jerusaléma je nejrozsáhlejší ze všech a zaujímá hořejší třetinu plochy ležící nad vchodem do sakristie. Následující obraz: 2. Kristus přijímá na Olivetské hoře kalich hořkosti leží ve stejné výši v sousedním poli na prvním boku osmistěny. Plocha pod prvním obrazem, která má podobu lichoběžníku, je prostými šedými, asi 6 cm širokými pruhy rozdělena na dvě řady ploch. Přibližně po 1 m² následují ve vrchní řadě za sebou tyto obrazy: 3. Kristus před Kaifášem, 4. Kristus bičován u sloupu a 5. Kristus korunován trnovou korunou. Pokračování nacházíme opět v sousedním poli – ve stejné výši je v celé šířce jediný obraz – 6. Šimon pomáhá Kristu nést kříž. Vrátime-li se opět k poli prvním, nacházíme ve spodní řadě především obraz 7. Kristovo tělo se ukládá do hrobu, poté 8. Kristus v předpekli a 9. Vzkříšení Páně. V sousedním užším poli jsou pak tyto dva obrazy: 10. Nanebevstoupení Páně a 11. Seslání sv. Ducha.

Malba je sice vybledlá, ale obrysy jednotlivých postav jsou většinou dobře viditelné. Přesto mohlo občas docházet k tomu, že díky značnému rozsahu maleb nemohl být význam obrazu ihned přesně rozpoznán. Záhyby rouch jsou obvykle velmi pěkně vykresleny, podrobně propracována je také korouhev v Kristově ruce nebo svatozář kolem Kristovy hlavy. Malíři však patrně činila potíže kresba nahého těla, protože ruce i nohy jsou velice primitivně vyobrazeny a obličej je pouze naznačen několika čarami. Více pozornosti a péče bylo věnováno jen Kristově hlavě. V žádném případě ovšem nemůžeme umělci upřít skutečnost, že přes všechnu povrchnost dovedl vhodně zobrazit těla myšlených postav, popřípadě i výraz v jejich tváři. Vhodným dokladem je obraz 8., kde duše v popředí se zjevně prosebným výrazem vztahuje své ruce ke Kristu. Počet osob je zde skromný – tři nebo čtyři osoby vždy reprezentují celý výjev nebo děj obrazu.

Způsob, jakým malíř momenty zobrazuje, činí dojem dětinské přirozenosti. Na obraze 3. jeden ze žoldněřů, střežící spoutaného Krista, drží ho ještě kolem beder oběma pažemi, takže neforemné ruce žoldněřovy na přední části Kristova těla působí jako nehezké přílepký. Na obraze 10. je vidět pouze lem Kristova roucha s ohavnými nohama vyčnívajícími z pod jeho těla. Na ostatních čtyřech stranách oktogonu nebyly malby nikdy odkryty, takže nemohly být ani rozpoznány. Krycí omítky ovšem byla zbavena již i rozsáhlá přední strana epištolní, pod níž byla objevena malba skvějící se původní svěžestí barev.

Po stranách okna jsou vyobrazeny postavy sv. Petra (vlevo) a sv. Pavla (vpravo) v nadživotní velikosti, prostor nad oknem je zaplněn poprsím jakéhosi mnicha či poustevníka (sv. Jiljí nebo sv. Prokop), který před sebou rozvíjí široký bílý pergamen s gotickým nápisem, psaným minuskulí. Jeho smysl nemohl být zatím určen, protože nápis nebyl dosud zcela odkryt. Podobný nápis byl objeven a částečně odhalen také nad prostředním oknem za hlavním oltářem. Pod obrazy sv. Petra a sv. Pavla je namalována červená drapérie, jež sahá bezpochyby až ke kostelní dlažbě. Pozoruhodný je i vkusný ornament, malovaný rudou barvou na růžové půdě přímo na pískovci, z něhož je vybudován také triumfální oblouk, a to na straně hledící dovnitř.

Dokud nebudou jednotlivé malby zcela odkryty, nemůžeme přesně určit, z jaké doby vlastně pocházejí. Celkově zatím vše ukazuje na to, že malby vznikly koncem 14. století, v době, kdy byl farářem kostela Přeč z Radče, bratr známého Václava z Radče, jenž byl od roku 1379 pražským kanovníkem a děkanem u sv. Apolináře.

20. listopadu 1898 navštívil Uhlířské Janovice dr. Bohuslav Matějka, aby zde shlédly nástěnné malby a poté podal zprávu archeologické komisi České akademie. V této zprávě uvedl, že malby podle něj pocházejí ze 14. století, a o postavách sv. Petra a sv. Pavla pravil, že vynikají vzácnou krásou a velkolepostí a rovnají se tak malbám v pražském kostele sv. Apolináře.

Kostel, jak již bylo uvedeno, stojí na dosud viditelném hradišti, jež bylo obehnáno příkopem, který je nyní přeměněný v cestu. Přes příkop vedl most k dnešní farské zahradě, kde dříve stávala farní budova. Na hradišti kolem kostela byl pak podle rozšířeného zvyku zřízen hřbitov.

Při požáru, který 14. srpna 1904 postihl město, shořel také tento starobylý kostelík. Požárem byla zničena především střecha kostela s kostelní věžičkou, strop lodi a kruchta. Poškozeny však byly i veškeré zdi, zejména v lodi, dlažba a ostatní části stavby. Navíc tím, jak hořely krovy a strop, byla značně poškozena také omítka uvnitř lodí, která žárem opadala.

Vzácná fresková malba na kvádrových stěnách zůstala před zkázou uchráněna jen díky dobré klenbě v presbytáři.

Stavební rada Lábler s konzervátorem Kroutilem zjistili, že před rokem 1620 stávala na levé straně čelní zdi věž. Dále pak našli po pravé straně i zazděný portál původní stavby ze 13. století s dvojitým článkováním a na podélné straně také zazděný vchod s obloukem se špičatým a jednoduchým fasováním. Po obou stranách podélných zdí směrem k presbytáři byly objeveny malé výklenky pro oltářní potřeby s hladkým vroubeným ostěním. Malá předsínka z konce 17. století byla roku 1907 při opravě odbourána, protože otevřením původního portálu se stala zcela bezúčelnou a zbytečnou. V případě freskových maleb v presbytáři navrhol stavební rada Lábler, aby byly od povolaneého umělce opraveny – měly být v konturách vyretušovány, odpadlé části se měly znovu připevnit a v prázdných místech mělo zůstat vše bez doplnění.

Nový farní chrám: V roce 1767 byl položen základní kámen k novému chrámu na náměstí. Patronkou měla být Marie Terezie Savojská, která se uvolila svým zbožným poddaným vystavět dům boží. Stavba však byla z neznámých důvodů brzy zastavena a znovu se s ní započalo teprve v roce 1794. Již roku 1795 byl ale za faráře Křepelky kostel dostaven a novým patronem se stal Alois kníže z Lichtenštejna.

Nový kostel byl tedy dostaven 6. září 1795 ke cti sv. Aloise a byl vysvěcen pražským metropolitním kanovníkem panem Janem Aloisem Svobodou, v zastoupení arcibiskupství pražského Viléma Florentina, knížete Salm-Salma, jenž neuměl česky. Osmý den po vysvěcení přinesli čtyři mládenci starou křtitelnicí z chrámu sv. Jiljí, jež pocházela z roku 1618. Tuto křtitelnicí daroval zdejší občan Jiří Čechotovský, který je takto vrytý staročeským textem:

»L. P. 1618 na den noweho leta, kdyz dwogctihodni kniez Mikulass Wladyka Taborski, tehdazz sprawce cjrkwie w tomto miestys Ganowitydj Uhl. zzadal od oblze potomci na wzdielanj cjnowe krztitelnice, tehdi z wnuknutie Bozzjho ztni a pobozznj mladenelz Gjrzej Czechotowski, rodiecz a miesstienju této oblze, swym vlastniem nakladem tuto krztjtelniki ke zti a slawie Bozzj do teto zirkwe obietowal.«⁷²

Tento nápis je umístěn uprostřed křtitelnice. Po stranách jsou pak ještě tyto tři nápisy:

»KTERZJKOLI W GSTE OKRZTENJ

GIŻ GSTE W KRISTU OBLECZENJ. Gal. III.«

⁷² ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 19

»ZMITJM DRUHEHO ZROZENJ
OBNOWIL BUOH K SPASENJ. Tit III.«
»KDO NEZRODIL SE Z WODY Z DUCHA SWATEHO
NEMUZE WGITT DO KRALOWSTWJ BOZIHO. Jan III.«⁷³

Na věž nového kostela byly přeneseny rovněž zvony a cimbálové hodiny, které pocházejí z let 1565-82. Na větším zvonu je veliká medaile, jež představuje vyhnání Adama a Evy z ráje a nese tento nápis, cituji:

„TENTO ZWON DIELAN GEST KE CZTI A CHWALE PANA BOHA SKRZE MISTRA TOMASSE NA HORACH KUTNACH LETA PANIE 1565.“⁷⁴

Na cimbálu je pak napsáno:

„SMILVG. SE PANE. NAD NAMI. PODLE. WELIKEHO. MILOSRDENSTWY. TWEHO. LETHA. BOZYHO 1582“⁷⁵

Hlavní oltář je malován na obloukové zdi presbytáře al fresco. Společně jej namalovali bratři Kramolínové – Václav maloval obraz sv. Aloise, František čtyři evangelisty a ostatní figury.

V listopadu 1841 byl farní kostel sv. Aloise vykraden. Zloději sebrali menší roucha, cechovní prapory a různé cenné věci. Roku 1860 byl chrám opravován – oprava věže činila 1200 zlatých a chrámu 1100 zlatých. Peníze byly složeny patronem a příznivci chrámu. V tomto chrámu Páně jsou také varhany.

Sochy svatých: Po velkém požáru roku 1730 nechali janovičtí občané postavit sochu sv. Floriána, patrona ohně, k níž byl vždy 4. května konán průvod. Tato socha stávala nejspíš u sudějovské cesty, dnes ji zde však již nenajdeme. U cesty ke Chmelišti pak stála socha Panny Marie z roku 1773, jež byla roku 1853 obnovena. V roce 1779 byl na skále u cesty k Rašovicům postaven kříž, který byl ale již v 1. polovině 19. století natolik zchátralý, že se roku 1853 místní občané s přičiněním purkmistra Mejstříka rozhodli nechat udělat kříž nový. Další kříž byl v roce 1830 postaven u cesty k Janovické Lhotě. V Riegrově ulici (dnes Kolínské) pak byla roku 1853 postavena socha sv. Jana Nepomuského, která byla roku 1913 přenesena ke kostelu sv. Jiljí. Poslední významnou sochou je socha sv. Václava, jež stojí od 13. září 1858 na místním náměstí. U hřbitova se dále nacházejí také dvě kapličky, další můžeme nalézt i s obrazem sv. Anny u silnice k Sudějovu a čtvrtá, s obrazem sv. Jana

⁷³ Tamtéž

⁷⁴ Mistr Tomáš se jmenoval Tomáš Klbal

⁷⁵ NAČERADSKÁ, Petra: Nápisys okresu Kutná Hora. Praha, 2002. ISBN 80-902279-8-8

Křtitele, stojí u hořejšího mlýna. Uvedené stavby a díla ovšem nejsou historicky ani umělecky příliš cenné.

Hřbitov: Od založení chrámu sv. Jiljí se pohřbívalo kolem kostela. Následkem téměř 600letého pohřbívání došlo ke zvýšení terénu, a proto bylo nutné kolem starého hradiště opět vše snížit. Již na počátku 18. století se ovšem ukázalo, že hřbitov je nedostačující, a 3. října 1838 proto císařské-královské gubernium nařídilo, aby byl přeložen za město. Nový hřbitov byl dostaven roku 1847. Posledním člověkem pohřbeným na starém hřbitově byla 13. června 1847 63letá žebračka Anna Koudelová. Naopak prvním člověkem pohřbeným na novém hřbitově byl 15. června 1847 84letý tkadlec a měšťan František Dobíhal. V roce 1906 byl pak hřbitov dále rozšířen.

V Uhlířských Janovicích se nachází také synagóga z konce 18. století, jež byla roku 1914 zcela přestavěna a dnes je využívána sborem církve čs. husitské. Symbolický zbytek hřbitova z roku 1834 byl zlikvidován kolem roku 1985.⁷⁶

3.2 Sudějov (Sv. Anna)

Kostel a fara: Nad studánkou nejprve postavili dobrovolníci dřevěnou kapličku a nechali do ní zavěsit obraz sv. Anny. Od voskových svící a lamp ovšem kaplička i obraz sv. Anny při velkém větru shořely. Malíř Martin, který tu až do své smrti pobýval u Václava Hanouska, poté namaloval nový obraz sv. Anny a také kaplička byla za přispění poutníků a žandovských jezuitů rychle nově postavena. Studánka byla navíc obroubena sekaným kamenem.

Majitel pečeckého panství, hrabě Karel Jáchym Breda, jemuž patřilo okolí i statek Žandov, nechal nad Sudějovskou studánkou svým vlastním nákladem postavit poutnický kostel ve větších rozměrech. Kostel byl dostavěn roku 1725 a téhož roku byl i vysvěcen. Ambity okolo kostela byly vystavěny v roce 1742. Poněvadž se všude mluví jen o kapli (nynější kostel), je pravděpodobné, že kostel neměl původně žádné věže a že byly dostavěny zároveň až s ambity. Nasvědčují tomu i zvony, které nesou pozdější letopočty – 1759 a 1772.

Nynější poutnický kostel, na svou dobu dosti velký, je postaven v barokním slohu. Chránová loď tvoří obdélník, v jehož východní části je presbytář, v níž byl umístěn i hlavní oltář. Presbytář je o stupeň vyšší než loď, oddělen je triumfálním obloukem a sloupovou mříží a zakončen je okrouhlou apsidou a křížovou klenbou. Hlavní oltář je postaven nad původní

⁷⁶ FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. 1992. str. 102

Sudějovskou studánkou. Odtud vedl kanál, kterým vtékala voda do kapličky vedle levé věže, kde si poté poutníci nabírali. Kvůli neustálému mokru ovšem základy věže značně trpěly, a tak byla kaplička stržena a roku 1843 nahrazena novou, jež byla postavena asi 12 metrů od té původní. Nová kaplička byla opatřena prodlouženým kanálem s kamenným roubením a vyzdobena obrazem sv. Anny. Odtud pak voda odcházela na farský dvůr, do bývalých lázní a na přiléhající louku. Původní studánka se nacházela pod hlavním oltářem a svým nákladem ji nechal postavit mladý hrabě Bohumír z Bredy. Její otvor byl kryt dlaždicí a železným kruhem. Ornáty, pluviál, monstrance, dalmatiky, svícny, kalichy a ostatní opatřili dobrodinci.

V chrámové lodi jsou ještě dva postranní oltáře: po straně epištolní se nachází oltář Neposkvrněné početí Panny Marie, po straně evangelijní je to oltář sv. Jana Nepomuckého. Na kůru jsou varhany, které pocházejí z roku 1849 a jejichž autorem je Josef Jiruška z Hradce Králové. Po každé straně lodi jsou dvě větší okna, na kruchtě jedno okno a za oltářem se nacházejí dvě menší okna. Z obou lodí vedou dveře do ambitu, uprostřed chrámu je prázdná hrobka a u dveří vedoucích do sakristie visí zvonek, který nese jméno štědrého dárcce: Robert Aupný.

Průčelí chrámu je obrácené k severu, zdobené pilíři a římsami, uzavřené obloukovitým ukončením s několika ozdobenými hlavicemi. Uprostřed ve výklenku je postavena socha sv. Anny. K hlavnímu vchodu se přichází po kamenných schodech, u jejichž paty stojí anděl, který drží desku, na níž je vyryt tento nápis: „**JDĚTE DO DOMU MATKY VAŠÍ**“ (**Ruth.**) a na straně protější: „**A JEŽÍŠ PÁN BŮH MILOSRDENSTVÍ S VÁMI**“ (**10 kap. I.**)⁷⁷ Nad hlavním vchodem je pak zasazena deska se znakem hraběte Karla Jáchyma z Bredy, pod níž je do kamene vyryt tento nápis:

»**HonorI sanCtae Annae CVnCtlS**
CLientIbVs patronae propItIae
aeDifIcata aC ereCta est haeC
cCCLesIa anno CVrrente«. (1721).⁷⁸

Tento nápis zní česky: „Ku cti sv. Anně všem svěřencům ochránitelkyni milostivé vystavěn a vyzdvižen jest kostel tento roku běžícího“ (1724). Nad tímto znakem se nachází obloukovité okno.

Vížka sanktuska⁷⁹ je nízká lucerna s cibulovitou střechou, nad níž je pak umístěný dvouramenný kříž. Při chrámovém průčelí stojí po obou stranách věže s cibulovitými

⁷⁷ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 390

⁷⁸ Tamtéž

střechami a lucernami a nad nimi se vypínají místo obvyklých křížů nápisy – na jedné MARIA, na druhé IHS – obklopené září na způsob hvězd. Pohled na průčelí s přimknutými věžemi je velkolepý a na příchozí činí zvláštní dojem. Před kostelem i po návsi jsou vysázeny lípy, které v létě poutníkům a lidem z celého širokého okolí poskytují odpočinek pod milým stínem.

Kolem celého kostela byly roku 1742 postaveny ambity⁸⁰ s přiléhajícími třemi kaplemi. Tyto kaple byly roku 1761 vymalovány českým malířem Václavem Kramolínem⁸¹ a představují výjevy z církevních dějin. První kaple je ozdobena malbou Nanebevzetí Panny Marie a je v ní pohřben zdejší farář Chrisostom Beneš (†1819). Druhá kaple je zasvěcena sv. Jakubu, u něhož klečí marnotratník oblečen v roztrhaném obleku, spínající ruce k světcí. Kaple má kopulovitou klenbu a věž s lucernou o čtyřech oknech. Na klenbě je malba představující osvobození Vídně od Turků Janem Sobieskim v roce 1683. V této kapli je pohřben farář a děkan Václav Švejda (†1876). Třetí kaple je zasvěcena Ukřižování Pána Krista. Tento oltářní obřad pochází z hlavního oltáře ze Zruče nad Sázavou. Na klenbě kaple je malba představující Soudný den. Tato kaple byla vymalována nákladem Ladislava Maloveského.

Když začalo ubývat poutníků a zdejšímu kostelu se nedostávalo žádných darů, budovy započaly velmi rychle chátrat, což bylo patrné především na ambitech, u nichž hrozilo sesutí. Patron kostela nechtěl přispět na opravu, a proto byly ambity až na svrchu psané tři kaple strženy a odstraněny. Kostel tak ztratil svou pěknou okrasu. Okolí kostela zarostlo trávou a místo ambitů se zde nyní vypínají košaté lípy.

Pískovcová socha sv. Jana Nepomuckého na návsi před kostelem, na níž je zachycen světec s krucifixem. Na zadní straně plintu je vtesán nápis:

⁷⁹ **SANKTUSNÍK** – malá věžička se zvonkem budována nad presbytářem kostelů a kaplí. Sanktusník může být zděný nebo častěji je součástí dřevěné konstrukce krovu.

DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

⁸⁰ **AMBITY** – jsou ochozy přiléhající k boku klášterů nebo poutnických chrámů, kterými loubí na způsob s arkádami buď zcela otevřenými, nebo opatřenými okny obklopuje klášterní nebo kostelní budovu. Vzdušné loubí poskytovalo vítané prostory k soukromé pobožnosti, ke klidné rozmluvě a zbožnému rozjímání, ba i dokonce k pochování zemřelých klášterních nebo kostelních dobrodinců. Výstavnost vždy odpovídala k chrámovému slouhu. Dnes se již ambity při nových stavbách neuvádí.

Ottův slovník naučný, II.díl. Praha, 1889 str. 84

⁸¹ Český umělec Václav Kramolín (*1730 †1799), nymburský rodák. Zvěčnil se na malbách svým jménem. V té době maloval také v Kolíně a v Solopiskách, měl bratra Josefa, který ke konci života žil v Karlových Varech a který po roce 1801†. Z jeho četných prací je neznámější hl. oltář v kostele sv. Bartoloměje *Apotheosa sv. Bartoloměje* a výzdoba kostela sv. Jana v Týnci nad Labem. Malby však byly požárem zničeny. *Ottův slovník naučný*, XV. díl. Praha, 1900 str. 66

3.3 Vavřinec

Kostel a fara: Vavřinecký chrám stojí na nejvyšším bodu návsi a svou gotickou stavbou dominuje nejen obci, ale i celé krajině. Jeho drobná věž, která se vypíná vysoko nad krovem, se rozhlíží do dály, jako by byla pro celé širé okolí strážným hradem. Nachází se na místě, kde kdysi stával prastarý kostel, jenž byl založený benediktiny svatoprokopského kláštera na Sázavě.

Tento původní kostel byl roku 1420 nahrazen zděným chrámem. V pramenech se navíc uvádí, že téhož roku byla místní fara odtržena od sázavského kláštera a vladykům Vavřineckým z Vavřince se dostalo podacího práva. Poté kostel buď opravili, nebo ho nechali nově postavit.

Roku 1559 byl chrám opět zchátralý, a tak byl nahrazen novým, který byl vystavěn na tom samém místě. Důkazem toho je nápis na zvonu z roku 1559, o němž se později zmíním. Z nápisu je zřejmé, že kostel, jehož podací právo se po zrušení svatoprokopského kláštera, dostalo místním vladykům, byl již v 15. století utrakvistický a od 16. století byl až do roku 1623 majetkem Českých bratří, kteří sem řečený zvon darovali (podobné nápisy totiž užívali velmi často). Roku 1623 tu zanikla fara, a tak Vavřinec i s Chmelištěm připadly k Ratajům. Náboženské poměry se zde rychle měnily podle víry vrchnosti. Po reformaci se osada vrátila ke katolické víře a vavřinecký kostel se stal filiálním kostelem ratajské fary.

Za vlády císaře Josefa se roku 1785 začaly opět osazovat opuštěné chrámy. Císař poté dovolil, aby byl ve Vavřinci ustanoven zvláštní duchovní správce (lokalista), avšak ratajská vrchnost – Lichtenštejní – se odmítla patronátu nad kostelem i farou vzdát, a tak se roku 1786 ujala Vavřince Matice náboženská a osadila Vavřinec lokalistou.

Roku 1854 byla proměněna lokálie ve faru a lokální kostel se stal farním. Kostel, který již přestál tolik proměn, očividně chátral, až sešel natolik, že přes veškerou snahu byla jeho záchrana marná. V roce 1876 zde proto byly zastaveny bohoslužby, kostel byl odsvěcen, zbořen a na tom samém místě byl postaven kostel nový, jenž měl svou výstavností hlásat ještě pozdějším věkům nadšenost a obětavost vavřineckých občanů i patrona tohoto kostela – Matice náboženské.

Nový chrám byl opět zasvěcen mučedníku sv. Vavřinci. Je vystavěn v podobě kříže o jedné lodi, která je obrácena k severozápadu. Náležitá vnitřní výzdoba zvyšuje dojem krásy

⁸² NAČERADSKÁ, Petra: Nápisy okresu Kutná Hora. Praha, 2002. ISBN 80-902279-8-8

a půvabu, vše je velmi vkusně a umělecky provedeno v gotickém slohu. Oltář, zpovědnice, kazatelna, křtitelnice se dvěma kropenkami, strop, okna, dveře, varhany, mříž před oltářem i lavice vynikají svou jednoduchostí a půvabnou souměrností.

Vnitřek chrámu je vyveden ve světle zelené barvě a vnějšek v bledě růžové, aby se prý rovnal barvě nučického červeného pískovce, z něhož jsou vytvořeny opěrné pilíře a některé hrany zdí. Římsy, podnože a ostění u oken jsou naopak z kutnohorského bílého pískovce. Ve sklenutém gotickém presbytáři je zazděn svorník, na němž je vytesán hrozen, který je jedinou památkou ze starého kostela a snad je to i důkaz, že býval pod obojí.

Věž o čtyřech oknech je sloučena s chrámem a vchází se do ní hlavním portálem stejně jako do chrámu, který je osvětlen 33 okny. Ve věži jsou dva zvony – první starý s nápisem: „*Bude-li Pán Buoh s námi, kdož, bude proti nám. Letha Panie 1559*“⁸³, který byl darován Českými bratry. Druhý zvon pochází z roku 1877 a byl zhotoven v Hradci Králové. Je opatřen nápisem: „**Zdravas Maria**“⁸⁴, ale není zde uvedeno zvonařovo jméno. Na malé vížce visí sanktusák a nad portálem je v tympanonu vytesán tento nápis:

**Ku
Slávě Boží
a ke cti
Sv. Vavřince
vystavěn l. P. 1876 – 77
za vlády císaře a krále
Františka Josefa I.
Nákladem náboženské Matice
a obcí přifařených.⁸⁵**

Stavba vavřineckého chrámu byla dokončena koncem září 1877 a již 14. října téhož roku byl kostel vysvěcen pražským kardinálem Bedřichem ze Schwarzenberka. O tom, kdy byla založena fara a vystavěno farní stavení, však není dostatek zaručených zpráv. Jisté je jen to, že již roku 1359 zde byla farní osada, která odnepaměti patřila sázavskému klášteru. Nynější fara pochází z doby josefínské a byla vystavěna nákladem Matice náboženské. Její stavitel ani architekt však nejsou známi.

⁸³ Kutnohorský archiv, Pamětní kniha farnosti Vavřinec, in.č. 21, kn.č. 1, str. 93

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 418

3.4 Rataje nad Sázavou

Kostel a fara: Do roku 1343 náležely Rataje farou k Divišovu. Téhož roku se pak připomíná fara, kterou odkazem opatřil Bertold z Lipé, jenž roku 1349 požádal Čenka z Lipé, pána z Vlašimě a ze Šternberka, aby propustil poddané divišovského faráře a odevzdal je k vládě novému faráři ratajskému. V roce 1713 se pak objevuje zmínka, že Václav Oktavian Kinský z Vchynic a Tetova dal opuštěný a neobydlený hrad Pirkenštejn opravit na faru.

Původní kostel stával naproti zámku a připomíná se již za papeže Klimenta VI. jako „farní“. Po tomto kostele však nezbylo ani památky. Podle pověstí to byl malý chrámek, který byl nejprve katolický, poté podobojí a po bitvě na Bílé Hoře se stal opět katolickým.

Nynější farní chrám, jenž byl založen roku 1675 a ve slohu smíšeném (renesančním a barokním) dostavěn nákladem Františka Maxmiliána z Talmberka roku 1691, je zasvěcen sv. Matouši. Vysvěcen byl 21. září 1691 bratrem ratajského pána, královehradeckým biskupem Janem Františkem z Talmberka. O celé události svědčí talmberský erb a nápis s chronogramem, který zní takto:

**IOANES FRIDERICVS A WALDSTEIN ARCHIEPISCOVVS PRAGENTIS VT
CONSECRARETVR ISTA A IOANNE GRAT LOSE CONSENTIT. (1691.)⁸⁶**

Stavitelem kostela byl architekt Ondřej de Quarde (Andrea de QUADRI). Pokud se podíváme dovnitř, spatříme zde vysoký a vkusný barokní oltář s hladkými sloupy, který svou výškou dosahuje téměř až ke klenbě. Presbytář je zdoben řezbami, vázami, prolamovaným římsovým a sochami sv. Václava a Karla IV. Oltář byl roku 1747 obnoven Vilémem Štěpánem Kinským, na což poukazuje znak rodu na oltáři. Loď je obdélníkového tvaru, přičemž nad triumfálním obloukem můžeme spatřit také erb rodu Talmberků.

V této době byly zřízeny i dva postranní oltáře, a to sice sv. Jana a sv. Františka Xavera, a roku 1752 byl doplněn rovněž třetí oltář sv. Kříže. Staré obrazy byly v letech 1873-79 nahrazeny nezdařilými obrazy sv. Cyrila a Metoděje, blahoslavené Anežky a sv. Václava, sv. Ludmily a sv. Vojtěcha.⁸⁷

Před hlavním oltářem stojí dva velké cínové svícny a trojnohá cínová křtitelnice z roku 1685, kterou kostelu daroval Maxmilián Leopold z Talmberka.⁸⁸ Nalézt zde můžeme také krásný stříbrný kalich, zvaný talmberský, misál z roku 1735, ozdobený uměleckými pracemi z roku 1762 a potažený červeným sametem, dále jsou tu k vidění i řezby stolic v lodi, cechové prapory připomínající různá řemesla (bednářské, kolářské, truhlářské, sedlářské, sklenářské a

⁸⁶ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 292

⁸⁷ BLAŽEK, Bohuslav: *Rataje a Posázaví*, 1913 str. 46

⁸⁸ Tamtéž.

hrnčířské, kovářské, zámečnické a nožířské) a korouhve se znaky – řeznickým, mlynářským, pekařským a krupařským, zednickým a tesařským. Díky uvedenému tak můžeme s přehledem říci, že ratajský lid byl řemesel znalý a že právě řemeslo se zde stalo pevnou součástí každodenního života a obživy obyvatelstva. Navíc čím více přibývalo majetku, tím více rostla osada pod hradem a v trhovách místech.

Kazatelna, umístěná v chrámové lodi, je zdobena řezbami a podobiznami církevních hodnostářů. Proti sakristii je kaple, v níž byl ze starého barokního oltáře zřízen boží hrob, opatřený vkusnými starobylými řezbami.

Ratajský chrám stojí na zrušeném hřbitově a obklopen kolem dokola starou zdí se vypíná na malém návrší nad řekou Sázavou, odkud je nádherný výhled do celého sázavského okolí. U tohoto chrámu byla roku 1891 otevřena nová cesta a při zakládání silnice zde byly nalezeny dvě kamenné desky, na nichž jsou vytesány ostrev a leknín.

Hrad Pirkenštejn: Zachovaný hrad na skalnaté ostrožně v dolní části městečka Rataje nad Sázavou, který byl po léta využíván jako fara a zvonice. Založen byl v první polovině 14. století patrně Jindřichem z Lipé. Mezi jeho držiteli vynikal Hynek Ptáček z Pirkenštejna, významný český politik a válečník první poloviny 15. století. Koncem 15. a v 16. století byl majetkem pánů ze Švamberka a Malešických z Černožic. Za selského povstání v roce 1627 byl těžce poškozen. Pustý hrad počátkem 18. století nechal Oktavián Kinský upravit na faru a zvonici.

Čelo tohoto hradu za šíjovým příkopem tvoří rovná hradba s kulisovou branou před okrouhlým, volně stojícím bergfritem, vybíhajícím v oblou smyčku. Prostor před branou je díky tomu možno účinně bočně postřelovat jak z ochozu tohoto pláště, tak z věže. Palác hradu se zaoblenými nárožními v zadní části dispozice si při přestavbě na faru uchoval své členění do tří místností v každé úrovni. Na opyši⁸⁹ pod palácem stojí další hradba se střílnami, která nejspíše představuje pozdně gotický doplněk.

Pirkenštejn byl jedním ze dvou hradů v městečku. Vzhledem k přímé vazbě na jeho stavbu zřejmě neměl předhradí v pravém slova smyslu. Jádro náleží mladší variantě klasického hradu bergfritového typu.

⁸⁹ **OPYŠ** – terénní útvar, klesající zadní strana ostrožny. Může mít až hřebenovitý charakter „Pražský hrad“. DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

Ratajský zámek: Druhý (horní) hrad v Ratajích byl nejprve renesančně upravován, dokladem čehož jsou zbytky sgrafit,⁹⁰ a kolem roku 1675 (datum hlavního portálu) byl pak zásadně přestavěn. Stalo se tak za Františka Maxmiliána Leopolda z Talmberka (†1701) a jeho ženy Evy, kteří se ujali panství v roce 1663. Stavební práce řídil a snad i navrhl stavitel Andrea (Ondřej) de Qaudri. Přestavba však nebyla dokončena v původním předpokládaném rozsahu, jižní křídlo nestačili majitelé upravit, a proto se nám zachovalo ve starší podobě, východní křídlo pak vůbec nezačalo být upravováno. Nepochybně pro nedostatek peněz.

Zbytky původního středověkého hradu lze předpokládat v konstrukcích severního křídla. Potvrzují to nejen klenby, ale i zachovaná úzká lomená okénka. Tento druhý hrad v Ratajích (vedle Pirkenštejna) je doložen nejpozději roku 1524, kdy panství zakoupil Václav Rabenhaupt ze Suché. Do roku 1604 se panství natolik rozrostlo a bylo nepochybně tak výnosné, že tehdy bylo prodáno za plných 61 400 kop grošů míšeňských. Již před Bílou horou byly Rataje načas v majetku Talmberků, definitivně je však koupil až v roce 1636 Fridrich z Talmberka († 1643).

Zámek v Ratajích, přestože nebyl nikdy dokončen, jistě patří mezi nejzajímavější raně barokní zámecké stavby. Vnější průčelí ukazují na běžné soudobé členění, které se objevuje i na zámcích Antonia Porty⁹¹ a známe je také z vídeňských městských paláců, zachovaných dnes ovšem již jen v kresbách. Nádvoří fasády jsou proti jiným soudobým stavbám méně progresivní, jak dokazují otevřené arkády i v patře. Také typ kamenicky zpracovaných ostění oken ukazuje na práci umělce méně významného. Přesto tato architektonicky náročná stavba, o níž i August Sedláček napsal, že je „postaven v pěkném barokním slohu“, nebyla v následujících desetiletích nikdy vážněji porušena novými úpravami. Poté, co v roce 1712 koupil zadlužené panství se zámek Václav Oktavián Kinský, přestala stavba sloužit jako stálé šlechtické sídlo. Po roce 1772, kdy zámek po smrti Marie Terezie Savojské přešel do vlastnictví Františka Josefa z Lichtenštejna, zde byly umístěny již jen byty a kanceláře úředníků. Patrně tehdy došlo ke zrušení zámecké kaple sv. Mikuláše. V roce 1922 postoupili

⁹⁰ **SGRAFITO** – označení – odvozené z italského slovesa *sgrafiare* (škrábat) – napovídá jakým způsobem vzniká charakteristická úprava horní omítkové vrstvy, příznačná pro renesanční stavby. Proškrabáváním vrchní hlazené vrstvy se dosahuje kontrastu hladké a drsné plochy, rozdíl mohl být zdůrazněn i odlišností barevnosti. VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 574 ISBN 80-7277-028-4

⁹¹ **PORTA Antonio (1631/2 – 1702), vlašský architekt činný převážně v Čechách.** Působil zprvu v Rakousku, kde je roku 1662 doložen jako dvorní architekt hraběte Werdenberga v Grafeneggu, pracoval patrně i pro hrabata Starhembergy a snad i Hoyos ve Vídni. Teprve od roku 1668, kdy se stal architektem Václava Eusebia Lobkovic, pobýval trvale v severních Čechách. Podílel se na utváření zámecké architektury raného baroka, s jeho tvorbou lze spojit zámky v Roudnici, v Červeném Hrádku, v Libochovicích, v Pátku a rovněž se podílel na stavbě zámku v Bílině.

VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 536 ISBN 80-7277-028-4

Lichtenštejnův zámek obci a ten se stal sídlem okresních a místních úřadů. Postupně bylo až do roku 1940 upravováno také okolí zámku, postupně zbavované někdejšího opevnění.

Socha sv. Donáta z šedého pískovce, stojící na severním okraji obce u polní cesty, zachycuje biskupa s mitrou, který v pravé ruce drží plechové blesky a v levé ruce knihu. Na přední straně soklu je vytesán letopočet, po obou stranách vystupují tři kapky tvaru jehlanců. Níže jsou pod společným pláštěm s knížecí korunou umístěny také alianční znaky v oválných štítech.⁹² Hlava sochy je nová.

3.5 Talmberk

Hrad Talmberk: Zříceniny hradu na ostrožně ve stejnojmenné vsi. Hrad byl založen nejspíš na počátku 14. století Arnoštem z rodu Kouniců. Páni z Talmberka jej pak drželi až do druhé poloviny 15. století. Na počátku 16. století pak tento hrad pravděpodobně velmi zpustl – jako „zámek pustý“ se uvádí poprvé k roku 1533.

Dispozice hradu byla dvojdílná, z přehradí však dnes známe zhruba jen rozsah. Přes velké destrukce ve 30. letech a následné nešťastné úpravy lze ale poměrně dobře rekonstruovat podobu jádra hradu. To bylo obdélné, obtočené parkánem a v nejchráněnější zadní poloze mělo obdélný palác. V nárožích čela se točily dvě věže. Velká kónická věž stála vedle masivního stavení brány, jež zaplňovalo *parkán*.⁹³ Zachovala se až do třicátých let 20. století v plné výšce (dnes z ní existuje pouze spodní část) a byla snad již přímo spojena s hradebními ochozy.

Pokud tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to, že to umožňovalo plynulý pohyb obránců, což by v době vzniku Talmberka bylo možno považovat za mimořádně pokročilý prvek. V protilehlém nároží čela hradu se dochovaly zbytky další věžovité stavby, která z obrysu hradu nevystupovala a u níž není jasná ani její výška.

Hrad Talmberk náleží mezi hrady, které v první polovině 14. století rozvíjely základní *bergfritový* typ⁹⁴ zmnožením věží.

⁹² Znak vpravo heraldicky nezřetelný.

⁹³ **PARKÁN** – zesilující prvek gotických opevnění. Jedná se o prostor mezi vyšší hlavní a nižší parkánovou hradbou, většinou upravený navesením zeminy. Parkán umožňoval nasazení dvou řad střelců nad sebou a též zajišťoval plynulý pohyb obránců po celém obvodu opevnění. Po vojenském ústupu sloužil parkán s obloubou jako smetiště.

DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

⁹⁴ **BERGFRIIT** – okrouhlá – nejčastěji v Čechách – nebo čtverhranná a zřídka polygonální útočištná hlavní věž. Přístup do věže byl zpravidla až v úrovni prvního patra a věž se tak stávala posledním útočištěm obránců a obyvatel hradu. V dobách míru mohla být věž využita jako vězení – hladomorna nebo jako skladovací prostory. Hrad mohl mít jeden bergfrit (zpravidla malé nebo jednoduché šlechtické hrady), ale i více. Tamtéž.

3.6 Úžice

Kostel a fara: Farní kostel Blahoslavené Panny Marie Nanebevzaté v Úžicích se nachází na vršku uprostřed vesnice na ploše 284 m². Pochází ze 12. století, a proto patří k nejstarším Mariánským svatyním v Čechách. Vypíná se zde jako „castellum“ uprostřed opevněného hřbitova na místě staroslovanského valu. Soudí se, že byl postaven za šestého sázavského opata Silvestra (1135-1161) benediktýny z tohoto kláštera v románském slohu, který byl v klášterní huti v Sázavě ve 12. století obvyklý. Důkazem jsou dvojitá románská okénka, dělená sloupkem, umístěná ve věži. Po dlouhá léta byla zazděná a teprve při opravě chrámu roku 1906 byla odkryta. Nejstarší část kostela je románská věž, ke které přiléhal kostelík v skromných rozměrech. Jedná se o severní polovinu nynější lodi, kde zvenčí bylo při restauraci objeveno takové slepé románské okénko. Evangelní loď nynějšího kostela pochází právě z této doby. Malá apsida presbytáře byla polokružná.

Podobný románský sloh kostela byl používán nejspíš také za Reginharda z Met⁹⁵, osmého sázavského opata (1162-1173), který přinesl ze své vlasti raný gotický sloh, v němž byl kostel přeměněn a rozšířen.

Ve druhé polovině 13. století a ve 14. století se ujali kostela pánové z Talmberka a pravděpodobně o něj měli velikou péči. Uvádí se, že ve 14. století nechali zbořit původní presbyterium a dali postavit prostornější gotické kněžiště, jež můžeme v kostele spatřit dodnes.

Kostel je celý vybudován z kamene – věž a severní strana kostela jsou z tesaného kamene, jižní strana je z kamene lomového. Vše vyniklo poté, co byla roku 1906 při restauraci kostela omítka ze vnitř i z venku otlučena. Venkovní zdivo pak bylo očištěno, vyspárováno a zůstalo zcela nenahozené, čímž tento chrám nabyl původní starobylé podoby. Při této restauraci byla objevena ještě dvě zazděná gotická okénka v jižní lodi, z čehož se dá poznat, že tato část pochází z pozdější doby.

Kostel se dělí na dvě části: presbytář je menší a vyšší, v podobě pětiúhelníka. Strop je goticky sklenut a má 6 žeber, jež klenbu rozdělují na 6 polí, které se sbíhají ve svorník, na němž můžeme spatřit vytesaný znak pánu z Talmberka, jako patrona kostela. Žebra spočívají na konsolách, které mají určitou podobu lidských hlav a zvířecích postav. Presbytář končí trojhrannou apsidou. Zvenku presbytáře je vidět 6 opěrných pilířů. Druhá část kostela je loď, poměrně nižší než presbytář, obdélníkové podoby, oddělené od presbytáře obloukem. Strop je rovný, rákosový.

⁹⁵ Byl to vynikající umělec a žák francouzské školy.

V kostele se nachází celkem deset oken, osm velkých a dvě malá. V presbytáři je pět vysokých oken s gotickým ostěním z nučického pískovce, která byla pořízena při restauraci chrámu v roce 1906. V lodi se pak nacházejí dvě velká románská okna a dvě malá gotická okénka, jež byla kdysi zazděná, a na kůru je jedno veliké románské okno.

Kostel má dva vchody, a to hlavní románský na západní straně a vedlejší gotický na jižní straně. Dveře jsou nové dubové. Ke kostelu na jižní straně přilehá malá sakristie s valenou klenbou, která má samostatný vchod ze hřbitova. Loď je ukončena kůrem a věží. Kůr spočívá na železných traverzách a byl zřízen v roce 1896. Z tohoto roku jsou také varhany, které byly zhotoveny firmou Antonína Mölzera z Kutné Hory. Nová střecha byla dána na chrám roku 1862 a roku 1913 byla pokryta moravskou šupinatou břidlicí. Na jižní straně kostela se nacházejí také slunečné hodiny, jež jsou vkusně orámovány novým gotickým nápisem:

*hodina
gest abychom
zesna powstali.*

Hlavní oltář byl postaven v renesančním slohu. V roce 1908 byl však již natolik zchátralý, že oprava nebyla možná, a tak byl nahrazen novým oltářem, jenž je ve slohu gotickém. Tento oltář byl vytvořen roku 1910 firmou Josefa Krejčíka z Prahy a je zdoben sochou Panny Marie Nanebevzaté a sochami sv. Václava a sv. Ludmily. Starý oltář, který byl rovněž velmi cenný, měl na sobě tento nápis, cituji:

*„LETHA PANIE 1668 DNE 3. SEPTEMBRIS VROZENY PAN
PAN FRANTISSEK MAXYMILYAN / LEOPOLD Z TALMBERKA
PAN NA HRAZENICH RATTAGYCH ČŽERNEM BLATIE
TALLMBERGCZE TEŽ VROZENA / PANI PANI EWA RÉGINA
ZTALLMBERGKA ROZENA KVSTOSSKKA SZVBRZYHO
A ZLYPKI GAKOZTO PANI MANŽELE / SWOGI TENTO
OLTARZ A KAZATEDLNV KECZTI ACHWALE NANEBE
WZETI BLAHOSLAWENE PANENCZE / MARIGY WYZDWIH-
NVTI AVDIELATIDALI KTERYMZTO BVH WSSEMOHAVCZY
SKRZE PRZYMLVWV / BLAHOSLAWENE PANENKY MARIE
SWE SWATE BOZSKE POŽEHNANI WLASCZE SPOLV
DOBRE SETRWAN/NI A POTOMTO ZDE CZASNEM ŽYWOTIE
WNEBY SLAWV WIECZNAV DATI RACZ AMEN. “*

Deska s tímto nápisem je uschována na paměť zakladatelů a dobrodinců tohoto chrámu z rodiny talberské a nachází se ve farní budově.

Menší postranní oltář v lodi je zdoben sochou sv. Josefa a pochází od stejné firmy jako gotická kazatelna. Roku 1906 byl pořízen také boží hrob, který je ve slohu gotickém.

V presbytáři na zdi visí štítek, na němž jsou vyobrazeny znaky: Františka Maximiliana Leopolda z Talberka a jeho choti Evy Reginy z Talberka, rozené Kustešovny ze Zubřího a Lipky. Trojohá dřevěná křtitelnice byla vytvořena v barokním stylu, na způsob starých cínových křtitelnic.

Věž je vysoká 34 m a má ve výši 4 okenice, pod nimiž jsou výše zmíněná dvojité slepá románská okénka, která jsou sloupkem dělená. Věž má báňovitou střechu, jež je pokryta plechem a ukončena lucernou a pozlacenou makovicí. Ve věži se nacházejí tři zvony. Dva z nich jsou umístěny vysoko vedle sebe. Menší pak pochází zřejmě ze 16. století a má tento latinský, gotický nápis, cituji:

„Avemariagratiaplenadominustecum“⁹⁶

Tedy Ave Maria gratis plena..., což česky znamená: Zdravas Maria milosti plná....

Větší zvon má pak tento český nápis, cituji:

*„LETA PANIE MCCCCLCCIX TENTO ZWON LOT A ROKU MDCCCVII
BIL PRZELIT KECTI ACHWALE PANU BOHU A MATCE BOZI
DO AUZITZ. L. F.*

Nahoře se pak nachází nápis pražské zvonařské huti: **ANNA KÜHNER 1807.**⁹⁷

Zvon je zdoben na jedné straně reliéfem P. Marie s Ježíškem a na protější straně reliéfem sv. Floriána. Mimo to má nahoře dva pásy ornamentů a při dolním obvodu jeden pás. Malý zvonek – umíráček – se nachází v lucerně a byl pořízen roku 1914 z daru knížete Jana II. z Lichtenštejna, který byl majitelem ratajského panství.

Kolem kostela na ploše 18 a 38 m² se rozprostírá hřbitov, jenž je obehnán vysokou zdí. Kolem jsou pak vysázeny listnaté stromy, převážně staré lípy.

⁹⁶ ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000, str. 411

⁹⁷ Tamtéž.

4 Lidová slovesnost

4.1 Talmberský kodex

Nemohu zapomenout pojednat o národní historicko-kulturní památce, kterou je tzv. Talmberský kodex, jenž má velice úzký vztah k Ratajům. Kodex je kniha právního soupisu řádů a zásad od nejstarších dob až do roku 1535. Tuto knihu nechal sepsat František Maxmilián Talmberk, který byl až od roku 1676 pánem na Ratajích, kde také pobýval na svém zámku, pro svého bratra Kryštofa, jenž byl královehradeckým biskupem a jenž se psal „z Ratajských Talmberků“.

V psaní kodexu pak pokračoval i syn Františka Maxmiliána, Jan Maxmilián, který se v kodexu zvětšil svým podpisem pod latinským věnováním, jež v českém překladu zní, cituji: *„Tuto knihu z vděčného srdce dávám nejjasnějšímu a nejbližšímu příbuznému pánu panu Františkovi Janu Kryštofu, pánu a hraběti z Talmberka, z Boží a apoštolské stolice milosti biskupu královehradeckému, strýci svému nejmilejšímu, rodnému, pro památku. Tato kniha nechť zůstane v rodě Talmberském, z něhož nikdy nebud' odňata. Doufám, že příznivě přijata bude. Roku 1678, Jan Maxmilián z Talberka.“*⁹⁸

Co přesně bylo vlastně úmyslem zakladatele a pisatele kodexu, je řečeno již v úvodu nadepsaném „Práva země české.“ Práví se zde, že právo české je ustáleno od pradávna, již z doby pohanské, nejvíc od Přemysla Oráče. Zvyky a pohanské obyčeje, jako byla očista žhavým železem nebo vodou, přetrvaly až do dob krále Karla IV. a arcibiskupa Arnošta z Pardubic, kdy byly zrušeny. Do praxe byl uveden nový právní řád u soudů, podle něhož byla zavedena přísaha. Dále se zde hovoří také o rozdělení soudního práva na trojí – jednalo se o soudní nálezy, o nichž rozhoduje král a tzv. dvorský soud, poté zemský svobodný soud a nakonec třetí jednotné soudní zřízení ve 12 českých krajích. O prvních dvou není v kodexu podrobně psáno, pojednáváno je zde pouze o třetím právu. V knize jsou citovány rovněž některé nálezy jak královského, tak i zemského soudu a písemnosti týkající se sporů a žalob českých pánů.

Kodex není soustavně a organicky uspořádaným úplným právním řádem, zůstává však dosti důležitým poučením o bývalém právním řádu a kulturních věcech, konkrétně uvedených od roku 1310 do roku 1535, tedy po více než dvě století.

Hlavní náplní je pojednání o průhonech, tzv. žalobách – kdo, jak a kde má práva se domáhat. Zajímavé je také to, že mezi průhony je i průhon z hřichu. Dále můžeme v kodexu nalézt rovněž pojednání o jiných právních úpravách jako o smlouvách a o právu dědickém,

⁹⁸ LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích*, 1948, str. 113

vlastnickém, zástavním apod. Navíc jsou zde uvedeny i formule zahájení soudu a přísah. Například zahájení soudu, cituji: „*Já tento soud zahajuji Boží mocí, matky Boží, pánu nejvyšších úředníků zemských...*“⁹⁹

Ve všeobecné části je pojednáno o složení krajských soudů a o tom, kdo jim předsedá. Uvádí se zde například, že v kraji kouřimském byl v čele soudu pražský purkrabí a jeho přisedícími kmety byl jeden pán z rodu Kunštátů, jeden z Dubé, jeden z Lipé nebo Šternberk. Obdobně to bylo i v ostatních krajích, totiž v slánském, plzeňském, bechyňském, čáslavském, hradeckém, chrudimském, boleslavském, litoměřickém a prácheňském. Nelze pak zapomenout ani na poplatky za výpisy ze zemských desk větších i menších.

Kodex uvádí konkrétně také mnohé nálezy královské komory od roku 1310 do roku 1635. Je tam například psáno, cituji: „*Poznávají se nálezy českého krále Jana Slepého, povětšinou latinsky, pak pod nadpisem „Acta Temporibus Karoli, Imperatori romanorum, secundo Zdislav“*“, pak je většina psána jen česky. Nakonec následují rovněž zápisy z doby Václava IV., Zikmunda, Jiřího z Poděbrad, Ludvíka Jagelonského a Ferdinanda I.

Za zmínku stojí i obšírný „Řád korunování krále českého“, který je psán česky, pouze liturgické modlitby arcibiskupa jsou psány latinsky a červeně.

Kodex je kniha vázaná v kůži s tlačenými ozdobami, rozměrů 60x40x10cm. Zajímavé jsou ale osudy této vzácné knihy. Přání zakladatele bylo, aby kodex nikdy nebyl z Talmberského rodu vzat, avšak toto přání nemohlo být nikdy splněno. Tento rod totiž brzy vymřel po meči a po přeslici. Jeho poslední člen Josef Václav byl důstojníkem a zemřel roku 1737 v Horosedlicích u Mirovic bez potomků, jeho sestra byla dvorní dámou v Drážďanech, kde také zemřela. Kodex se proto neznámo kdy a jak dostal do knihovny ambrosiánské v Miláně, odkud pak přešel do knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku v Krušnohoří, kde ho tamní opat Venusio roku 1820 daroval českým stavům pro tehdy založené museum českého království, v jehož knihovně je dosud zachován pod registrační značkou I/1-A.

Knihy i goticky psané písmo jsou zcela neporušené. Čeština té doby je značně dobrá. Kodex má 500 číslovaných listů, z nichž je popsáno jen 440. Je zřejmé, že kodex nikdy nebyl dokončen, poněvadž nebylo uvedeno ani jméno pisatele. Biskup Kryštof, pro něhož byl kodex psán, zemřel roku 1697. Kodex byl pravděpodobně psán na zámku v Ratajích, nikoliv na vedlejším hrádku Talmběrku, který byl v té době již v ruinách. Za tuto historickou památku tedy vděčíme rodu ratajských Talmberků.

⁹⁹ LUTRÝN, Jindřich: *Knihy o Ratajích*, 1948, str. 114

V roce 1946 bylo v Ratajích založeno místní muzeum, kam byly dány alespoň čtyři fotokopie talberského kodexu s novočeským prepisem. Proto dnes můžeme s jistotou říci, že Rataje mají podíl na kulturní historii národa.

4.2 Pověsti a vyprávění

Co se týče pověstí, tak nikde v okolí toho nebylo napsáno tolik jako pověstí o hradu Talmberku. Jak už jsem zmiňoval, mezi Uhlířskými Janovicemi a Sázavou leží v hustých lesích ves, jež nese název podle zříceného hradu Talmberk. Jméno hradu, jež se dříve psávalo i Talnberg, prý pochází ze staroněmeckého výrazu pro kavku. V překladu by tedy Talmberk znamenal něco jako Kavčí hora. Díky své tajuplnosti zříceniny starého hradu i dnes rozněcují fantazii romantiků i hledačů ukrytých pokladů.

První pověst, kterou jsem objevil, nese název: **O znaku pánů z Talmberka**¹⁰⁰ a zcela se shoduje s pověstí, nazvanou: **O hradu Talmberku**¹⁰¹

Páni z Talmberka patřili ve středověku mezi mocné muže Českého království a v erbu nosili dvě stříbrná lekna podobně jako páni z Kounic a Martinic. K tomuto znaku prý přišli v dávných dobách, kdy Čechy nebyly ještě královstvím, ale pouhým knížectvím, jehož vladař musel svou zemi bránit proti každodenním útokům cizinců.

Pověst se odehrává v době, kdy do Čech vpadl nepřítel a kníže musel se svými lidmi vytáhnout proti nepříteli, uchránit svou zemi a vyhnat ho. Boje to byly těžké. Jednou se museli utkat i s nepřitelem, který neměl ani ruce ani nohy, ale klikatá cesta svedla knížecí vojsko skrze luhy k mokřadům a nepropustným bažinám. Kníže své vojsko zastavil a usilovně přemýšlel, jak bezpečně přejít přes bažinu, avšak jeden z jeho mužů pobídl svého koně a vskočil do mokřadel ve snaze najít průchod bažinou. Kůň se sice bořil, ale rytíř jej dál pobízel, aby se bořícím bahnem probrodil a našel cestu skrze bahno. Nakonec bezpečnou cestu našel a vrátil se zpět k vladaři s dobrou zprávou, že vojsko může bezpečně projít. Na znamení svého vítězství nad zrádnou bažinou i vlastním strachem utrhl dva lupeny leknínu (lekna), které pak dovezl knížeti jako vítězný klenot. Vojsko bezpečně prošlo bez úhony bažinou a o několik dní později se obrátil i nepřítel a dal se na útěk.

Kníže pak hrdinu pochválil a pasoval ho na rytíře. Do erbu mu dal dvě bílá (stříbrná) lekna, postavená na způsob věnce na pěti kořenech v červeném poli, nad přilbu pak dvě orlí křídla. Rytíř se poté stal zakladatelem rodu pánů z Talmberka, a když tento rod vymřel po

¹⁰⁰ DRAHOVZAL, Martin: *Pověsti a kratochvilná vyprávění z Kouřimska a Kolínska*. Kolín, 2007.

¹⁰¹ POSPÍŠIL, Bohumil: *Od Sázavy k Labi pověsti kutnohorského regionu*. 1995, str. 32

meči, přešel znak na příbuzné pány z Kounic. Od roku 1675 je erb talmberského rodu vytesán na zámku v Ratajích nad Sázavou.

Druhá pověst nese název: **O tekutém pokladu**¹⁰²

Ve druhé pověsti se praví, že rod pánů z Talberka byl velice bohatý, takže všechno bohatství si páni přirozeně nemohli vzít s sebou do hrobu a jistě tak něco z toho zůstalo ukryto na některém z jejich hradů.

V okolí Talberka se proslýchalo, že hluboko pod zříceninami jsou zavalené sklepy, kde jsou prý ukryty desítky sudů se vzácným tekutým pokladem – nejlepšími druhy vína.

Na konci 19. století se jistý lesní pojezdny z Rataje nad Sázavou, milovník dobrého vína, vsadil, že tekutý poklad najde. Na svou výpravu si vzal nejen krumpáč, lopatu a jídlo na celý den, ale také tři lahve červeného vína, prý „*aby žízeň netrápila*“. Celé odpoledne chodil po zřícenině a hledal nejvhodnější místo, kde by mohl kopat, když ho našel, nelenil a dal se do práce. Jak se výkop prohluboval a na jeho okrajích přibývalo čerstvé hlíny a kamení, tak také ubývalo tekutého vína v zelených lahvích. Když se přiblížil večer a slunce již pomalu mizelo za obzor, narazil jeho krumpáč na velký kámen. Lesník zapáchil a propadl se někam do neznáma.

Když otevřel oči, všude byla tma, ale brzy přivykl temnotě a začal se rozhlížet. Zjistil, že se propadl do jakéhosi podlouhlého sklepení či chodby. Na konci prý uviděl jakési světlo. Nelenil a škrábal se za ním. Po několika metrech se dostal do sklepení, které bylo ozářené fosforeskujícím přísvitem mechů, které pokrývaly stěny sklepa. Když se rozhlédl pořádně, uviděl to, co hledal, a ocitl se v opojném ráji. Všude okolo i nad sebou stály desítky starých sudů, jež byly pokryty prachem a při poklepu vydávaly příjemný zvuk plných sudů.

Lesník nevěděl, co má dělat dřív. Zda-li se radovat, ochutnávat, nebo raději rychle běžet říci vše přátelům v hospodě. Váhal však jen chvilku. Touha ochutnat lahodný zkvašený mok z hroznů byla silnější, a tak se opřel o čep jednoho z nejbližších sudů a zapáchil. Po chvilce starý kus dřeva polevil a ven vytryskl proud nasládlé tekutiny. Muž se snažil nabrat do dlaní, ale v tu chvíli prý spatřil, jak se sudy dávají do pohybu a valí se přímo na něj. Nemeškal a vyrazil ze sklepení, vzápětí ovšem ucítil ránu do hlavy a omdlel.

Druhý den ho našli jeho přátelé z hospody, kteří slyšeli, že nespál doma, a tak se po něm šli podívat. Vytáhli ho z napůl zasypaného výkopu. Když se probral začal jim povídat historku o sklepení, sládnoucím moku a valících sudech. Ostatní nahlédli do výkopu a bylo

¹⁰² DRAHOVZAL, Martin: *Pověsti a kratochvilná vyprávění z Kouřimska a Kolínska. Kolín, 2007.*

jím vše jasné. Na dně výkopu objevily tři prázdné lahve od vína, z čehož si odvodili, kde se vzaly lesníkovy vinné fantazie. Lesník si dál trval na svém a již nikdy se do žádného kopání nepustil.

Tekutý poklad se prý pokoušeli objevit i jiní, pokud ovšem paměť místních neklame, nikdo nikdy nic nenašel. Takže zda-li je to pravda a takový poklad opravdu existuje, nezbývá nám než doufat, že jednoho dne jej nějaký objevitel třeba nalezne. Nesměla by se však již opakovat výše popsaná příhoda s mnoha vypitými lahvemi.

4.3 Osobnosti Uhlířskojanovicka

Nyní bych se rád zmínil o několika osobnostech, které na Uhlířskojanovicku působily. Přestože se většinou nejedná o žádná významná jména, myslím si, že právě tyto osobnosti mají velkou zásluhu na tom, že i v této oblasti vzniklo několik důležitých literárních i jiných uměleckých památek. Není proto důležité, zda se jedná o spisovatele a básníky, nebo o malíře a hudebníky či o právníky, překladatele, učitele, historiky a další. Všichni byli určitým způsobem význační.

Na základě publikace, kterou napsal místní rodák Bohuslav Sajvera¹⁰³, jenž se celý život aktivně věnoval kultuře (hudba, divadlo, foto, film), organizoval společenský život (výstavy, slavnosti, skauting aj.) a od 80. let se zabýval i regionální historií, přičemž výsledky svého bádání publikoval v tisku, jsem se rozhodl, že zde uvedu několik jím popisovaných osobností. Předem bych se však chtěl omluvit za případné nepřesnosti či omyly, protože výběr osobností i množství údajů jsou omezeny dostupností archivních materiálů, jichž je málo, nebo jsou nepřesné, popřípadě si dokonce protiřečí.

Otakar AUŘEDNÍČEK (vl. jménem Ouředníček)

* 27. 9. 1868, Rataje nad Sázavou † 1. 6. 1947, Praha

- právník, spisovatel a překladatel.

Byl to syn pražského advokáta a bratr právníka JUDr. Zdenko Ouředníčka, studoval v Kutné Hoře a pak na právnické fakultě v Praze. Působil na mnoha místech jako železniční úředník.

V literární oblasti byl nejprve znám jako básník (sbírky *Verše* – 1883, *Zpívající labuť* – 1890), avšak později proslul zejména díky své próze. Jeho novely z 90. let jsou zajímavé především tím, že v nich popisoval prostředí pražské bohémy a smetánky, které měl dobře

¹⁰³ SAJVERA, Bohuslav: Osobnosti Uhlířskojanovicka. Kutná Hora 2006

zmapované a odpozorované (např. *Malířské novely* – 1892, *Pseudokontesy* – 1894, *Intimní dramata* – 1895). Po delší odmlce pak publikoval jen v časopisech. Kritika zpočátku jeho romány ani povídky příliš neoceňovala (např. román *Nejdokonalejší milenci*), kladného hodnocení se mu dostalo až později. Významné byly hlavně jeho novely *Královna loutek* – 1928 a *Veselé chvíle* – 1929.

Mimo jiné byl však také překladatelem zahraničních děl, a to zejména francouzských (Zola, Maupassant), italských (Verga) a ojedinele i německých.

Rudolf ČERNÝ

* 12. 12. 1920, Praha † 4. 2. 1982, Přerov nad Labem

- spisovatel

Původním povoláním byl kloboučník. Po těžkém úrazu žil v Ledečku a od roku 1957 publikoval do časopisů své povídky. Z jeho nejznámějších povídek bych uvedl *Nezralé ovoce* a román *Tereza*. Dále pak psal i filmové scénáře, přičemž dva z nich byly i zfilmovány (*Bitva o Hedviku*, *Zbraně pro Prahu*). V 70. letech patřil k normalizátorům české prózy.

Josef FLEKÁČEK

* 2. 2. 1855, Uhlířské Janovice † 19. 9. 1906, Praha

- spisovatel, kritik, překladatel

Po absolutoriu na učitelském ústavu v Praze působil jako učitel v různých městech a vesnicích a nakonec se stal řídícím učitelem v Praze. V mladých letech se věnoval literatuře. Vedle povídek a divadelních her psal také popularizační prózu, příležitostně i verše (např. *O požáru Národního divadla*) a cestopisy. Pro jeho díla je typické, že v nich převažuje stránka naučná nad stránkou beletrickou. Nejbližší k povídkové tvorbě mají jeho náčrty životopisů postav národního obrození v díle *Z českého života* (1892 a 1898).

V raném období překládal z italštiny, působil jako divadelní kritik a navíc se zabýval pedagogickými otázkami. Psal do různých časopisů, jako byl Lumír, Paleček, Světozor, Posel z Budče aj., a to většinou pod pseudonymem a šiframi (Karafiát, Jos. Fl. apod.).

Nejrozsáhlejší část jeho literární tvorby představuje tvorba pro mládež – od pohádek (*Růžové lístky* – 1884) až po příběhy ze života a z historie.

Josef HEYDUK (vl. jménem Hejduk)

* 30. 3. 1904, Netušil † 29. 1. 1994, Praha

- spisovatel, publicista, překladatel.

Jako malý chlapec vyrůstal v rolnické rodině, navštěvoval měšťanskou školu v Uhlířských Janovicích a později i učitelský ústav v Kutné Hoře. Učil na mnoha místech kolínského okresu a po vojenské službě se usadil v Kolíně. V roce 1929 studoval také ve francouzském Nancy. Literárně debutoval až ve 30. letech románem *Strach z lásky*. Z této doby jsou pozoruhodné i jeho prozaické balady (*Kristla*), které ale upadly v zapomnění.

V 50. letech psával také divadelní hry pro mládež pod pseudonymem Karel Jangl. Po odchodu do důchodu se začal, věnoval výhradně jen literatuře a překladatelství. Své dílo uzavřel povídkami *Pokušitel* – 1984 a *Fragmenty* – 1989, které se staly kultovními zážitky. Na románu *Osamělé srdce* pak spolupracoval se svou ženou Růženou.

Heyduk se řadí mezi vynikající překladatele z francouzštiny a italštiny.

František CHALUPA

* 30. 12. 1847, Kralice † 1. 1. 1890, Praha

- básník, prozaik, překladatel

Vystudoval filozofii na Karlově univerzitě v Praze. Jako epigon (napodobitel) se hlásil k osobnosti J. Vrchlického a jeho francouzských vzorů. Podléhal i vlivu národních písní a ruského básnictví. Jeho první významnější básně otiskla roku 1883 Česká včela a poté také časopis Lumír (redigovaný J. V. Sládkem). V letech 1880-82 dokonce sám redigoval časopis Ruch, do něhož i přispíval (beletrie, úvahy, recenze a významné studie o Nerudovi, Světlé aj.).

Redigoval také oblíbený Pečírkův kalendář a přispíval do Thalie (1887-92) a do České včely (1876-80) aj. V jeho básnické sbírce *Zpěvy bohatýrské* (1889) je obsažena drobná epika a veršem jsou pak zpracovány i obrázky ze života jeho rodné vsi v cyklu *Naše ves jindy a dnes* (1886). Dále je autorem několika básnických sbírek, v nichž jsou obsaženy verše lyrické i satirické – *Cestou života*, *Z nebe klíče lásky* a *Siroty*. Báseň *Záviš* (1883) je básní epickou pod vlivem národní písně. Z jeho povídek vyšly knižně *Dítě* (1885) a *Poslední Přemyslovec* (1887).

Pokusil se také o tragédii *Přemysl Otakar II.* – 1882 a o román *Kladivo a kovadlina*, který nebyl nikdy dokončen. Z ruského básnictví přeložil a vydal dva výbory: *Niva* a *Kvítí z ruského luhu* (1885). Psal i novelistické práce a překládal z latiny (Ovidiovy *Proměny*).

Marie KÚRKOVÁ (vl. jménem Janová)

* 1852, Mánčice †1874, Praha

- básnířka

Její verše vycházely v Ženských listech a Zlatých klasech. Jako příklad její tvorby zde uvádím krátkou báseň, jež v roce 1871 vyšla v Ženských listech.

Zvonek

Ty známé bolné zvuky
po dávnu slyším lkáti –
neznámé v dětství muky
divoce cítím pláti.

Zní zvonek ke klekání
a bol mi duši trhá;
mně v paměť umírání –
mne k smrti lůžko vrhá.

Tak bilo srdce zvonku,
Kdy drazí umírali,
Kdy naděje se ke sklonku
Sirotě ubíraly.

Jiří VOSKOVEC

* 19. 6. 1905, Sázava † 4. 7. 1981, Pear Blossom (USA)

- herec, režisér, spisovatel, překladatel

Narodil se v Sázavě – Černých Budech ve staročeské chalupě, kterou vlastnil jeho děd, malíř S. H. Pinkas. Voskovec vystudoval pražské gymnázium, kde se poprvé setkal s Janem Werichem. Od roku 1921 studoval ve Francii. V té době už přispíval do různých časopisů svými lyrickými verši, úvahami o umění a překlady. Psal česky, anglicky i francouzsky. Po maturitě pak studoval na právnické a filozofické fakultě Karlovy Univerzity v Praze.

V roce 1920 se stal členem Devětsilu, z něhož byl však později vyloučen za účinkování v komerčním filmu. Osudným se pro něj stalo setkání s Janem Werichem, s nímž

vytvořil legendární dvojici – nejprve v rámci Osvobozeného divadla a poté i během exilového pobytu v USA.

Zajímavostí je místo vzniku jejich první hry – West Pocket Revue napsali v roce 1927 během svého jarního pobytu na chalupě v Sázavě. V roce 1946 se dvojice V+W vrátila do vlasti, po neuskutečněných plánech se však brzy rozešla. Voskovec v roce 1949 opustil Československo a do vlasti se již nikdy nevrátil.

Jan VRBA

* 10. 7. 1889, Klenčí †28. 5. 1961, Domažlice

- básník, spisovatel

Krátce žil ve Zruči nad Sázavou, kde pracoval na lesním úřadě, a také v Kácově, kde napsal jednu z prvních knih o řece Sázavě (1918). Dostala název *Sázava* a obsahuje několik idylických povídek. Básníkem Sázavy se sice nestal, zato psal povídky z Chodska. Z jeho díla jsou známy především romány (*Boží mlýny*, *Chodské rebelie*).

Závěr

Tato práce pojednává o architektonických a sochařských památkách v oblasti Uhlířskojanovicka. Nejprve čtenáře seznamuje s geografickou situací oblasti a snaží se určit její pomyslné hranice. Poté postupně rozebírá epochu panujících rodů na Ratajském panství po stránce historické, náboženské, umělecké a stavební. Lze hovořit o dvou podstatných částech práce, z nichž jedna se soustředí na historická fakta a druhá se zabývá odkazem regionální literatury.

Uhlířskojanovicko má dlouhou historii. Z původních několika malých vesniček se během staletí vyvinul dnešní moderní region. Postupně, ať už díky růstu vlastní populace, nebo díky příchozímu obyvatelstvu, jímž byli nejčastěji řemeslníci ze zahraničních oblastí nebo i z vnitrozemských krajů, se rozvíjelo i osídlení Kutnohorska včetně janovické oblasti. Pro Uhlířskojanovicko bylo typické velké množství lesů a poměrně vysoká nadmořská výška. V lesích se usidlovali uhlíři, skláři a dřevorubci, na polích zemědělci a rolníci, ve vesnicích pak sedláci, obuvníci, pradleny, obchodníci aj. Na konci 13. století, možná i dříve, lze doložit existenci uhlířů, kolem nichž vznikaly uzavřené komunity, které vytvářely nové osady a obce. Přestože u některých nelze jejich počátky vysledovat, známe alespoň pověsti vážící se k jejich vzniku či vysvětlující jejich název. Můžeme si klást otázku, proč lidé osídlovali právě takové oblasti, nikoliv oblasti okolo řek, potoků, rybníků a jezer. Proč se usidlovali v hlubokých lesích a živili se uhlířinou. Možná proto, že uhlí bylo hlavní surovinou pro odbytiště intenzivní důlní činnosti v Kutné Hoře, kde se od 12. století těžilo stříbro. Avšak zároveň si můžeme odpovědět i tak, že díky vysoké nadmořské výšce a množství lesů, díky své tajuplné tváři, tato oblast současně odrazuje, ale i přitahuje, neboť dává prostor mnohým řemeslům a přináší nové možnosti využití všeho, co kopcovité hory nabízejí.

Vymezený prostor prošel během staletí mnohými změnami a vystřídal se tu několik majitelů. Největší rozkvět nastal v době, kdy panství v Uhlířských Janovicích a v Ratajích nad Sázavou vlastnila hrabata Kinští a nakonec knížata z Lichtenštejna, v jejichž vlastnictví zůstaly Rataje až do roku 1928, kdy zemřel poslední pán Rataj Jan z Lichtenštejna. Za jejich působení panství vzkvétalo jak hospodářsky, tak společensky a kulturně. Zámek v Ratajích, jenž vznikl přeměnou někdejšího starého hradu, který nechal upravit rod Talmberků na zámek, se přeměnil a z renesančního slohu se postupně měnil na barokní. Zároveň se rozšířila také zámecká kuchyně. Nejen požáry, ale i vzrůstající význam městečka způsobily, že původně dřevěné budovy ve městě byly postupně nahrazovány kamennými, a to především na náměstí. Již v první třetině 17. století se také připomíná panský pivovar, který získal během své existence i několik ocenění a na jehož sgrafitech se vyskytují kresby granátového jablka,

což jsou rodové motivy knížat Kinských. V 19. století zde pak vznikaly i četné kulturní a obrozenecké spolky, které přispívaly k rozvoji kulturního života.

Uhlířskojanovicko bylo od počátku svého vzniku rozděleno do dvou částí – na panství janovické a ratajské, jež byla v polovině 18. století spojena v jeden celek, když Jan Maxmilián přikoupil Uhlířské Janovice. Lidé zde žili typickým venkovským životem. Ze samotných Uhlířských Janovic se pak postupně rodilo město s obvyklým čtvercovým půdorysem s pravoúhlými ulicemi, na jehož náměstí se pravidelně konaly trhy. Centrálním místem byl pozdně barokní kostel sv. Aloise, navíc je v daném místě ještě kostelík sv. Jiljí, který je pozdě románský. Také ostatní obce v kraji vznikaly podobnou cestou. Celý rok se až do „dlouhého“ 19. století řídil podle ročních období a především církevních svátků, tedy cyklicky. Vše se odráželo v každodenním životě venkovanů i měšťanů.

V předposlední kapitole své práce se snažím zobecnit a přiblížit památky. Na základě prostudovaných knih a textů lze konstatovat, že mnohé památky by nebyly objeveny bez terénního výzkumu, který zahrnuje návštěvy kostelů, hradů, zámků, ale i daného místa. Regionální bádání otevírá cestu k mentalitě a pestrobarevné paletě památek, které vznikaly v určitých časových liniích, a záleželo také na finanční stránce venkovského lidu, poněvadž většina kostelů, hradů či zámků byla stavěna z vlastních dostupných prostředků, nebo je zaplatil majitel panství či daného objektu. Vše se muselo v přirozeném prostředí přizpůsobovat bídě, starostem s obživou a rozmarům počasí. Jedinečná povaha místního obyvatelstva i způsobu života dávala prostý, otevřený a nezapomenutelný nádech, že lidé si mají pomáhat.

Lidová slovesnost, jak jsem nazval poslední kapitolu, je rozdělena do třech podkapitol. V první podkapitole se zmiňuji o Talmberském kodexu, který byl pro Rataje nepostradatelnou knihou plnou právních soupisů, řádů a zásad, ale i rad, jak správně konat soudy. Úmyslem zakladatele a pisatele bylo, aby právo české bylo ustálené a lidé znali jeho zvyky a pohanské obyčeje. O regionální literatuře se bohužel hovořit nedá. Regionální literatura totiž přináší mnoho netradičního a osobitého, ze stylistického a jazykového hlediska zcela originálního. Často se setkáváme s kombinací spisovné a hovorové češtiny a nářečí. Talmberský kodex však spíše poukazuje na pojednání o půhonech, tzv. žaloby. Hlavní náplní je kdo, kde, jak a proč. Autoři přitom využívají znalosti situace v českých zemích, zejména v souvislosti s královským a zemským soudem. Kniha i gotické písmo byly zcela neporušeny, čeština je na tehdejší dobu poměrně kvalitní.

Druhá podkapitola pojednává o pověstech a vyprávění. Mezi desítkami knih se nakonec našly jen tři pověsti. Dvě pověsti jsou o Talmberce a třetí je o kapliče sv. Antonína

v Ratajích. Významné jsou v tomto ohledu především knihy od Martina Drazovzala (*Pověsti a kratochvilná vyprávění*), Bohumila Pospíšila (*Od Sázavy k Labi*) či Jindřicha Lutryna (*Knihy o Ratajích*), v nichž autoři čtenáře seznamují s pověstmi a legendami, které se k památným místům vztahují. Většina příběhů vznikala během staletí, utvářela se skrze ústní podání a dědila se z generace na generaci, aby pak skončila na stránkách těchto knih, ale i mnoha dalších. Obvykle zde dochází ke střetávání pohádkové a legendické roviny, které se ve většině děl neustále prolínají. Nadpřirozeno se střídá s realitou, fantazie se schopností věrně postihnout skutečnost. Bytosti, které v příbězích vystupují, nemusejí a ani zpravidla nepocházejí z reálného světa. Často přicházejí z blízkosti Lucifera a podsvětí, ze světa lesních skřítků a víl, ze světa živoucí a nehynoucí přírody. Postavy zrcadlí reálné osoby, které nějakým neobvyklým způsobem zasáhly do běžného dění venkovského života. Spojitost s běžnou mluvou je zřejmá, dialogy připomínají dopolední či večerní posezení na lavičce před chalupami nebo rozprávky při draní peří, kde se setkávala ženská část obyvatel vesnice a vyprávěla si místní „klepy“. Děti s nastroženými ušima a s netrpělivostí poslouchaly pohádky či strašidelné příběhy, které vycházely z moudrosti i pověrečnosti starší generace. Lidé si museli vysvětlovat události a jevy, jimž nerozuměli, často iracionálně, svým způsobem, který odráží tehdejší mentalitu.

Doufejme, že v budoucnosti se objeví i jiné pověsti a vyprávění o daných památkách nebo legendy, o kterých jsem psal, a že se vše dočká podrobnějšího zpracování a zasazení do širšího kulturně-historického kontextu.

Cílem této práce bylo zmapovat díla, která vznikla na Uhlířskojanovicku. Nakonec ovšem docházíme k závěru, že většina historicko-literárních děl v této oblasti se vymezuje až od 19. a počátku 20. století.

Zvláštní podkapitolu pak tvoří osobnosti Uhlířskojanovicka, jemuž je věnována zvláštní pozornost, neboť mimořádně a neodmyslitelně zasahuje do charakteru lidí, o kterých se na školách neučí a nebo o nich není žádná písemná zmínka. Výjimku tvoří Jan Vrba (*Čeští spisovatelé 20. století – slovníková příručka*), který byl zpočátku ovlivněn básnickou tvorbou O. Březiny, ale poté začal psát prózu s přírodními náměty a napsal množství populárně vyprávěných románů s výchovnou tendencí. Rozměr dané látky by stál za větší odbornou prací, která by se soustředila na různé osobnosti a jejich přínos do literatury. Předkládaná práce se daného tématu dotýká pouze okrajově, neboť není v jejích možnostech obsáhnout tak velký celek. Snad někdy v budoucnu vznikne velké dílo, které by otevřelo svět literárních autorů z Uhlířskojanovicka nejenom dětem, ale i dospělým, takže by se o nich dozvěděli mnohem víc než pouze z doslechu nebo z vyprávění.

Ve své práci tedy docházím k závěru, že osobnosti z Uhlířskojanovicka se snad jednou dočkají svého uznání a že jejich literární ohlasy budou naplňovat specifický ráz a hodnotu při výkladu na školách. Oblast Uhlířských Janovic není dosud dostatečně probádána ani z obecného historického hlediska, neexistují téměř žádné práce, které by se tomuto prostoru do hloubky věnovaly.

Resumé

This study discusses the architectural and sculptural monuments in Uhlířskojanovicka. First, readers familiar with the geographical situation and try to determine its imaginary borders. Then gradually go into the era of ruling families Rataje estate in terms of historical, religious, artistic and construction.

Uhlířskojanovicko was from the very beginning divided into two parts - the estate and Janovický Rataje, which was in the mid 18th century combined in one unit, when John Maximilian Kinsky bought Uhlířské Janovice.

A demarcated area has undergone many changes over the centuries and gave way to the several owners. The biggest growth occurred in the time domain and in Uhlířské Janovice Rataje nad Sázavou owned Counts Kinsky and the princes of Liechtenstein, in whose possession Rataje remained until 1928, when he died last Prince of Liechtenstein John Reichel. During their work the estate flourished both economically and socially and culturally.

The work is divided into two main parts - the first focuses on historical facts, the second deals with the reference of regional literature. In the first chapter is described geographical and historical context in selected area. The second chapter is focused on foundation and trend of most significant towns and villages – Uhlířské Janovice, Sudějov, Vavřinec, Rataje nad Sázavou, Talmberk a Úžice. Third / The following chapter brings list of the most considerable memories, especially churches and statuary of saints. The last Chapter - folk literature - is divided into three sections. In the first subchapter to mention the Talmberském Code, which was pro rata in ispensable book full of lists, schedules and policies, but also advice on how to correctly do the courts. The second subsection deals with the legends and stories. The third subsection then form Uhlířskojanovicka personality.

The aim of this study was to map out the work, which was established in Uhlířskojanovicku. Eventually, however, we conclude that most historical and literary works in this area is defined up from 19 and early 20 century.

Použitá literatura

Almanach českých šlechtických rodů. 1999.

BISINGEROVÁ, Marie, KOUČ, Jiří: *Římskokatolické farní úřady v okrese Kutná Hora. 1997, čf.33*

BLAŽEK, Bohuslav: *Rataje a Posázaví.* 1913.

ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích,* Praha: Academia 1985.

DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů.* Praha: Libri, 1995. ISBN 80-901579-8-X

DRAHOVZAL, Martin: *Pověsti a kratochvilná vyprávění z Kouřimska a Kolínska.* Kolín, 2007.

FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě.* Praha: Sefer, 1992. ISBN 80-900895-1-8

HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty.* Praha: Akropolis, 1992. ISBN 80-1438-004-92

HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty III.* Praha: Akropolis, 1994. str. 111 ISBN 80-85770-12-1

KAPAVÍKOVÁ, Marie a kolektiv: *Kutnohorsko.* Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1978.

Kutnohorský archív, Pamětní kniha farnosti Vavřinec, in.č. 21, kn.č. 1.

Libri confirmationum, I., Pragae, 1867.

Libri confirmationum, III - IV, Pragae 1879.

LOUDA, Jiří: *Znaky československých měst,* Praha 1972.

LUTRÝN, Jindřich: *Kniha o Ratajích.* Rataje nad Sázavou, 1948.

NAČERADSKÁ, Petra: *Nápisy okresu Kutná Hora.* Praha, 2002. ISBN 80-902279-8-8

Ottův slovník naučný, II.díl. Praha, 1889 .

Ottův slovník naučný, IV.díl. Praha, 1891.

Ottův slovník naučný, VI.díl. Praha, 1893.

Ottův slovník naučný, XV.díl. Praha, 1900.

Ottův slovník naučný, XXVI.díl. Praha, 1907.

PALACKÝ, František: *Popis království Českého.* Praha, 1848.

POSPÍŠIL, Bohumil: *Od Sázavy k Labi pověsti kutnohorského regionu.* 1995

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, II.,* Praha 1949.

PŘYBIL, Alois, LIŠKA, Karel: *Znaky a pečete středočeských měst*. Praha 1975.

SAJVERA, Bohuslav: *Osobnosti Uhliřskojanovicka*. Kutná Hora, 2006.

SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha b. d. a m. v. 1909.

SCHALLER, Jaroslav: *Čáslavsko*.

ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI, Východní Čechy*, Praha 1989.

VANEČKOVÁ, Jana: *Muzejní biografický slovníček sportovců a ostatní VI. díl*. Praha, 2000.

VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie Českých zámků*. Praha: Libri 2001, str. 536 ISBN 80-7277-028-4

WIDIMSKY, Vincenz Robert: *Städtewappen des oesterreichischen Kaiserstaates, Theil I., Königreich Böhmen*, Wien 1864., č. 192 Janowitz, Kohl-

ZAVADIL, Antonín J.: *Kutnohorsko slovem a obrazem*. Díl II. Část II. Kutná Hora, 2000.

Obrázková příloha

Obr. 1: Kostelík sv. Jiljí v Uhlířských Janovicích od východu. www.kostelycz.cz

Obr. 2: Kostel sv. Aloise Gonzagy v Uhl. Janovicích od severu. www.kostelycz.cz

Obr. 3: Kostel sv. Anny v Sudějově od severu. www.kostelycz.cz

Obr. 4 a 5: Kostel sv. Vavřince ve Vavřinci od východu a západu. www.kostelycz.cz

Obr. 6: Hrad Pirkštejn v Ratajích nad Sázavou celkový pohled.

Obr. 7: Zámek v Ratajích nad Sázavou od východu.

Obr. 8: Kostel sv. Matouše v Ratajích presbytář od jihu. www.kostelycz.cz

Obr. 9: Zřícenina hradu Talmberka od jihu.

Obr. 10: Kostel Panny Marie v Úžicích pohled od jihu. www.kostelycz.cz

Obr. 11 a 12: Kaple sv. Antonína od západu a východu. Autor: Ivan Grisa